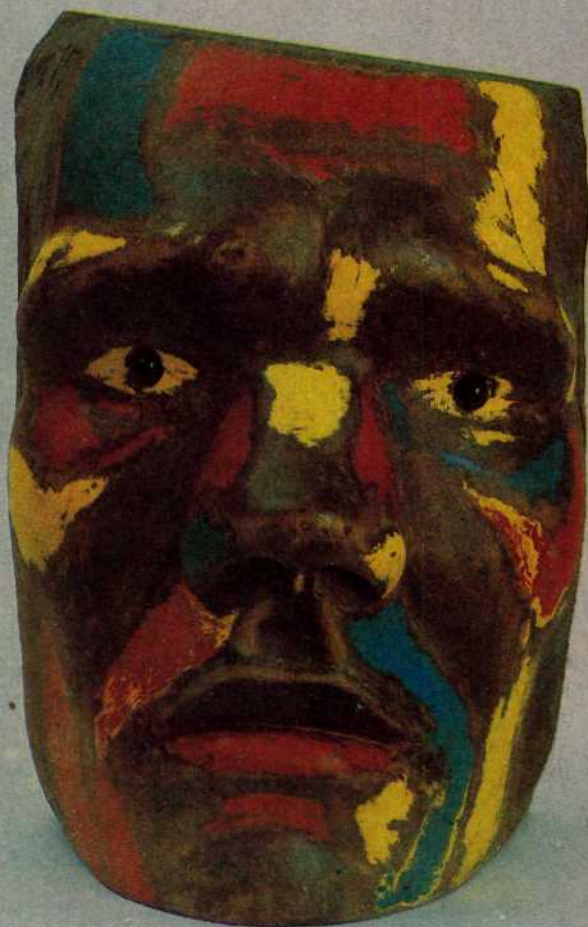

Vikerkaar

6/1988

Erik Salumäe mitmeparteisüsteemi võimalikkusest Eesti NSVs; Johannes Hindi kohtuasi advokaat Jüri Rätsepa silme läbi; Priit Kelder hiina filosoofilise mõtte pärandist; Jaak Olep kunstnik Ekke Väli taiekest; Tõnu Trubetsky, Milvi Piiri, Priidu Beieri ja Kalju Soa luulet; kirjad «Vikerkaarele»; Toompea-pleenumi järelkaja

Vikerkaar

ELKNÜ Keskkomitee ja ENSV Kirjanike Liidu ilukirjanduslik ja ühiskondlik-polii-
tiline ajakiri. Ilmub alates 1986. a juulist. 3. aastakäik.

Juuni 1988. Nr 6

Sisukord

Fernando Pessoa *Päevauudiseid* 1
Mihkel Mutt *Elu allikad* 2
Tõnu Trubetsky *Luulet* 8
Rein Raud *Soosõrm* 10
Milvi Piir *Luulet* 19
Kalju Soa *Luulet* 21
Holger Kaints *Pikad varjud* 22
Võluriik 26
Priidu Beier *Luulet* 31
Tsitaadimosaiik 33
Jaak Olep *Isepäine Ekke Väli* 36
Fanny de Sivers *Surra, kui oled veel
noor III* 37
Erik Salumäe *Mitmeparteisüsteemi või-
malikkusest ja vajalikkusest NSV Liidu
liiduvabariigis (Eesti NSVs)* 48
Priit Kelder *Lehekülgi Hiina filosoofi-
lise mõtte pärandist* 53
Non omnis moriar
Anne Lill *Komöödia contra tragöö-
dia* 57
Lendlaused. Püsimõtted
Linnar Priimägi *Musae impares* 60
Dixi
Tanel Tammet *Takistusi teooria teel* 65

Rein Veidemann *Tallinna kevad'88* 68
Mihkel Tiks *Eesti kevad'88* 68
Psühholoogi pilk
Anti Liiv *Kutse tantsule* 64
Vaatenurok
Tõnu Õnnepalu *Katsuks tulijale vastu
tulla* 72
Rein Tootma *Jäada ellu pärast oma
surma ehk teel desamantsipatsiooni
poole* 73
Valdar Parve *Seksuoloogilistel probe-
leemideil on sotsioloogilisi aspekte* 75

Vikerkaar

Ado Grenzstein 77
Kaleidoskoop
Mart Soidro *Kolmevärviline Eesti* 78
Tartu NAK hooajal 1987/88 80
Peeter Olesk *Lugemistopmeid V* 81
Foorum
Rein Taagepera *Eesti-vene-inglise kee-
lekolmnurk* 86
Jüri Rätsep *On aeg selgitada tõde* 87
Kirjad 92
Meie vigu 94

Kujundus: Jüri Kaarma
Fotograaf: Margus Haavamägi

Esikaanel: Ekke Väli. «Nägu». Värvitud
puu, 1975.

Tagakaanel: Ekke Väli. «Pead». Värvi-
tud kips, 1977.

FERNANDO PESSOA (ALVARO DE CAMPOS)

Päevauudiseid

Portugali keelest tõlkinud Ain Kaalep

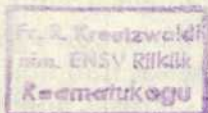
Unus kõikide Babüloonia
Lloyd George'ide hiilgus ja otski.
Kui Egiptuses üks Briand
või kes teab mis kreeka koloonia
suurlinnas, mis kadunud, üks Trotski
ka elas — kust kuulda sest saan?

Mõni hull — olgu luuletaja,
jabur filosoof või peast segi
geomeeter — ent püsib ka praegu:
ööst läbi ta murdnud on raja
ja ta nimi ei ununegi,
tulgu ajas mistahes aegu.

Oo suurmehil. Nende on Hetk!
Ja Igavik! Tunglana loites
nad valmis on valguse peoks!
Öös mõttetu paistku suur retk,
aga teevad — homsest end toites —
selle tänased hullud teoks!

1928 või 1929

Lloyd George, David; Briand, Aristide; Trotski, Lev — poliitikud, vastavalt Inglis- ja Prantsusmaalt ning Nõukogude Liidust, kes kahekümnendate aastate maailmas olid üldtuntud.

MIHKEL MUTT

ELU ALLIKAD

36.

Lähme, hea lugeja, viivuks taas pisukesele ajarändele.

Paar päeva pärast istumist «Põrssa juures» saab Arved teate — mingi dekaanaati. Halb eelaimus uhkab üle — kindlasti on ette kantud, et ta tookord liiga palju kristallkümlit tarvitanud. Kuid mõistagi läheb Arved kohusetruult kohale. Esimene kord — ehk antakse andeks! Ent kummaline — kümlist ei räägita sõnagi. Selle asemel kõneleb dekaan üsna imelikest asjadest — nii ääriveeri, nii segaselt, et Arved õieti arugi ei saa. Igatahes peab ta andma lubaduse, et ei sõida välismaale. «Muidu ei või ma teid üliõpilaste nimekirja jätta,» lausub dekaan tõsiselt. «Te mõistate, siis te pole enam meie üliõpilane?»

«Muidugi mõista, sedan'd küll,» noogutab Arved varmalt. «Sest kui ma olen seal, ei saa ma samal ajal olla siin,» — ta on talvel sooritanud loogikaeksami.

«Hea küll, minge siis,» lööb dekaan kergendatult käega.

Arvedil on meel õnnelik ja süda rahul, et asi sellega jäi. Ta mõtleb, et niisugune lubadus võetakse kõigilt, et see on mingi kampaania, umbes nagu marutõve vastu vaksineerimine või rahufondi rubla. Aga pikapeale selgub, et üks või teine tema kursusekaaslane ei ole sel teemal dekaaniga üldse mitte vestelnud. Arved asub järgemööda inimeste käest nelja silma all pärima, aga — keegi ei ole. Arved muutub murelikuks.

Täna on Arved küsinud viimase — kolmeküme esimese — kursusekaaslase käest. Ei, too ei ole dekaaniga lihtlabasest turismistki kõnelnud, emigreerimisest rääkimata. Nüüd on Arved omadega päris läbi, sest aimab õudusega, kust tuul puhub, milles teda kahtlustatakse. Talle ei lähe sisse söök ei jook, ei oma tehtud piparkook. Jalad ei kannu teda, põlved tudisevad, nii et ta ei jõua kuhugi minna, ei internaati ega Polizia juurde, vaid istub peahoone WC mahukal aknalaul. Süda läigib, ja nüüd tunneb Mahtrate perepoeg esimest korda, et süda võib tõesti läikida, sest nõnda läigib tema süda praegu. Korraga turgatab talle: aga äkki Poliziale siiski öeldi? Ehk hoiatati ka teda? Olid nad ju tookord koos! See on tema viimane lootus, mis annab tiivad, Arved tormab paremate inimeste linnaossa, süda erutusest lõhkemas.

«Mis on, mis on?» küsib Polizia trepilt, nähes Arvedi näol punaseid plekke. Mis lahti? «Kas ülikool põleb jälle?» Polizia on mustas riie-tuses, mis lähemal vaatamisel osutub üpris avara dekolteega hommikumannliks, ent Arvedil pole säärase nüansside jaoks kunagi silmi, saati

siis täna. Ta küsib oma küsimuse, ja saades eitava vastuse, haarab peast kinni. «Mina igavene oinas, mida olen ma teinud?!»

Polizia tahab teda rahustama hakata, öelda, et see on ju ainult hoiatus, ja kui Arved tõesti ei sõida, on kõik korras, aga samal hetkel kõlab uksekell.

Polizia avab. Tuuli tormab sisse. Ta silmab hommikumantlis Poliziat ja Arvedit, kes näost plekiline ja kõigi tundemärkide järgi erakordselt endast väljas. Arved karjatab Tuulit nähes, ei pea pingele vastu ja tormab läbi esiku, põgeneb salakäigu kaudu kompostihunniku taha, sealt aga juba ratsabaasi poole, Tähtvere saja-aastaste puude vahelt Emajõe kaldale. Ära ... ära ... ära ...

Tuuli lahkub sirge seljaga ja ootab maja ees neli tundi. Õhtul tuleb ta uuesti — keegi ei ava. Ta peab ära sõitma, jõudma viimase bussi peale, laps kah na tõbine. Maalt kirjutab ta kirja, et on nõus veel andestama. Polizia korjab kirja postkastist ning põletab selle punšileegis, ise mõnuga naerdes.

Arved on endast väljas. Ta usub, et nüüd on kõik läbi — nii alatuna tunneb ta end Tuuli ees, et ei söanda enam lepitustki otsida. Must melanhoolia vallutab Arvedi. Ometi — töö, anakronismid, konjunktiivit, alged ja kõik muu haaravad teda tasapisi uuesti kaasa. Nüüd kogeb tema, et töö on kaaslane, kes kunagi ei peta. Polizia ei tee väljagi, küsib ainult muuseas: «Mida see Tuuli siis tahtis?» Aga kui Arved ei vasta, vaikib delikaatselt. Ta ei õhuta noormeest pihtima, ootab, kuni see ise tahab. Selle asemel kutsub teda mõnikord «Põrssa juurde». Külalisi käib iga kolmapäev. See on *jour fix*.

Arved tajub märkamatult naisekäe juuresolekut. Kord on tema lambivarjult keegi tolmu pühkinud, keegi on vahetanud vaasides roiskuva vee. Ja kui siis veel Polizia ühel päeval peseb puhtaks Arvedi trussikud, mis too on unustanud toolileenile, on jää nende vahel lõplikult murtud. Arved pihub Poliziale, kuidas ta abielu lõrri läinud.

«Nad pole teid kunagi mõistnud,» ohkab Polizia nii siira silmakirjalikkusega, et see teeks au isegi Eesti Orgaanika Emale, ja eemaldub kiiresti — enne kui Arved jõuab pärida, mis teine sellega mõelnud.

Ise aga, vana madu, on iga jumala päev Tuulile kirju saatnud — tolle ootamatust külaskäigust saadik. Nendes kirjades irvitab Polizia Tuuli üle ja ilgub kõige kallal, mis meile püha. Lõpuks aga kirjeldab kaht sünnimärki Arvedi keha salajastes kohtades. See viimane lööb Tuulil lõplikult jalad alt. Kust võib tema teada Arvedi sünnimärke? Sest tookord, õnnekevad, kandis Arved teda süles koridori lõppu, fotolaboratooriumi pimikusse, mille võtme oli ettenägelikult varunud. Seal, pilkses pimeduses, toimus nende ainus tõeline ühtesaamine. Nüüd mõistab Tuuli, et alati ei tohi liiga häbelik olla, et mõnikord

on natuke avalikkust kogunisti etem. Kuidas siis nii, imestab Tuuli, kelle peas on mõisted sootuks uue tähendusmahu saanud. Ta ei tea enam, mis on õige, mis väär. Tagantjärele ta mõtleb, olnuks ta natuke julgem, võiks ta praegu öelda, kas Polizia valetab või räägib tõtt. Aga midagi pole teha, Tuuli lepib mõttega, et tema ja Arvedi vahel on kõik otsas. Ta ei saada enam anuv-härdaid kirju ja läheb ise üle kaugõppesse.

37.

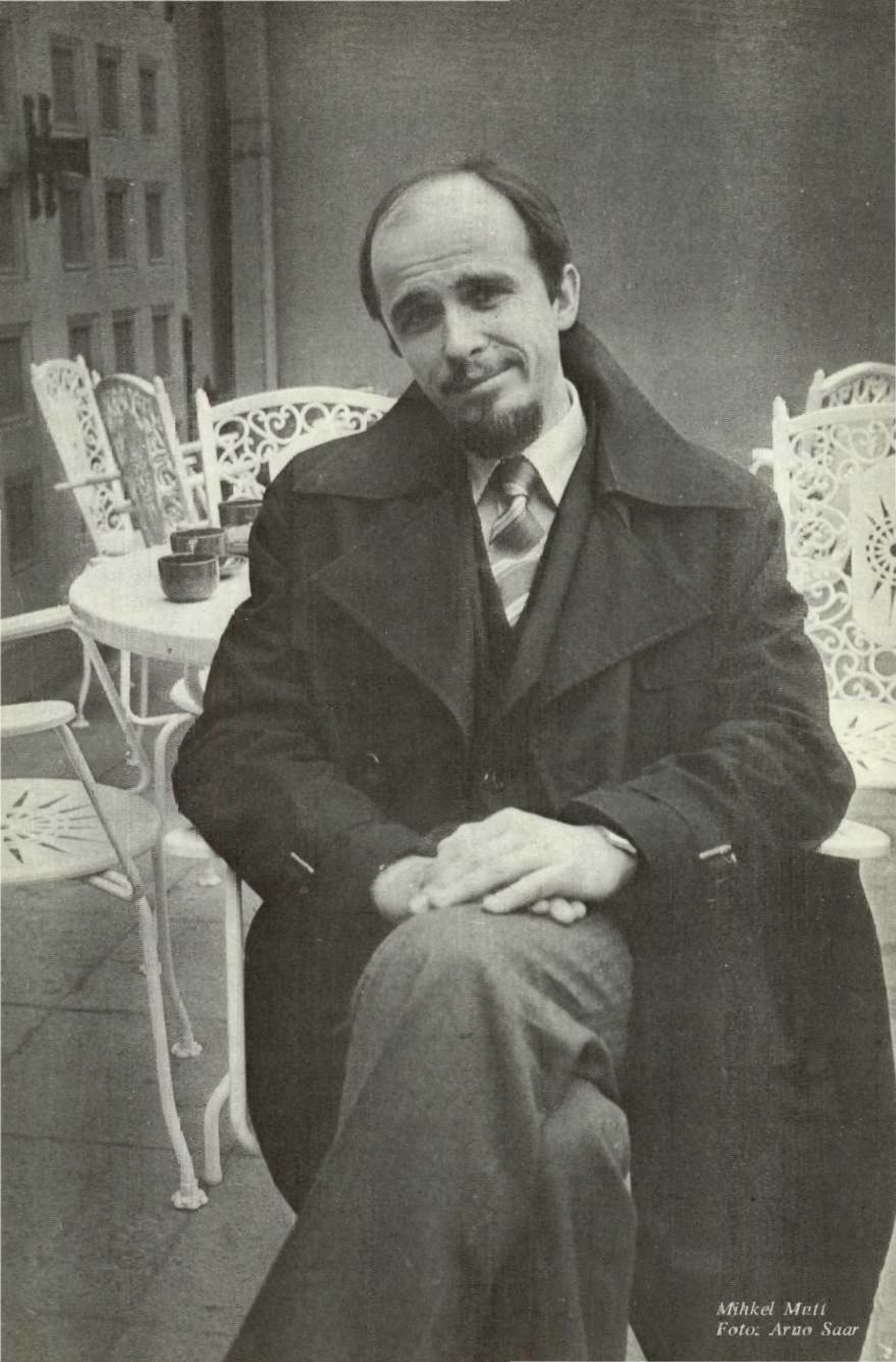
On jumalik mailõpp. Lõuna-Eestis olla nähtud esimest puhkenud sirelit. Polizia leiab, et on tulnud aeg anda otsustav löök. Ta teebki Arvedile ettepaneku sõita Matsalu linnuriiki noorteadurite kevadlaagrisse. «Seal on palju huvitavaid inimesi, kes võivad nii ühest kui teisest puhuda,» lubab ta konfidentsiaalselt. «Muide, ka need, kes meiega «Põrssa juures» istuvad, on enamuses noorteadurid või neile lähedal seisvad isikud,» lisab ta julgustuseks.

Arved kõhkleb. Sessioon on tulekul, lausa ukse ees, tema pole aga õppeaineid nuusutanudki. Kogu aeg on ta tegelnud salateadustega, algete ja hõlmamatuga. Praegu on tal pooleli seeria alkeemilisi katseid. Arved üritab uriinist kulda toota. Tõsi, pärast seda on elund hommikuti harilikult valulik, ent raha on tarvis — Arvedil pole mõtteski oma isakohuseid täielikult hüljata. Ja ikkagi on plaan sõita Polizia seltsis Matsallu noorteadurite juurde nii ahvatlev, et Arved jookseb kohvrit pakkima — kohemaid.

38.

Õhtuhämarus. Läänemeri, meie kõikide ühine häll loksus tasakesi kohisedes jalge ees. Meri õitseb. Arved istub rannakaljul, kergelt õlleuimas. Päeval on ta sukeldunud — seda õpetas talle instruktor —, on lugematu arv kordi tulistanud harpuunpüssist. Ta on relvaga sina peal. Korraks riivas ta nooleteravikuga koguni Polizia tuharat, kui too sooritas oma kuulsat kessoontõve lembet sööstu. Laine loksus ja Arvedil hakkab jälle ürgne. Ta tunneb, et peab midagi tegema. Ta tuhnib matkakotist lagedale nüri noa ning asub enda kallal toimetama initsiatsiooniriitust. Siis läheb ta merre ja koeb natuke marja. Albatrossid kisendavad pea kohal nagu bantud. Arved tuleb veest välja. Ta tunnetab oma ühtekuuluvust kõiksusega. Kummaridub, nokib midagi maast, mingi kivikese, vist trilobiidi. Tõstab silme ette, hellitab pihus kui linnupoega: «Veli, velleke!» sosistab Arved. Kuid ta peab minema, eemal vigvamis nurab Polizia, tema *squaw*, nurab nõudlikult. Arved läheb, teeb nende päevad paksuks ning magusaks.

Ta ärkab uimast, kui sessioon juba poole peal. Kaks eksamit on ta maha maganud, need jäävad niikuinii võlgnevusteks. Ta tormab kui pöörane maanteele, jääb viimasest bussist maha, jõuab juhuslike autodega linna, ilmub tolmuse ja higisena eksamilaua taha, nõudliku

Mihkel Mutli
Foto: Arno Saar

prodekaani silma alla. Polizia on teda hirmsasti ära kurnanud, kuid raudne organism peab siiski vastu ning ta saab kahe viimase eksami eest «kolmed» kirja. Hingab kergendatult.

Siis saabub Polizia. Ta on tegelikult Arvedist juba tüdinenud, aga ei kavatsegi tast loobuda. Ta on nagu koer heintel, kes ise ei söö, aga teistele ei anna. On ju sääraseid inimesi. Ehk oled sinagi, lugeja, üks niisugustest? Kas sina annad teistele oma heinu? Olgem ausad, Polizia sööb siiski ka ise — vahel. See-eest on Arvedist omakorda saanud armastuse ori, ta ei kujuta oma elu enam Poliziata ette. Maale appi tööd tegema ta ei sõida, tolkneb Polizial jalus, kerjab tötusi, vassib, ajab muidu jama.

39.

Suvi kaob ei-tea-kuidas.

40.

Ja taas tuleb sügis. Taas ergavad siivutult vahtrad ning raudkang lööb vaid vaksa võrra muru sisse. Rändlinnud muutuvad ärevaks ja parvlevavad, et lennata soojale maale. Kel on, see tapab jäära. Ka Polizia muutub ärevaks ja hajameelseks.

«Rändlinnud on läinud, lähen minagi,» teatab ta ühel päeval kavatsusest lennata kaugetesse lõunakuurortidesse — külastama vanu kreeka kolooniaid Musta mere rannikul. Arvedile meenub nagu läbi udu, et tal on kaks võlgnevust, teine veel vanades keeltes. Aga samas ta lohutab end — paikadest, kuhu kavatseb rännata Polizia, on vanade keelteni ainult kiviga visata. Hellespontos ja nii edasi. Ta mangub, et tedagi kaasa võetaks. Polizia on temast tüdinenud, kuid otsustab i-le punkti panna, pealegi on temalgi süda sees — mingil määral. Nad lendavad . . .

41.

Mis nüüd edasi tuleb, on hale lõppmäng, nukker resignatsioon . . .

Poolteist kuud hiljem hiilib lõplikult hüljatud Arved Mahtra ülikooli peahoonesse. Kõle tuul käib üle tühermaa ning lume esimesed alamõõdulised helbed keerlevad jonnaka kõõmana maa poole. Ülalt aulast kostab laulu — seal harjutavad leelotajad ja laululapsed. Arved neelatab ning triigib tuikavat magu. Viimased kui mündid on ta jätnud Aasovi mere äärsetesse mängupõrgutesse — reis läks hoopis sinna! Taskud on tühjad, vaid kollane kaamelihammas, üksik suveniir lõunast, koliseb tikutoosis. Ta astub ajaleheleti ette, teeb petteliigutuse ning näppab kioskööri nägemata «Edasi», kust loeb tööpakkumisi. On ka viimane aeg. Vanemad on äsja teatanud, et neil oli raske harjuda mõttega poja kooselust Tuuli Botikuga, kellest keegi ei teadnud, kes või mis ta on, kuid veel vähem võivad memme-taati sallida, et nende poeg vahetab naisi nagu postipoiss hobuseid. Nii et

vaadaku Arved edaspidi ise, kuidas hakkama saab. Igatahes on taat viimase linnaskäigu ajal osa talust tädi Juuli vanema poja nimele teinud... Pealegi on vend Juuliuse naine jälle sedapsi.

Arved longib vitriini ette, kuhu eksmati-lehti riputatakse, ja loeb kolmandat korda oma kohtuotsust. Tõesti, madalamale on võimatu langeda...

Ta läheb internaati asju kokku panema. Kui ta käe öökapi suhveli tagumisse nurka lükkab — kontrollimaks, et midagi niigi napist varast maha ei ununeks — puutub ta nimetissõrm mingi asja või eseme vastu. Ta tõmbab selle välja. Kaua juurdleb Arved, mis võiks see küll olla, kas kasutatud nuustik või asteekide eeskujul rusikasuuruseks kuivatatud inimkolp, mida ta viimasel ajal nii sageli piltidelt näinud. Arved murrab pead ja murrab, kuni korraga välgatab — see sisu ja vormi kaotanud kuivanud hallitusest lehkav känkar on ju Kessu sink! Tuuli oli selle kaasa toonud, kui teda internaadist otsimas käis, andis ära, sest talle pole võõrast vaja. Ja nüüd ei pea Arvedi närvid enam vastu, ta viskub voodile, kummub reformpõhjaga magadisalusele ja nutab, nutab, nutab...

Elu allikad ongi kuivanud.

42.

Võtab aega, mis võtab, aga Arved saab tasapisi jälle jalad alla ning avab äärelinnas väikese vürtspoe (sellise, kust saab osta kõike, Kierkegaardi ning Heideggeri taskuväljaannetest hobuserauanaelte, kərbsepaberi ja tökatini). Istub siis Arved oma poolkeldrikorrusel — äri ei edene, ostjad pole eraettevõtlusega veel harjunud — mõtleb käsipõsakil elust ja armastusest. Korraga ta võpatab. Sest kes see seal läheb vetruval kõnnakul, kael kenus, saba rõngas? Polizia! Arved saab aru, et neiu kõnnib jälle «rebaste» aktusele, et kõik kordub uuesti, kordub uuesti kõik. Et jääbki korduma. Tal pole Polizia vastu enam tundeid, lumm on haihtunud, Arved annab endale kainelt aru, et see, mis oli, polnud enam meelepetest. Ta oli Polizia kahjulikkuses veendunud ja tunneb, et peab midagi kohe ette võtma, peab maailma Polizia eest hoiatama, sest too muudkui rikub meie noorsugu. Arved tahab kisenada. Ta avabki akna ja karjub: «Polizia! Polizia!» Kuid korraga — ennäe — lööb tilisema ukse kohal rippuv kelluke ja tuleb ostja. Ostja pole aga keegi muu kui Tuuli Botik, kes ta peale halastanud ning saabub, et teda sopa seest välja õngitseda. Tuuli muudkui tuleb ja tuleb Arvedi poole, ja kelluke ei jää vakka, muudkui tiliseb ja tiliseb... ja jääbki tilisema. Das ewige Mumentum... Narrikuljused... The great brain of seeing. Lõpp.

1975, 1987

TÕNU TRUBETSKY

Naistenoja

Heinakuu

Päike on lepalatvade taha veerenud

Ojavesi vuliseb kivimürakate vahel

Kidurakasvuline must hobune

Ammutab ojust suurte sõõmudega vett

Tüdruk kohendab põlvini ulatuvat linast särki

Vähikujulise sõlega kinnitatud kaelust

Katab õlgadele ja seljalegi langev

Kuldne juus

Pronkspandlaga kitsas noarihm punasekirjalisel vööl

Päike on lepalatvade taha veerenud

Madalal puisniidu kohal

Kumab suur

Punakaskollane

Täiskuu

Optimaal

Elamiseks võõrandunud

Ühiskonnas meie maal

Oled sina võõrandunud

Inimese optimaal

Siin totaalse mittevaba-

Duse kitsais oludes

Oled isiklikult vaba

Olukorra peremees

Loobud klassist perekonnast

Loobud kunstist loobud tööst

Loobud tervest ühiskonnast

Oma sõbrad leiad ööst

Jälle süttimas on tuled

Jälle hämardumas linn

Oodatakse et sa tuled

Oodatakse nimelt sind

Kättemaks

Kättemaks kipitab keelel
Kättemaks võtnud on võimust
Mu kehas ja lasub mu meelel
Avaldus võimetust võimust

Kättemaks laiutab lihas
Kättemaks immitseb verre
Minu armastuses ja vihas
Saastaks Ükskõiksuse merre

Kättemaks hingitseb hinges
Kättemaks kehastub kehas
Mul lahendub ihus ja hinges
Rakendumata ses pehas

Jumal kaitse kuningat

Tule jälle hertsog Magnus
Rahvas ju kombainid tagus
Mõõkadeks ja jällegi on jõus
Veering mida laias kaares
Välja lasid Kuressaares
Mündid millel ilutseb su lõust

Süüta südames leegid
Lase käiku privileegid
Mida sulle kinkis Groznõi mõök
Põltsamaale loss taas kerkib
Uued Ivo Schenkenbergid
Mõistavad et nendega on schmõök

Rajatakse nagu oli
Põltsamaale metropoli
Eestimaale kuningriiki taas
Tervitame sind kui tuled
Kunagi kui jälle sured
Oleme kõik sinu kõrval maas

Aga siis kui Taani laevad
Muuga sadamasse jäävad
Tulemata viljalastiga
Oma kuningannat maiast
Lohutama lossiaist
Tuleme me õunakastiga

Sulle järgneme kui lubad
Maksku veeringud või rublad
Frangid zlotid rundstükid või öör
Sina oled meie maitse
Hüüame kõik Jumal kaitse
Kuningat või Vive l'Empereur

Vabastatud on ka Tallinn
Groznõi enese vasallid
Toompea lossis ootavad sind veel
Sulle valitseda jätku
Liivi kuningriigi jätku
Õnnistatud Eesti NSV-d

REIN RAUD

SOO SÕRM

See on juba kord nii, et mõni juhuslikult ja ilma igasuguste pahade kavatsusteta lendu lastud sõna võib teisele inimesele väga pikaks ajaks külge jääda või koguni teda iseloomustavaks tundemärgiks saada. Kunagi oli Saueauk ühes ülevaateartiklis nimetanud kunstnik Erich Kailu «armsaks diletandiks» ja üsna kaua ei saanud ta sellest tiitlist lahti, kuigi tema tööde tase tõusis iga aastaga märgatavalt. Isegi Koober, kes oli küll tuntud oma iseseisva mõtlemise poolest ja julges mõnikord vägagi ketserlike seisukohtadega välja tulla, tõstis kord esile Kailu «primitivistlikke taotlusi», mis ju otseselt nii halvasti ei kõlanudki, aga mõjus ikkagi torkena, sest kõik arvasid end taipavat, millele ta vihjab. Kord hiljem tuli Koober kätt südamele pannes Kailu käest vabandust paluma ja vandus pühalikult, et ta ei olnud midagi solvavat silmas pidanud. Kail naeratas ehmunult ja ütles, et ta polegi seda artiklit lugenud, mida Koober muidugi ei uskunud, vaid arvas, et Kail tahab teda pilgata ja läks täiesti endast välja. Ometi oli see tõsi. Kes Kailuga vähegi sagedamini kokku puutusid, teadsid kõik, et ta ei loe üldse lehti, kunstialastest eriväljaannetest rääkimata. Mitte et tal huvi poleks olnud. Ei. Sageli palus ta mõnel sõbral talle vajalike artiklite sisu lühidalt kokku võtta. Ja muidu kulus tal päris palju aega lugemisele, kusjuures mälu oli tal väga hea. Veendusin selles kunagi ise, kui ta mulle ühe oma väite tõestuseks paar lehekülge Kanti «Prolegomenat» peast ette luges. Jõudsin tema tsitaadi jooksul vajaliku koha raamatust üles otsida. Selles osas, mida ma silmadega kaasa jälgisin, eksis ta ainult kahe sõnaga.

Aga kunstialast kirjandust ta ei lugenud, või kui luges, siis ainult kõige üldteoreetilisemaid asju.

Tema esimesed tööd ei olnud eriti huvitavad. Paar aastat instituuti olid talle sisse harjutanud püüdluse iga hinna eest õigesti joonistada ning üksikasjades tuli see tal ka välja, aga tervik kippus mõnikord nende üksikasjade taha ära kaduma. Enamasti maalis ta tänavapilte laternatega, mõnikord maju, mõnikord üksildasi pargiteid, mõnikord midagi muud — aga mida ta ka poleks kujutanud, alati oli ta kuskile pildinurka mõne häguse lambi ära mahutanud, aeg-ajalt koguni mitu. Talle meeldisid laternad, ja kui miski tema pildid huvitavaks tegi, siis just nimelt valgus. See oli korruga soe ja külm ning võis mahutada endas terve värvigamma. Mõned üsna kummalised värvikombinatsioonid muutusid tema valguses loomulikuks ja kokkusobimatuks toonid sulasid üksteiseks üle mingit porist muljet jätmata. Tema valgusvihkudel olid teravad, lausa nagu joonlauaga tõmmatud piirid, nii et kaugemalt võis neid hõlpsasti ülejäänud pildiga haakumatuteks suvaliselt heledateks kolmnurkadeks pidada.

Veidi hiljem loobus Kail välisvaadetest ning maalis seeria vaikelusid. Valgusvihud ulatusid ka sinna — nüüd voolasid nad välja kõrgest ja kitsa varrega lauialambist. See lamp on ka tegelikult olemas olnud, pikka aega seisis ta Kailu ateljees laual. Vaikelude perioodil hakkas Kail tihedamalt näitustel esinema, nii et peagi osati tema töid ka tema isikuga ühendada. Ta oli nüüd tasemel noor kunstnik, kuigi teiste omasuguste hulgast millegi erilisega silma ei paistnud. Suuremat tähelepanu äratasid alles tema järgmised maalid. Sama kõrge lauialamp oli ka siin olemas, aga nüüd ei valgustanud ta enam ainult kompositsiooni huvides kokku kuhjatud pirne ja vaase. Laua ääres istus inimene — käsipõsakil ja mõttesse vajunud mees, tumedate ja ähmaste piirjoontega. Mehe teine käsi jäi otsapidi valgusvihi sisse ja oli ka ainuke osa kogu pildil, mis oli põhjalikumalt välja joonistatud. Mees vaatas enda ette lauale, kus oli alati midagi. Kord oli see võrdlemisi selgelt nähtav esec — mõni raamat või kohvitass või prillitoos, teisel aga võis lauail olevat asja ainult aimata, sest kolmnurkne valgus varjas ta vaataja silme eest ära nagu raske sein. Kailu selle aja loomingust on eriti üks pilt mulle teravalt meelde jäänud. Seal vaatas laua ääres istuja tõtt pisikesest mehega, kes istus keset lauda umbes samasuguses poosis ja oli vähimagi üksikasjani näha. Räägitakse, et see olla olnud üks jaapani netsuke, mida Kail ühel Ermitaazi näitusel nägi. Võib-olla. Pisike mees oli ühetooniliselt pruunikas, pika habemega ja mõtlikult targa näoga. Minu pilgu jaoks oli ta täiesti elus.

Tõenäoliselt oleks Kailu piltide laad varsti pärast seda jälle mingis teadmata suunas muutunud, aga otsekohe, kui talle õnnetul kombel diletandi tempel otsaette löödi, muutusid tema pildid järsult igavamaks. Ta maalis alatasa ühte ja sama ega suutnud enam oma endise tase-
menigi küündida. Küllap see tuli tema jonnakast iseloomust — näis, nagu tahaks ta oma laadi iga hinna eest maksma panna ega kavatse

enne alla anda, kui avalikkus on ta omaks võtnud just sellisena, nagu ta on. Mis puutub kriitikutesse ja teistesse kunsti ümber keerutajatesse, siis nende suhtes oli tema hoiak mingi kandi pealt muidugi õigustatud, aga kui ta ka lähematele tuttavatele püüdis tõsimeeli selgeks teha, et ta on oma stiili nüüd leidnud ega kavatse sellest kunagi loobuda, ei jäänud kuulajatel muud üle kui käsi laiutada. Pahaseks ei saanud tema peale muidugi ka keegi, sest kõik ju mõistsid teda, ainult inimesele, kes temaga varem kokku polnud juhtunud, pidid ta väited tunduma abitud ja haledalt enesekindlad.

Just siis kohtusingi ma Erich Kailuga esimest korda. See oli Ain Varese pool, kuhu tol ajal õhtuti sageli igasuguseid inimesi kogunes. Astusin sinna sisse lootuses leida eest Sander Voolu, kes oli minu käest hiljuti mõned raamatud laenanud. Sanderit seal ei olnud, selgus, et ta oli pikemaks ajaks kuskile ära sõitnud, keegi ütles, et Lõuna-Eestisse, aga Sanderit mõningal määral tundes võisin ma arvata, et see polnud tõi — arvatavasti oli tema siht hoopis kaugem. Tahtsin kohe ära minna, aga väljas oli just vihma sadama hakanud ja ma otsustasin natukeseks ootama jääda.

Kui Ain mulle ütles, et diivanil istuv pikk kõhn mees on Erich Kail, olin ma millegipärast pettunud. Olin teda veidi teistsugusena ette kujutanud — ehk pisut rohkem talupoja tüüpi, igatahes tugeva kehaehituse ja tahtejõulise lõuaga. Kellenagi, kes on harjunud palju tööd tegema. See mees jättis küll pigem kõigea rahulolematu tülinorija mulje. Ainult ta silmad olid väga selged ja pilk läbitungiv. Kunagi hiljem olin ma tõeliselt üllatunud, kui kuulsin, et Kail on lapsest saati lühinägelikkusega hädas, sest tema pilk on mulle just sellest korrast meelde jäänud. Võib-olla oli asi valguses. Ei tea.

Õnneks ei keereanud jutt parasjagu kunsti ümber, sest see oleks mu esimest ebasoodsat muljet kindlasti süvendanud. Kõigest muust võis Kail vestelda väga arukalt ja tasakaalukalt. Enne lahkumist vahetasime telefoninumbrid ja ta lubas mulle paari päeva pärast helistada, et juttu jätkata.

Olin selle kokkuleppe ausalt öeldes juba ära unustanud, aga ta helistas tõepoolest. Pidin järgmisel päeval ära sõitma ning seetõttu oli mul palju tegemist, aga kui ta mind samaks õhtuks oma töötuppa kutsus, jäin siiski nõusse. Nagu juba öeldud, meeldisid tema pildid mulle ja ma lootsin näha saada, millega ta juba praegu tegeleb. Leidsin juhatatud koha teatavate raskustega üles, aga Kailu ei olnud seal. Jõin lähedases kohvikus tassi kohvi ja läksin teda uuesti otsima, aga teda ei olnud ikka veel. Ka tema kodutelefon ei vastanud!

Järgmine kord kohtusin ma Kailuga alles ligi poole aasta pärast, nii et kõike seda, mis temaga vahepeal juhtus, tean ma ainult juttude järgi.

See oli suvel. Kailu naisel oli kopsus midagi kahtlast leitud ning töö juurest anti talle tuusik Krimmi. Kail ei tahtnud teda kuidagi üksi sõita lasta, aga kuna mingeid võimalusi kaasaminekuks ei avanenud,

pidi ta siiski maha jääma. Nende tütar, kes, nagu mu hämmastuseks selgus, oli juba kuueaastane, saadeti maale naise sugulaste juurde. Ka tüdruku tervis ei olnud päris korras, ta oli nõrga kehaehitusega ning kaldus sageli masendusse. Tõenäoliselt ei olnud tal midagi erilist viga, kuid Kail oli haiguste suhtes erakordselt tundlik ning käis oma tütreiga igasuguste arstide juures, kes ei osanud talle mingit nõu anda. Kõik tema sõbrad teadsid ta muret ning lõpuks hankis Sander Vool talle ühe oma tuttava ravimtaime-spetsialisti käest mingi üldtugevdava tee retsepti. Olen kord hiljem Kailu juures seda teed joonud ning võin kinnitada, et väsimuse vastu aitab see suurepäraselt. Tee jaoks oli vaja mitmeid komponente, põhiliselt sootaimi. Kail laenas Sanderi käest telgi ja sõitis kuskile sohu neid koguma. Maalimistarbeid ta kaasa ei võtnud, kuigi tal polnud üldiselt kombeks rohkem kui paar päeva järjest ilma tööta olla.

Vähemalt olla ta ise nii rääkinud, aga paljudele tundus see uskumatu, kuna sügisel oli tema töötuba korraga täis uusi pilte. Võib ju olla, et ta oli mõned oma vanad tööd ümber teinud, sest teemalt ja käsitlusviisilt ei erinenud nad tema viimastest maalidest sugugi — ainult tase oli tunduvalt parem. Nii räägiti. Ma ei ole mingi asjatundja ning mulle olid ju ka Kailu eelmised pildid küllalt hästi meeldinud, nii et selles pole midagi imelikku, kui uued mulle samuti väga headena tundusid. Käisin neid mitu korda Kailu töötoas vaatamas.

See meeldis talle.

«Vaata seda valgust siin,» ütles ta kord ühele, kord teisele pildile osutades. «Ainult valgus on tähtis. Neid asju ja seda meest pole muuks vajagi kui ainult valgust rõhutama.»

«Kus su väikese habemikuga pilt on?» küsisin mina. «Tahaksin seda koos teistega näha.»

«Miks?»

Korraga tundus mulle, et tema häälede oli siginenud noot kahtlust. Vaatasin talle otsa, aga ta pööras oma pea ära.

«Minu arvates on see üks su kõige parem töö.»

«Tõsiselt või?» Ta vaatas nüüd jälle minu poole ning mingit ebalust polnud ta silmades märgata. «See on mul kodus, naise juures. Võib-olla peaks ta tõesti siia tooma.»

«Niimoodi hulgana koos jätavad kõik pildid hoopis teise mulje,» ütlesin ma, lihtsalt et midagi öelda.

«Minu arust ka,» ütles Kail. «Siin on rohkem valgust, eks ole?»

Üldiselt hakkasid tal nüüd kõik asjad paremini minema. Uuel kontrollimisel ei leitud tema naise kopsudest enam midagi ja ka tütar oli siis kas tee või lihtsalt värskendava puhkuse mõjul palju rõõmsameelsemaks muutunud, nii et Kail ei mõelnudki teda enam arstide juurde vedada. Ta töötas sel ajal väga palju. Seda kummalisem tundus kõigile tema tuttavatele, et järjekordsel noortenäitusel polnud väljas ühtegi tema pilti. Selles pole midagi imelikku, selgitas Kail küsijatele. Ta lihtsalt ei olnudki oma pilte pakkuma läinud. Ma ei tea veel,

kas aeg on küps, ütles ta. Keegi ei osanud siis arvata, milles oli asi tegelikult. Nüüd tundub mulle, et ma tean. Tollal aga süüdistasid kõik teda arguses ja laiskuses ning võisid ta oma ärgitavate etteheide-tega lausa vihaseks ajada.

Järgmisel ülevaatenäitusel oligi tema pilt väljas. See oli üks uutest töödest, soomaastik tema tavalise valguskolmnurgaga, mis mõjus sellisel taustal üsnagi pentsikult. Kui ma tal kätt surumas käisin, oli ta üsna sünge olemisega, näis, nagu poleks ta üldse tahtnud maali välja panna. Või nagu oleks tal hirm.

«Ma ei saa enam ise üldse aru, mis ma teen,» ütles ta. «Aga vahest see ongi hea. Kuni ma töötan, tean ma täpselt, mida mul vaja on, ja mulle tundub, et ma saangi kõik õiged toonid kätte, aga kui ma siis kogu pilti värskelt pilguga vaatan, on kõik korruga teisiti. Sugugi mitte pahasti, lihtsalt teisiti. Nagu polekski see pilt mu enda maalitud.»

Ma ei saanud ta selgitustest kuigi palju aru, sest minu arvates oli maal üsnagi tema endiste tööde moodi, mõnest võib-olla isegi parem. Nähtavasti oli aga mingi kasvamine siiski toimunud, sest kui esimene retsensioon näituse kohta ilmus, oli Kailu seal nimetatud «üllatuslike taasavastuste» seas ja pealegi esimesena. Ning kirjutaja ei olnud keegi muu kui Saueauk ise. «Armas diletant» oli unustatud.

Päeval enne näituse sulgemist jäi Saueauk auto alla. Ta oli veel viimast korda mõningaid pilte vaatamas käinud, tuli Kunstihoonest ja läks Tõnismäe poole. Mõttesse vajununa unustas ta nähtavasti jalakäijate tunnelisse laskuda, astus otsejoones sõiduteele ja jäi sealsamas Kaarli kiriku poole kihutava takso ette. Paar päeva hiljem suri ta haiglas. Meil kõigil oli temast väga kahju, sest ta oli arukas mees ja eksis oma hinnangutes üldiselt väga harva. Kunagine halvustav märkus Kailu kohta oli õnnetu erand — ja nüüd oli ta lõpuks ometi ju ka Kailu kiitnud, nii et ka sellel polnud talle enam midagi ette heita. Pärast näitust oli Kail üldse pikka aega endasse sulgunud ega võtnud külalisi vastu, kuigi vaevalt tema must tuju just Saueaugu surmaga seoses oli.

Pigem oli asi selles, et tema naisel oli jälle oma tervisega tegemist, kuigi seekord hoopis kaunimal põhjusel kui mõni aeg tagasi. Nimelt ootas ta last, ja oli igati loomulik, et Kail tema pärast muretses — hiljutised vapustused ja pidev närvitsemine olid ju ikkagi võinud naise tervisele oma jäljed jätta ning pealegi ei julgenud Kail ikka veel kopsu- muret pävakorrast maha võtta, kuigi ta seda kellelegi ei tunnistanud. Vähemalt nii mulle tundub.

Nägin teda uuesti vahetult enne seda, kui ta naine sünnitas. Me kohtusime taas kord Ain Varese juures, kus pühitseti ühe meie ühise tuttava sünnipäeva. Kail ilmus sinna pisut hiljem õhtul, kui osa külalisi oli jõudnud juba ära minna — tuli ainult lühikeseks ajaks, ütles ta juba esikus, sest ei taha naist kauaks üksi jätta.

«Kes sealt tuli?» küsis laua taga istuv Gaabriel Vask, algaja teatri- kriitik, kes oli juba kaunikesti hoos ning ärgitas kogu aeg seltskonda

ühe oma sõbra juurde ümber kolima. Kui talle vastati, et kunstnik Kail, purskas ta demonstratiivselt naerma.

«Kail? Ja kunstnik?» ütles ta norivalt. «No kuulge! See isehakanu ei ole ju mingi kunstnik!»

Teda püüti rahustada, aga see ajas ta ainult vihasemaks.

«Ma olen ta töid näinud küll,» seletas ta nimme kõvasti, et ka esikusse kuulda oleks. «Ja teate, mis ma teile ütlen? Need pläkerdused ajasid mul südame pahaks!»

Viimane lause mõjus Kailule tugevamini, kui keegi oleks osanud arvata. Ta läks näost kahvatuks ja tõusis püsti.

«Võib-olla on parem, kui ma ära lähen,» ütles ta tehtud rahuga.

«On jah parem,» prookas Vask laua tagant. «Ja maalimine tuleks sul kah maha jätta!»

Järsku purskas Vase ninast välja hele ja tavatult tugev verejuga. Ta jäi ehmatuses vait ja otsis taskust rätikut, tema kõrval istunud Sander Vool aitas tal püsti tõusta ja talutas ta vannituppa. Laualina oli vereplekke täis ja pisut verd oli sattunud ka Vase veel poolenisti täis klaasi.

«Ärge laske ennast häirida,» ütles Ain, aga meeleolu oli muidugi kadunud. Kuna aeg oli küllalt hiline, asutasid mõned külalised ennast lahkuma, mina sealhulgas.

«Oota natuke,» ütles Erich mulle. «Tegelikult oleks mul vaja sinuga rääkida. Sellepärast ma üldse tulingi.»

Ta ajas mantli selga ja me läksime koos välja. Tükk aega kõndisime vaikides, ma ootasin, et ta ise rääkima hakkaks.

«Seal soos juhtus minuga midagi,» ütles ta lõpuks. «Ma ei saa seni-ajani ise täpselt aru, mis see oli, aga ma tahtsin sulle jutustada.»

Ma ei vastanud midagi.

«See tunne algas unenägudest,» jätkas Kail. «Õieti ühest unenäost, mis kordus iga öö. Ma ei saanud ise üldse arugi, et ma olin magama jäänud. Ma seisin lihtsalt korraga oma telgis püsti ja vaatasin läbi seina välja. Telk paistis läbi — ma ainult teadsin, et ta oli mu ümber, muudmoodi ei olnud teda üldse olemas — ja ma vaatasin valgust. Imelikku, tahket valgust. Iga öö kuni hommikuni välja. Siis leidsin ma end jälle maast magamiskotist, tegin silmad lahti ja päev oligi käes.»

«Mis selles siis nii imelikku on?» küsisin ma.

«Võib-olla ei olegi. Vähemalt alguses ei olnud. Aga siis hakkas see valgus mulle lähemale tulema. Iga ööga ikka natuke lähemale. Ta koondus tihedalt ümber telgi nagu paks udu, siis hakkas ta õmbluste kohalt sisse immitsema. Lõpuks oli telk teda täis ja siis hakkas ta mind silitama. Aeglaselt ja ettevaatlikult. Kõigepealt jalgadest. Ta voolas mööda mu jalgu, umbes nagu kassid end vastu inimese jalgu nühivad. See oli tegelikult mõnus, aga mingi koha pealt nagu natuke õudne ka. Ja iga ööga tuli ta üha kõrgemale.»

Tundus, nagu oleks ta häbenenud seda rääkida.

«Lõpuks jõudis ta mu kaelani.»

Rohkem ei öelnud ta midagi, nii et ma küsisin:

«Noh, ja mis siis edasi sai?»

«Ei midagi. Sel hommikul ma pakkisin asjad kokku ja tulin linna tagasi. Vajalikud taimed olid mul nagunii juba koos.»

«Ja enam pole sa seda und näinud?»

«Mitte kordagi.»

«Siis on ju kõik korras.»

Kail lõi käega.

«Võib-olla ongi ja ma kujutan seda lihtsalt endale ette,» ütles ta tutjutult. «Aga pärast seda on mul kuidagi raske. Ma ei saa enam hästi maalida. Aga maalimata olla ka ei saa, saad aru. Ma töötan kogu aeg nagu käsu peale, kuigi tegelikult ise üldse ei taha. Ja välja ei tule mul ka üldse see, mida ma ootan. Tükk aega ei saanud ma sellest ise aru. Alles hiljuti tuli mulle see uni uuesti meelde ja mulle hakkas tunduma. . .»

Ta jättis lause lõpetamata ja pani suitsu ette. Ma ei olnud kunagi varem tähele pannud, et ta suitsetaks.

«Tuled äkki veel natukeseks minu poole,» kutsusin. «Ajame veel mõne sõna juttu.»

«Kiire sul ei ole?»

«Ei.»

«Läheme siis parem korraks minu ateljeest läbi,» ütles ta. «Ma näitan sulle ühte pilti.»

Me olimegi hajameelselt pigem tema ateljee kui minu kodu poole jalutanud ja ma jäin loomulikult nõusse.

Ateljees valitses hirmus segadus. Poolikuid ja vastalustatud töid vedeles igal pool, keset lauda toretses kuhjaga konisid täis supitaldrik. See pani mind veidi imestama, sest varem oli siin kõik ikka enam-vähem korras olnud, nüüd aga oli pilt selline, nagu oleks siin hirmsa kaklusega lõppenud pidu peetud.

Kail püüdis pisut korda luua ja tõstis lõpuks tagant seinä äärest ühe riidega kaetud pildi lähemale. Kui ta riide eest ära võttis, olin ma tõeliselt rabatud.

Pilt oli teisend minu kunagisest lemmikmaalist vanamehega. Aga kui eelmine töö oli meeletult olnud leebe ja sõbralik, siis see siin oli südametult kalk ja isegi julm, mis hakkas kõigepealt silma juba värvide valikus — soe kollakaspruun taust oli asendatud sünge sinkjas-mustaga ning lauale langev valgusvihk oli teravuseni ere. Ja pildi ülesehitus oli täiesti uus. Mehe käsi valgussõõris ei lebanud enam rahulikult paigal, tervet kätt ei olnud tegelikult nähagi, paistis ainult üks suur sõrm, konksus ja karvane, mis trummeldas närviliselt vastu lauda, nii et laud lausa värises temast õhkuva pinge all. Ja vanamees. . . vanamees vihtus keset valgust metsikut tantsu nagu taltsutatud karu. Tema näol oli imelik piinatud ilme, täis hirmu ja masendust, kui ta mehe poole üles pimedusse vaatas, otsekui halastust oodates. Seekord olid tema väikese näo jooned harukordse selgusega välja joonistatud, nii

et tema vaev oli otse füüsiliselt tajutav. Ta oli iga hetk kokku kukkumas. Ainult keegi, kes eelmist pilti väga hästi mäletas, võis üldse taibata, et tegemist on sama vanamehega.

«Noh?» küsis Kail. «Meeldib?»

Raputasin pead ja pöörasin pilgu ära.

«Pilt võib ju hea olla, aga minu jaoks on ta täiesti vastuvõetamatu,» ütlesin lõpuks. «Kuidagi ei suuda teda mõttes eelmise kõrvale asetada.»

Võib-olla ma solvasin teda selle otsese laitudega, sest korraga muutus ta näost väga kurvaks ja kattis pildi uuesti riidega. Siis pani ta veel kord suitsu ette ja tõmbas vaikides paar mahvi.

«Kuule, tegelikult pean ma nüüd koju minema,» ütles ta seejärel. «Eks astu mõnikord läbi.»

«Ega sa pahaseks ei saanud?» küsisin mina.

Ta lõi käega.

«Asi ei ole ju selles,» kohmas ta ja kustutas suitsu vastu taldrikuurka ära. «Asi ei ole ju üldse selles.»

Koduni oli mul jäänud vaid mõni samm, kui korraga tundsin, et sees keerab. Jooksin kiiresti trepist üles ja jõudsin napilt vannituppa, kui oksehoog peale tuli. Tegemist oli ilmselt toidumürgitusega, mulle anti mingit rahustavat teed ja ma heitsin voodisse. Pea valutab ja kontidesse oli pugunud mingi üldine nõrkus. Öö jooksul pidin veel paar korda end tühjendamas käima ja hommikuks lõi ka palaviku üles. Helistasin igaks juhuks Ain Varesele.

«See on ilmselt kalast,» ütles ta. «Sa poleks pidanud nii palju kala sööma.»

Tal oli kindlasti õigus. Eelmisel õhtul oli laual olnud väga mitut liiki suitsukala ning ma proovisin neid kõiki, üks neist oligi arvatavasti minu hädades süüdi.

«Ma käisin eile veel Erichi juures ühte pilti vaatamas,» lisasin veel. «Ta kutsus mind.»

«Ja kuidas oli?»

«Omapärane,» vastasin. «Muud ei oskagi nagu öelda.» Kõhtu oli korraga tekkinud klimp ja ma tahtsin juttu kiiremini lõpetada.

«Kail on viimasel ajal üldse omapärane,» ütles Ain.

Õhtuks oli mu enesetunne juba täitsa hea.

Viimati nägin Kailu alles üsna hiljuti, kui ta oli äsja haiglast välja saanud. Kohtasin tänaval juhuslikult Ain Varest, kes ütles, et Sander Vool oli talle helistanud ja palunud Kailu juurest läbi astuda. Ja ka mulle edasi öelda, et ma lähaksin — muidugi, kui ta mind juhuslikult kohtama peaks.

Keelduda oli võimatu, sest Kailuga oli vahepeal juhtunud õnnetu lugu. Ta oli oma töötoa aknast välja hüpanud. Vigastused ei olnud kuigi rasked, ainult käeluu, mõned roided ja veel üht-teist, aga tema just pojaga maha saanud naisele oli vapustus muidugi suur, eriti selle-

pärast, et Erich ei osanud ega tahtnudki mõistlikult seletada, miks ta aknast välja hüppas. Ainult igasuguseid enesetapuplaane eitas ta kategooriliselt, kui mõni jutuga ettevaatlikult sinnapoole tüürida püüdis. Ka meeltesegadust ei lubanud ta endale külge pookida, ei, ta oli aknast välja hüpanud täie teadvuse ja selge mõistuse juures, aga miks nimelt, ei olevat kellegi asi peale tema enda, nii et ärgu seda tema käest rohkem päritagu. Nüüdseks olid kõik lähedased jõudnud olukorraga juba leppida ning ka Kailu enda tuju olevat juba päris reibas.

Tema naine võttis meid rõõmsal ilmel vastu ja juhatas tuppa istuma. Erich olevat teises toas ja tegelevat kirjatööga, ütles ta ja kiirustas siis kööki kohvi üles panema. Kail tuli hääli kuuldes kohe meie juurde. Tal oli veel käsi kipsis ja ka liikumine üsna vaevaline. Aga meeoleul polnud tõepoolest midagi viga.

«Pidi see ka just nüüd juhtuma,» ütles ta naine köögiukselt. «Erichile oli juba Kunstnike Liidust mõista antud, et vaja on veel ainult personaalnäitus korraldada ja võibki hakata Liitu astumisele mõtlema. Isegi näituseruum oli juba leitud ja kokku lepitud.»

«Aga nüüd pole teha midagi,» katkestas Kail teda rõõmsalt fatalistlikul toonil. «Muide,» jätkas ta meie poole pöördudes, «mul on tekkinud mõte maalimine tõepoolest maha jätta, nagu soovitas see, mis ta nimi nüüd oligi. . .»

«Vask,» ütles Ain ette.

«. . .just, see Vask. Hakkan hoopis kunstikriitikaga tegelema.»

«Ei, sellel pole küll mõtet,» arvasin mina.

«Miks? Kõik loovisikud kurdavad, et kriitikud ei tunne loomingu siseseadusi. Minu kohta nad seda küll öelda ei saaks, kuna ma olen niiõelda ametliku tunnustuse ära teeninud.»

«Siis ei tunnusta sind kriitikud,» ütles Ain.

«Kriitikute peale ma sülitän. Selle asja olen ma juba ära otsustanud. Ahaa,» lisas ta uksele osutades, «seal on mu troonipärija.»

Kailu naine tuli tuppa, pisike poeg süles. Mulle meeldivad väikesed lapsed väga, aga see siin ei tundunudki üldse väiksena. Tal olid külmad ja targad silmad ning tundus, nagu saaks ta meie jutust hiilgavalt aru ning jätkaks pealegi kõik viimase piasiasjani meelde. See tunne ei olnud just mõnus.

«Tegelikult on noorel Erichil juba aeg magama minna,» ütles Kail naisele kerge etteheitega hääles.

«Ma ei teadnudki, et sa pojale oma nime panid,» üllatus Ain.

Siis sain ma aru, mis mulle selle lapse juures kõige võõrastavam tundus. Need olid käed. Üldse mitte beebikäed, vaid väikesed ja korrapärased täiskasvanukäed. Ja juba nägin ma kujutluses parema käe nimetissõrme konksus ja karvasena vastu lauda trummeldamas ning vanameest üha edasi tantsule sundimas.

Ei, mõtlesin ma. Maalimisest pole sul pääsu.

MILVI PIIR

SYGISELAUL

JOONISTAN VAHTRALEHELE ÕUNAMAHLASE SÕRMEGA
JOONISTAN PILVEDEST PUNGIL

TUHMHÕBEDASE TAEVA

SINAKASHALLI TUULE & KUREKOLMNURGA

JOONISTAN UDUSE JÄRVE

TAAMALE TUMEDA METSA KUI MYYRI

& KOLTUNUD ROHU

& YXIKUX JÄÄNUD MUSTAD LINNUD

HALLASED HOMMIKUD

& ONGI VIST KÕIK VAHTRALEHT KUMAB

KÕRTEST LÄBI

NING ENNUSTAB SOOJA SYGIST

AINULT VIHMA EI TAHA MA JOONISTADA

HAPUDE KÄTEGA

SEE OLEX SIIS HAPPEVIHM

* * *

BLACK METAL'IT KUULATES

OLEN TYHI PATAREI

VÄHEHAVAL KOGUN ENDASSE

METALLI ROOSTEVABADUST & MATTI SILMAVAADET

MU YMBER SIBAVAD HAMMASRATTAD

ON LIIKUMINE

LIIKUMISEST IMPULSS

SELLE TAGA KUNST

KARGE KUI KLASSIKA

MEHAANILINE ON MUUTUNUD LOOMINGUX

SONIN NAGU SPIRITIST

SEE ON JU MU OMA VERI

KEEMISTEMPERATUURI LÄHEDAL

EMOTSIOON KALDUB SYRREALISMI

EXTAAS

KÕIK ON RÕVE & ROPP

JUMALAST MAHAJÄÄND ÕUD

ENNAST PIITSUTAV VAIM

LIIKMETEST KADUNUD JÕUD

KALJU SOA

Kohila kohilaul

Roostest hammustatud okastraadid,
traadi taga ahelais kastaadid
söövad katelokist roosat taevamannat,
lauldes marsitaktis hosiannat —
kohimeeste monoliitses kooris
viisid muidugi on valdavalt mažooris.

Tõuseb tuul ja lendu tõstab prahti.

Rebib ahelaist end ootamatult lahti
mees, kes seni vaiki olnud täitsa —
raskelt südamesse surub väitsa,
enne veel, kui hing on väljas, avab suugi,
hüüab:
«Kui on juba munad läinud, mingi muugi!»

Uued ajad

Uued ajad, uued kombes,
uudne elulaad:
poeg, kes üles annab isa,
teenib Isamaad.

Mõned läksid, mõned viidi,
mõned alles jäid —
prussakad ja tarakanid,
lutikad ja täid.

Õhtulaul

Oled vana ja valuga roojad,
fekaalides väreleb verd,
kuid kuhilad on veel soojad
siin, ida pool Läänemerde.
Teid tänan, kultuuritoojad,
kui Muugal käin sadamas,
Teid tervitan, Eestimaa pojad,
nii Toolsel kui Kabalas.

Taastulek

Taas Maavalla jumalad magavad,
kõik ilm on tõmmanud sompu
ning Mõhk ja Tõlpa jagavad
Ado Grenzsteini päranditompu.

Vaid rõkkavaid norskeid kostmas on,
Kui Võim summib märaga Türki.
Vaim seekleid vaagides ostmas on
Juhan Liivile hullusärki.

Kääpal

Nüüd teevad kääga ja tinna
koos balalaika ja korts.
Ma tahaksin kääpale minna,
kuid kääpal kükitab sorts.

Ja tunda on hirmsat haisu —
vist lõkendab taas üks peer —,
sorts täis teha jälle sai su,
sai reostatud kääpaveer.

Jumal teab, kas sa veel virgud,
või sinna jääd, kuhu kord jäid,
kulmudes vesikirbud,
kubemekarvades täid.

Asja olemus

Sibi-Mihkel oli sobi,
tühjendas villkopaga peldikuid,
vedas vankriga võõrast sitta.

Nüüd on ta surnud.
Teda asendab moodne tehnika.

Haisvast minevikust
on saanud haisev olevik.

Võimalik,
et see ongi progress.

HOLGER KAINTS

PIKAD VARJUD

Ta astus mööda pikka hämaralt valgustatud tänavat. Laternapostide rivi viis kaugusse ja tegi seal käänaku; mõlemalt poolt piiras tänavat vahelduvate mustritega tarade rant, vahel suuremas ja väiksemas gabariidis aiaposte, jalg- ja sõiduvärvavaid. Valgel ajal oleksid mitmed plangud kahtlemata räämas ja haledad välja näinud: pehkinud, värv aastate jooksul koorunud ja vihmadest maha pestud, õhtupimeduses aga näisid nad veel täiesti oma tõkestavat ja kaitsvat ülesannet täitvat, isegi väljalöödud lipid ja hingedelt tulnud värvavad ei jäänud

möödakäijale otse silma. Tänav oli asfaldiga servast servani ühtlaselt kaetud, sõidu- ja kõnniteel vahet tegemata; Harald Hango käis peaaegu keset teed. Ta jälgis juba pikemat aega, kuidas laternapostist eemaldudes tema esiti tibatilluke ja kõssis vari pikemaks ja pikemaks venis, viimaks lausa ähvardavad mõõtmed saavutas ning järgmisele valgustuspostile liginedes ruttu kahvatus, lüümus lõpuks hoopis, samal ajal aga lähenes selja tagant uus tume ja kontrastne siluett, Harald'i äbarikku olekut häbematult karikeriv, alguseks ülisuureks maaliv, võimsana, kõigist üleolevana kujutav, ent sealsamas kiiresti kahandav, ainult hetkeks tema tõelistest mõõtmetest ülelibisev, järjest vähendav, pisendav, kääbuseks, liliputiks, lameda pea, jupaka rinna ja hädiselt lühikeste postjate jalgadega vördjaks suruv, mis siis laterna all nagu lipitsev krants jalge vahelt läbi püüdis lipsata. Ja taas hakkas Harald'i teisik — tema enda silme all, justkui meelitates — kasvama. Kõige üüratumaks venisid varjud pimedas teelõigus, kus ühe vahepealse posti otsas oli pirn kustunud või puruks visatud, Harald'i varju jalad muudkui sirgusid ja sirgusid otsekui tahtnuks varju-keha päris-kehast hoopiski eemalduda, otsad anda, siis aga polnud pimeduse tõttu varju enam nähagi, ning varsti hakkas uus põleva laternaga post kätte jõudma. Hämar tänavaruum oligi peaaegu ainus, mis ümbritsevast nähtavaks jäi, kaugel aedade sees puude taga olid majad, ent aknasilmi pilkus vaid mõni üksik, olid ju puud tihedasti lehis ja aeg küllaltki hiline; häáli kandus ümbrusest kokku rohkem, kusagil haukus koer, keegi hõikas midagi, käigusihis eestpoolt kuuldus magistraali automürinat, ebamäärases kauguses võttis elektrirong kiirust, kõigele lisaks ajuti üsna energiliseks muutuv tuulesahin okstes. Päris varjude riigis Harald Hango end veel ei tundnud.

Ta oli käed sügavalt nailonjopi kärisenud voodriga taskutesse surunud (mingisugust tuge need rusikatele siiski veel pakkusid), õlad longus, vahtis ta rohkem jalge ette, rütmis sähvivaid ärälööbitud potaste ninasid, kui sinnapoole, kuhu sammud viisid; ta oleks suitsu teinud, aga suitsud olid juba ammu otsas. Vilets elu, kõik läks järjest allamäge, ja ümbruskond, nii olud kui ka inimesed, justkui lükkasid kogu aeg takka. Vahel võis välja kannatada — päev päeva järel oligi ta ju välja kannatanud —, ent niisugustel kordadel nagu täna enam mitte. Missugune küll peaks olema minimaalne algkapital (selle all ei mõelnud Harald mitte ainult raha, ehkki ka raha oli tähtis, vältimatult pidi selle hulka kuuluma näiteks eluruum, omaette olemise koht, aga ka muud esmatarvilikku), millega elu uuesti alustada? Viimasel ajal tegeleski Harald algkapitali hankimisega, kuid tema perioodilisest üliinnukusest hoolimata olid püüdlused seni ebaõnnestunud. Ometi oli kõik kunagi suurepärase olnud, ta oli luuletanud, ja päris hästi luuletanud. Tema siiani ainuke luulekogu oli ilmunud kuus aastat tagasi, ja kuigi kriitika (teistele oli ta öelnud, et pole seda lugenud, luges aga siiski) noris ja irises nagu peaaegu igäuhega, olid paljud teada-tuntud inimesed talle öelnud, et ta on peajagu teistest

algajatest üle. Pärast raamatu ilmumist aga taastus vana olukord: vahel võeti tema värsse avaldada, vahel mitte, järjest hakkasid majanduslikud probleemid tunda andma, ta ei jõudnudki teise luuletuskogu kokkupanekuni, elutegelikkus kimbutas teda üha hullemini, ta oli sunnitud mitmesugust musta äri ajama, mis polnud mitte üks raas tema ala ja millega oli ta mitu korda isegi vahele jäänud. Kord, tõsi küll, see oli pärast seda, kui ta pooleldi ilma põhjuseta kainestusmajja veeti ja seal ilma kindla töökohata isikuna kirja pandi, asus ta laadijana ühte suurde tehasesse ekspeditsioonijaoskonda tööle, pidas aga joodikute ja päevavaraste hulgas iga päev kaheksa tundi kestva sunnitööaja tingimustes vaevalt kolm kuud vastu, siis päästis end taas vabasse, kuid ebakindlasse ellu; luuletanud polnud ta praegu enam pikemat aega.

Kõige räbalam — lootuski hakkas kaduma. Ta oli siia kaugesse eeslinna sõitnud ammuse sõbra juurde, kellega neil oli palju ühiseid mälestusi, kellega oli varasematel aegadel sõna tõsisel mõttes iga päev koos oldud, istunud kohvikus kohvitassi taga, imetud odavat — tookord tõepoolest odavat — kuiva veini, jahvatatud maailmast ja niisama, aga aetud ka kõrgelennulist intelligentset juttu, näidatud teineteisele ööjooksul kirja pandud ridu. Haraldi tänase siiatuleku eesmärk oli olnud õige proosaline — laenata raha. Kuid veel rohkem kui abist äraütlemine oli rööpast välja viinud sõbra elujärje nägemine: ehkki korter asus vanas ahjuküttega puumajas, oli kõik puhas ja korras, värvitud, pestud, asjad esteetiliselt paigale pandud. Rainer ei lasknud teda küll trepikojast edasi, kuid juba sealgi oli tunda tõelise kodu lõhnu, aimata midagi kindlat ja harmoonilist vastukaaluks Haraldi kaootilisele ja pidetule elule. Harald oli Rainerit tükk aega kinni hoidnud, lubadusi raha tagasi maksta tal jätkus, kuni lõpuks tuli Raineri naine meest ära kutsuma: noor naine ilusa kehaehitusega — selle peale oli Harald kõige tõsisemalt kade. Muidugi, Rainer oli luuletamise maha jätnud, temalt polnud rohkem ilmunud kui üksikud tööd ajakirjanduses, siis oli semu oma võlad Pedas tasa teinud, eksamid ära õiendanud ja hiljem muidugi lõpetanud, praegu pidi haridusministeeriumis mingi küllaltki madalalpalgaline asjapulk olema, nagu ta ise seletas, ühesõnaga, oli muutunud konformistiks. Aga ikkagi. . . Harald ise oli samuti abielus olnud, naine oli ta jätnud niipea, kui oli taibanud, et Haraldi luuletajateest pidevat treppi mööda ülessammumist ei tule; praegu oli tal üks kindel naistuttav, pärast lahutust elatud aastate jooksul juba teab mitmes, ent kui ta mõtles Raineri kaunile naisele, tahtnuks tolle kohe vägisi peast välja tõrjuda. Siiski, tegelikus elus teda nii lihtne jätta polnudki, paraku on igaüks oma seksuaalinstinktide ori. Kas nüüd lapsi sesse hädaorgu muretseda tasub, nagu Rainer oli teinud — läbi ukse oli kostnud vähemalt kahe lapse kilamist —, on iseküsimus, isegi Harald, kes mitu aastat polnud enam ajalehti lugenud, teadis hästi inimkonna pea kohal rippuvaid hädasid.

Harald Hango oli jõudnud pika üksluisse tänava lõpuni kõmpida,

see tegi väikese käänapu ja kohe oli risttee hästivalgustatud magistraaliga ning sealsamas ka bussipeatus. Harald tammus natuke aega kõvakstallatud mullal haljasribale tehtud kitsukese asfalteeritud ooteplatvormi kõrval, ta oli ainus inimene peatuses, autosid sõitis mööda, bussitulesid polnud aga näha. Tüütava ootamise peale buss lõpuks tuli, ainult paar inimest sees, kiirustades, vaevalt korraks peatudes, nii et Harald jõudis lahtilöönud uste vahelt sisse hüpata. Mees toetas end esimesele ettejuhtuvale istmele, tühi buss oli igav ja räpane, välja vaadata polnud midagi, üksnes pimedus poripritsmetes klaaside taga. Ta uuris tema ees oleva istme seljatoele pastakaga kritseldatud sõnu, otsesid roppusi seal polnudki; õieti olid bussi istmed ainukesed, mida tasus vaadata: osa tõrgelt mitut tooni paikadega lapitud, liimi laialt üle ääre pintseldatud, üks juba uuesti noaga puruks lõigatud, poriloontäidis ripendamas, mitmel pool ohtralt kriipseldusi, pehmest urbest materjalist käetoekaitsete küljest, kus need veel alles olid, suuri tükke ära murendatud.

Järgmises peatuses tuli üks mees eesuksest peale. Haraldil tähelepanu köitis ta kõigepealt sellega, et muidu kärsitult kihutanud bussijuht tema järel tükk aega ootas. Uksed lartsatasid mehe selja taga kinni ja buss alustas kohe liikumist; pealetulija alustas vaevast teed bussi eesotsast tahapoole, haaras kinni ja takerdus kõigi käsipuude külge, mis teel olid, kuid kippus ikkagi tasakaalu kaotama, seda enam et sõidukki ei seisnud jalge all paigal. Mehele otsa vaadates tundis Harald Hango ta ära. Ajal, kui ta oma luuletusi kirjastada andis, oli ta selle mehega mitu korda kokku puutunud, mis tegelane too oli, seda polnud Harald lõpuni aru saanud, igal juhul vestelnud nad olid, mees oli talle sõbralikult õlale patsutanud, julgustanud ja jätkama õhutanud, samal ajal osanud ka omaenese tähtsust esile tuua, ehkki — Haraldile oli jäänud selline mulje — mingit olulist osa ta tema luuletuste ilmumisel mänginud ei olnud, tõelist abi oli osutanud hoopis toimetaja, väga peenetundeline inimene. Pikemalt juurdlemata, liiatigi et teise nähtav sakkis olek talle nalja tegi ja kogu tähelepanu koondas, viipas Harald tervituseks käega. Verner Masing — nimi tuli kohe meelde — tegi veel paar kohmakat sammu, klammerdus bussi nõksatades laekäsi-puu külge ja langes siis Haraldil vastu tühjale istmele.

«Tere-sii' jah! Nu kuidas' lähe' ka? Ka'... tööta' ikka vee' kõva'ti en'a kalla'? Mäleta', su' oli' hea' mõtte'... hea-dd mõtte-dd, ain' sõnali'e kate jäi... no' tea-dd...»

Masingu šiki nahkpintsaku all oli valge triiksärk ja must kitsas lips, jalas ilusat tooni heledad viigipüksid, imeõhuke kell mugava metallrihma küljes näitas välismaist aega: 9.57 P.M.

Harald nohises midagi vastuseks, kaaslane aga jätkas juba sõiduvees:

«Kuu'e vaata, no' tea', alguse' on küll ras'e, keegi sin' ei usu. Kirju'a mi' taha', ikka po'e hea. A' pãras' — kirju'a ük'kõik mi'a, kõik lähe', päri' ausal! Kriitiku' küll, ja', piriseva', hä-hh, a' mi' sul ses', peaa'i, et trükita'e — mani, mani ju tule'!...»

Korraga tegi Masing hirmsa näo pähe, justkui oleks ta purihamba katki hammustanud või midagi jälki alla neelanud.

«Oi, mi' peatu' on, ma pea' ma'a mi'emal!»

Ta tõusis ning jäi keskmise ukse juurde tugedest kinni hoides lõnkuma.

Järgmises peatuses Masing väljus, taas ootas buss kannatlikult tema pärast. Kui ukсед olid sulgunud ja sõiduk paigast liikunud, vaatas Harald üle õla oma kummalisele tuttavale järele. Mees oli toetanud ühe käe vastu betoonist valgustusposti, ta suust ja ninast purskus oksejuga.

Harald Hango pööras end sõidusuunas otse ja ajas selja sirgu.

1987

SAATUSE VÕLURIIK

Unenägudes paljastus tihti üllatavalt selgelt rabav tõde, selline, mida olid võib-olla kogu aeg endaga kaasas kandnud, mis aga ei olnud tavalisel moel sündmuste üle arutelles kuidagi avalikuks tulnud. Villarile oli end öösel ilmutanud Gerda, too noor naine, keda ta oli tundnud õige mitmed head aastad tagasi, ilmutanud sellises tõepäras, et paljastus Gerda kogu olemus just niisugusena, nagu see oli olnud ja missugusena Villar teda tookord ei näinud — näha ei tahtnud. Hallutsinatsioon ei olnud sugugi juhuslik, ilma seletatava põhjusega, ehkki Villar polnud Gerdat kaua aega kohanud. Eelmisel õhtul oli Gerdat talle väga kummalisel moel meelde tuletatud, nii kummalisel, et sedagi võinuks pidada hallutsinatsiooniks. Vanamutt, kelle majas ta ülemise poolkorruse toas elas, oli kutsunud teda alla, endale appi. Koridorist viivast eraldi sissekäiguga toast, mis oli sisustatud magamistoana, kuid kus vanamutt tegelikult ei maganud, tuli ümber tõsta natuke mööblit, kahest kõrvuti asetsevast voodist üks välja lohistada, üle koridori asuvast elutoast läbi söögituppa, ning söögitoast üks kobakas ragisevate vedrudega tugitool (kresla, ütles vanamutt) ja elutoast tikk-jalgadel seisev kapike RETraadio alt asemele viia; raadio ise, mis nagunii ei mänginud, suure riidekapi otsa upitada. Villar rühmas tükk aega, vanamutt seisis kõrval, abi temast muidugi ei olnud, aga õpetada tahtis küll. Pärast pakkus ta elutoas Villarile napsi, urgitses ehtsal kaheksakandilisel pooltäis «Kännu kuke» pudelil korgi pealt ja valas sajandi algusest pärit likööriklaasi veidi üle poole; teie peate kah teadlik olema, ütles ta Villarile, kes oli klaasi ühe lonksuga tühjaks joonud ja tseremoonia kordamisest keeldus, mulle tuleb siia veel üks inime elama, üks nooruke, aga pahasti elu poolt vitsu saand inime, kelle, noh nii-ütelda, olukorraga meie mõlemad peame arvestama... Jutt käis vanamuti kaugest sugulasest, onutütrest, endisest näitlejatarist, kes oli teatrists joomise pärast lahti lastud ja tahtis nüüd pärast viinaravilt naasmist endisest miljööst eemale pääseda ning kellele vanamutt eraldas mõneks

ajaks enda ja oma kadunud abikaasa magamistoa. Siis tõi vanamutt laudlina kergitades lagedale köitest lagunema hakkava perekonnaalbumi, lappas seda; näete, noorhärä, selline nägi Kaarin välja siis, kui ta veel unistas teatrikuulsuseks saada. Fotolt vaatas Villarile vastu üks tundmatu naine, küllap ema, ja Gerda, mõned aastad noorem, kui Villar temaga tutvunud oli, kuid läbi lapselikkuse, mis oli tal pildil veel veidi säilinud, juba täpselt see, kes ta oli olnud hiljem. Noorem? Jah, täitsa kena, ütles Villar; ma ei või teile ütelda, palju sellest kenadusest tänaseks päevaks veel järel on, kostis vanamutt, kuid palun teid, Poll, arvestage tema olukorda!

Õises nägemuses oli Gerda/Kaarin kerkinud Villari silme ette kogu oma velpuses, mänglevas teeskluses, ussina väänlevas hullutavuses. . . Abielule eelnenud ajajärgul oli Villari jaoks mingi nõiduslikkuse pits peal, ta ei olnud seda kaua puudutanud, isegi omapäi kuukavad unenäod polnud eksinud sinna kuigi sageli, ehkki iseäranis praegu ei tohtinuks neile olla enam mingit piirangut. Tol ajal oli Villar sõbrustanud ebamäärastes seostes sobitunud ja vahelduva koosseisuga sõpruskonnaga, kuhu lihtsalt omapäraste kujude kõrval kuulusid mõned kunstiinstituuti pürgijad või sealt millegipärast kõrvale jäänud inimesed, mõned näitlejataotlustega noorukid, paar ennast literaadiks pidavat tegelast, kõik kokku mitte just eriti püüdlike, see-eest aga ekstravagantsete eneseväljendussoovidega isikute virvarr, lõbustusteks kõikvõimalikest ühissettevõtmistest ja olengutest kuni orgiateni (vastavalt osavõtjadki vahelduvad), kusjuures rööbiti said teoks kõrgeid vaimuambitsioone taotlevad üritused: korraldati häppeninge, tehti assamblaaže ja *environmental art*'i; mõned lipukirjana kõlavad luuleread vormusid graffitis. Poiste ümber tiirutas alati tüdrukuid, osa kindlad, osa juhuslikud näod, ainult üksikud isetegijad, enamik niisama kaasajooksjad. Gerda oli üks, kes alati kohal viibis (võis lõputult imestada, kas Gerda oli ikka tõesti tegelikult Kaarin ja kas temast sai tõesti hiljem näitleja, aga päris kindel oli see, et vanamuti foto ei saanud mitte kuidagi valetada). Villar oli esiotsa tutvuskonnaga liitunud soovist osa võtta šokeerivaist, konventsionaalsusi lõhkuvaist ettevõtmisist ning võimalusest suhelda kõrgelennulist ja ülespuhutud juttu ajavas seltskonnas, pärast, isegi kui mõned laaberdamised talle juba närvidele hakkasid käima, ei jätnud ta minemata kuhugi, kuhu võis ilmuda Gerda. Gerda oli väga ilus ja see otsustas kõik. Ühised lõbustused läksid järkjärgult räigemaks, keskustelud tõlbimaks, kokkusaamised võtsid ikka enam tavaliste joomingute ilme, osa ideemehi oli haihtunud teistesse sfääridesse, aga Gerda oli ikka alati nendega, purjutas ja tegi kõik kaasa — ja nii Villargi. Häppening «Alasti suplemine»: tühjal mererannal, mõni oma kutt, nende hulgas Villar, pealt vaatamas, sammusid kolm raseeritud ja guašiga punase-kollasekirjuks värvitud inimest (pealae kiilaks ajamine oli siiski asendatud vastu peanahka ludus ja ülevärvitud supelmütsiga) — kaks poissi ja Gerda — kätest kinni hoides merre just

sel silmapilgul, kui loojuva päikese ketas silmapiiril veevälja puudutas, kükitasid kõrini vette, lasid lainetel üle näo lohvida, ja kui päike oli täiesti uppunud, tõusid püsti, ihud kananahal, astusid endiselt kätest kinni hoides mõõdetud sammul sama teed pidi tagasi; sündmuse alguse ja lõpu võttis üks kaaslane kaameraga 8millimeetrisele filmile, millest vale valgustamise tõttu ei tulnud mitte midagi välja, või nagu dekla-reeriti, saadi hoopis uus, täiesti sõltumatu kunstiteos (ühtlaselt valgel ekraanil ilmusid ja kadusid korrapäratute, sageli pikaks venivate ajavahemike järel ähmaste kontuuridega ebamäärased hallid kujundid, ajuti võis ära tunda inimese kehaosade, merelainetuse või veest välja-ulatava kivirahnu piirjooni). Hiljem olevat Gerda poseerinud ühele nende põranda all tegutsenud fotograafide, kes lõpuks mingi joobnud-päi löömingu pärast kohtu alla läks ja kellele inkrimineeriti peale vastase vigastamise ka pornograafiliste esemete valmistamine — niisugune paragrahv oli olemas ja seda isegi kohaldati. Tookord oli Villar juba abielus, lõpupoole oli nende hulka sattunud valgepäine lühike ja kleenuke Leevi, kellega Villar nagu paari teisegi nende tüd-rukuga — Gerdaga mitte kunagi! — armatsenud oli ja kes ta sel moel (nii seda ju nimetatakse) ise endale oli kosinud. Abielu ei kestnud kaua, nagu selle loomisel, nii ka lahutamisel oli eestvedajaks Leevi, nõnda kaua aga siiski, et selle vältel olid Villari noorpõlvemälestused mälu kaugematesse soppidesse jõudnud taanduda.

Kui Villar kuulis ühel päeval altkorruselt noore naise häält, tun-dis ta end ebamugavalt ärritatuna. (Kas inimese häält võib unustada? Ta paotas ukse ja kuulas. Vanamutt vestles kellegagi, tasakaalukas, ilma erilise kõlata naisehää! tundus täiesti võõras. Samas avastas Villar, et ta ei suuda mälu nii palju pingutada, et sealt Gerda kõne tämbrit esile tuua.) Ehkki loomult üsna seltsiv, oli Villar hakanud vii-masel ajal iga hinna eest üksindust vajama, nimelt sellepärast oli ta tulnud vanamuti juurde korterissegi, jätnud sinnapaika pärast abielu-lahutust sõbraga kahe peale üüritud mugava korteri — tõsi küll, osaliselt oli asi ka kõrges üüris, väljaminekud kasvasid, kusagilt tuli kokku hoida. Ta oli elu jooksul palju töökohti vahetanud, ent praegune aknapesija amet teenindusorganisatsioonis, kus ta käis telli-musi täitmas enamasti üksinda, oli viimaks ometi kõigiti rahuldav. Ja nüüd ähvardas Gerda äkiline väljailmumine kõik ühe korraga kummuli lüüa — Villaril polnud kahtluse raasugi, et Gerda tunneb ta kohe ära, olgugi ka tema vanemaks läinud ja habemesse kasvanud — ta mõtles juba, et peab vahest hakkama otsima uut vanamutikest, kelle juures oleks rahulik elada, kuid lõi käega ja otsustas oodata, varemgi oli saatus omatahtsi kulgedes lahendanud enamiku ta probleeme. Igal halval unenäol on kunagi lõpp. Ta istus laua taha, nii konutas ta siin vahetevahel tundide viisi, ja põrnitses aknast välja: läbi puulehtede paistis tänav oma vahetpidamatu liiklusega — otsekui asi iseeneses — kaugemal kiirustas tramm ühtlasel kõminal mäest alla Kopli poole.

Soojal suvelõpupäeval töölt koju tulles — august hakkas end juba sügisele kätte andma, päikesepaiste aga oli endiselt mõnus — nägi Villar naist väliskuse ees puutrepil istumas ja suitsetamas. Tal olid jalas lühikesed kulunud velvetpüksid ja seljas valge luitunud pildiga reklaamsärk, rinnad selle all lahti. Villar piidles teda põgusalt, naise väsinud näos oli raske märgata midagi kunagisest Gerdast, ja vähese aimatavagi kohta võis mõelda, kas see pole pelgalt ettekujutus. Villar pidi juba istujast mööda astuma, kui ta peatati:

«Tere, teie elate vist ka selles majas?»

Villar tervitas vastu ja noogutas. Naine imes pika mahvi suitsu.

«Teile on minust arvatavasti kõik juba ära räägitud, mul omal pole enam midagi lisada. Tädi Daali tahtis, et ma suitsetamise ka maha jätaksin, aga kõike korraga ei jõua. Sellepärast ma siin trepi peal istungi. Saame tuttavaks, minu nimi on Kaarin Olderkop.»

Püsti tõusmata sirutas ta Villarile käe ja vaatas alt üles; silmad olid suured — Gerda silmad! —, kuid värv pleekinud. Hetke jooksul rändas Villari peast läbi hulk nimesid, kõik kuidagi salakavalalt tutavad, Villem Pullisaar, ütles ta lõpuks.

Õhtul kella üheksa ajal, kui Villar riivistas käimlat ja hakkas just astuma trepist üles oma tuppa, lükati vastasoleva Kaarini/Gerda toa uks lahti. Vabandage, palun, ega te ei tahaks üks natuke juttu ajama tulla? küsis uksele seisev naine tagasihoidlikult. Villar jäigastus, Gerda on mind ära tundnud, mõtles ta; kumisevast peast ja lihase-tõmblustest hoolimata ei tihanud ta keelduda. Naine viipas vanamuti kresla poole, ise istus akna alla puupulkadest leeniga söögitoatoolile ja süütas sigareti; aken oli pärani lahti, naine puhus suitsu läbi akna taga kasvava kibuvitsapõõsa otse õue, kuumavasse, äikest hauduvasse õhku.

«Teate mis. Kui nii võtta, siis ma tahtsin teilt nii-ütelda päris praktilist nõu saada. Te elate üksinda, teil on vähe tuttavaid või nad ei käi siin. Tädi Daali ütles, et te olete korralik mees. Muide, hea, ta andis mulle nõu, et ma ei tohi teid ära võrgutada. . . Teate, mina pole kunagi üksi, see tähendab, noh, ilma sõpradeta elanud. Võiks küll, jah, oma vanad sõbrad üles otsida, aga see oleks kohe varsti, ma tean, tagasilangemine, mina ei oska. . . Õelge, kas teie olete kogu elu niimoodi üksi elanud?»

«Ma olin kuus aastat abielus. Nüüd küll, tükk aega juba.»

«Mina ei ole abielus olnud. Mitme mehega koos olen elanud, ma ei salga. Aga abielu — see on mõttetut, ei tasu ära. Jama. Kas teil olid lapsed ka?»

«Üks laps, jah, on. Tütar. Ma olen rongaisa, pole teda pärast lahutust näinud rohkem kui üks kord tänaval, ja ausalt, mul pole mingit huvi. Võib-olla kui oleks poeg, siis. Aga naine läks uuesti mehele ja mees lapsendas. Tegelikult oli kogu see minu abielu rohkem naise hobi. Tema käis abiellumisega peale, tema lahutas, ma saan tast aru küll, kaua sa ikka viitsid torkida ja tagant punnitada meest, kes ei viitsi

perekonda ülal pidada ja luksust kokku ajada.»

«Noh, ja nüüd te kardate naisi, mõtlete, et igaüks passib peale, kuidas saaks teile päitseid pähe tõmmata?»

«Igal juhul ümber sõrme keerata ennast ei lase,» muigas Villar.

Kaarin/Gerda kustutas sigareti vastu aknaplekki ja poetas kõssivajutatud koni üle aknalauaserva välja; ta viskas jala üle põlve ja ajas selja vastu toolileeni sirgu.

«Minul on vaja emotsioone. Siin majas pole mitte mingisuguseid emotsioone kuskilt võtta. Või mis teie arvate?»

Villar vaatas irstaid päevitamata reisi, väsima hakkavaid rindu särgi all.

«Noh, te võite ju vanamutiga kakelda. Muidu on ta ladna mutt, minu peale on ta ainult üks kord pröökama pistnud. Mind proovida võrgutama hakata, ausalt öeldes, ei maksa.»

Selle peale hakkas Kaarin/Gerda lapseliku lõbususega käsi plaksutama.

«Oi, see oleks ju nii tore! . . . Aga peab vist jah natuke ootama, ei saa ju kohe hakata tädi Daali keeldusid rikkuma. Ehkki,» lisas ta mõne aja pärast, «tädi ei ole täna kodus, tuleb alles homme lõunaks.»

Villar tundis enesetunde halvenemist, see hakkas järjest kiiremini süvenema, ning teades, milleni see välja viib, mõtles ta pingsalt, kuidas naist riivamata saaks tema juurest minema. Ebameeldiv tunne oli alanud töö, ära tulles oli ta öelnud, et kui tal õnnestub, võtab ta teha homsed õhtupoolsed väljakutsed. Vaevalt ta homme veel töövõimeline on, igal juhul ei küsita temalt sinist lehte. Esimene kõuemürin raputas maja; Kaarin/Gerda vabastas akna haagist ja tõmbas kinni.

«Ma rääkisin tõsiselt. Te peaksite võib-olla tõepoolest vanamuti soovitus meeles pidama.»

«Kas te ausalt arvasite, et ma kohe teid võrgutama kukun? Hahaa, ma isegi ei oska seda, nii palju kui ma mäletan, on mehed alati püüdnud mind võrgutada. Püüdnud. Aga saavutanud on nad seda ainult siis, kui ma ise olen tahtnud. Tõesti,» ta hoidis ukseks seisval Villaril käest kinni, «teate, ma olen nüüd kolm päeva siin elanud, ja mul on tunne, et mu ümber on kõrb. . .»

Villar lukustas korralikult oma ärklitoe ukse, lükkas koguni vanaaegse vasest nupuga riivi ette. Ta viskas särgi seljast — aknad olid olnud kogu aeg suletud, tuba nii umbne ja palav — ning avas väikese kapi ukse: seal olid ravimid. Ta võttis hallist apteegiümbrikust ampulli, murdis vilunult selle otsa ära ja imes sisu süstlasse, kõverdas vasakut kätt, otsis kohta, kus veen oleks paljude varasemate torkejälgede vahel kõige paremini kättesaadav.

Pärast lamas ta selili vooditekil, pikad püksid jalas, vastu katust peksva tiheda vihma põrin hakkas hämuma, segunema teiste, transsendentsete helidega; kusagil kaugel, eelmises maailmas, logistati ühte ust — selle ähmane kumin pääses veel Villarini — kuulge, kas te ei tahaks korra alla tulla, ma kardan koledasti äikest, anus naisehää. 1987

PRIIDU BEIER

Sõnarelvaga

Sõna on relv
lause on lask
lehekülg vaenlasi niidab
luuletus — kahur
jutustus — tank
taga vaid laipade riidad
romaan aga on
aatomipomm
mis meie read
ühte võitmatuks sõjaväeks liidab!

Intelligent

Sa elad pööningukambris lae all
ja lippad õue peal vetsu
seal hambaid kiristad külma käes nead
eks Laidoneri ja Pätsu

et kui on rahva käes kogu võim
saad korteri mereranda
siis pole sul tarvis intelligent
alt kaevust vett ülesse kanda

siis pole sul külma käes kõveras seal
nii ebamugavas poosis
küll vanduda tarvis et maa on must
sa õnneseen saatuse soosik

ja muinasjuttukorteri kätte saad
soe vesi kus marmorist vanni
seal kohinal voolab sest kuulud sa mees
intelligentide klanni

kuid praegu pööningukambris lae alt
sa lippad õue peal vetsu
seal hambaid kiristad külma käes nead
eks Laidoneri ja Pätsu

Eesti neiu

Klooga rannas keegi neeger
kena eesti neiuga
püüdis juttu alustada
aga ilma tuluta

läks siis «Viru» varieteesse
tellis kõige kangemat
ühel kenal eesti neiul
kes näis juba langevat

lennujaamas sama neeger
kenalt eesti neiult taas
küsis aga ei saand vastust
mitte mingisugust ta

nõnda madalale et ta
heitis pilgu neegrile
aga siis ka temast pörkas
õuduses ta eemale

ei see olnud õige neeger
näinud neiu kohkudes
olnud hoopis Priidu Beier
põsed naerulohkudes

Segan suhkrut malbelt tassis

Segan suhkrut malbelt tassis
kus nii armsalt aurab tee
ühtki pahandust või pattu
enam iial ma ei tee

ah kui kogu elu nõnda
vaoks teeuima armsasse
siis mind iial ei viiks miilits
rauduskäsi vanglasse

võtan lonksu huuled torus
ah küll hästi maitseb see
ja mu pööning järsku näib mul
lausa keisrite palee

ei siis häbitöösid teeks ma
sigatseks ja pahetseks
ühestainsast tassist piisaks
et ma juba kahetseks

Tagajärg

Kes veel mu põske silitada
mu pääd ehk tahab paita' kah
kui põse pääl on habe tuustis
kui kolju pääl on paljas nahk

ja säääl kus lapselikult kelmilt
mu põsel roosid punasid
on nüüd vaid kole sagrais pahmas
kui karvakasvand kuradil

ja ahastades nüüd ma palun
et võiks veel ime sündida
ja siia ilma roosipõsil
taas inglina ma kõndida

ja säääl kus varem inglilokid
kui taevalikul olendid
mul järgi jäänd vaid kaks-kolm karva
kesk lagipääd muud polegi

sest liiga palju põske silind
mu pääkest paitanud on kõik
ja nüüd on selle tagajärjeks
see vaatepilt mis tõesti võik

TSITAADIMOSAIIK

Kas meil tõesti ei ole säilinud /- - -/ midagi niisugust, mis kajastaks kangelaslikku vabadusvõitlust, mida meie rahvas sajandite jooksul on oma elu ja õnne nimel pidanud võõramaiste orjastajate vastu?

A. Annist. Saatesõna teosele «Karske Pireta, maheda Mareta ja mehetapja Maie lood». Tln 1970, lk 237.

Rahva loomejõu ja sisemise energia kogumise ajalugu on jäänud ajaloolaste uurimustes üpris tagaplaanile.

V. Lõugas. Kammitsast pääsenud mõte. SV nr 31, 30. juuli 1976.

Kas ei määra kultuuri elujõudu nimelt tema ideaalide tugevus ja pingutused, mis inimesed on valmis tegema nende ideaalide saavutamiseks?

J. Kaplinski. «Horisont» 1980, nr 9, lk 26.

Orja elumoraal on — enda ja oma soo elu- ja võitlusvõimet hoida, oma elurõõmu ja jõudu säilitada ja kasvatada iga hinna eest /- - -/ Tema elumoraali peamine lähtekoht on ühtekuuluvus oma sooga nii ruumis kui ka ajas, /- - -/ ühtekuuluvus oma esivanematega, oma soo ühise eluhaldjaga, selle eluinstinktiga ja elujõuga.

Eeskujuandvat jõudu said /- - -/ esivanemad /- - -/ oma vanadest lauludest, oma alistamatuilt eelkäijailt.

A. Annist. Saatesõna teosele «Karske Pireta, maheda Mareta ja mehetapja Maie lood». Tln 1970, lk 238.

Ja just seesugust eeskju, seda visadust ja elujõudu ja trotsimisuhkust, sellist töö- ja loomisrõõmu vajame ikka jälle ka meie.

A. Annist. Saatesõna teosele «Laulu-ema Mari lugu». Tln 1966, lk 84—85.

Ekke Väli.
«Anno 1981».
Pronks.
1981.

Ekke Väli.
«Rändauhind parimale
monumentalistile».
Pronks.
1986.

JAAK OLEP

ISEPÄINE EKKE VÄLI

Jüri Arrak on oma «Mõtisklustes» («Kunst» 1987, nr 2) öelnud: «Pealegi on nii erinevaid kunstikutüüpe: rahulikke töömehi, keda peaaegu ei märkagi ja kelle pildid on nagu looduse osa, nendega suheldes tunned kindlust ja saad jõudu; võimuahneid, kes kasutavad ka kunstiväliseid vahendeid edasijõudmiseks; rahaahneid, kes mängivad oma talendi maha nagu ruletil; ülitundlikke, keda kritiseerida ei tohi, sest nad võivad kaotada töövõime; konformiste, kes kuulsuse nimel teevad seda, mida ise ei usu jne.»

Nii see on. Kõiki tüüpi kunstnikke olen meil Eestis kohanud pluss veel päris iselaadseid. Kujur Ekke Väli kuulub kindlalt rahulike töömeeste hulka. Rahulik ja häirimatult tasakaalukas on ta oma kunstitegemises nagu kunstivälises eluski. Ei ole ta osalenud avangardsete kunstirühmituste loomises, korraldanud kõmulisi näitusi, kuulutanud välja manifeste, võitnud konkursse, loonud monumente, trüginud kunstibürokraatia ridadesse ega müünud oma tõekspidamisi suurte rahade eest. Kuid Ekke ei ole ka maailmaparandaja: «Eks igaüks ise tea, miks ta oma kunsti teeb. Nõudmised ka nii erinevad.»

Niimoodi dialektiliselt maailma tunnetades ja vaikselt oma tööd tehes on ta samal ajal kuidagi märkamatuult jõudnud eesti parimate kujurite hulka. Märkamatuult sellepärast, et tööhull, kes taieste rohkusega publikule ja kriitikuile oma kunstnikunime paratamatult meelde kulutaks, ei ole Ekke samuti. Mõne teise kujuriga võrreldes on kunstnikul oma 36 eluaasta kohta taieseid küll vähe, see-eest on nad aga kunstiküpsed. Ekke armastab töötada põhjalikult ja ruttamata, mõnuga.

Ekke Väli skulptuurid paistavad silma nauditava tektoonilise ülesehituse, huvitava kujundlikkuse, hoolika detailitõtluse ja korektsed teostuse poolest. Need omadused iseloomustavad teisigi meie parimaid kujureid nagu Jaak Soansi, Edgar Viiest, Mare Mikofi. Kujuri viimastes töödes on märgata püüdu süüvida väga keerukasse staatilise ja dünaamilise seisundi sünteesimise probleemi, probleemi, mida on lahendanud edukalt ainult sellised skulptuuri suurmeisterid nagu Michelangelo, Bernini, Rodin, Meštrović jt. Siin seisab kunstnik alles ülesande lahendamise algul. Samas on tähelepanuväärne, et teda huvitavad skulptuuri kui kunstiala kõige raskemad ja spetsiifilisemad probleemid. See

näitab, et teab, kus asub tipp. On aga teinegi tähelepanek: erinevalt oma vanematest kolleegidest on Ekke märgatavalt detaililembelisem. Seda on ka temast noorem Mati Karssem. Seda on ka temast noorem Mati Karsuurema detaililembuse suunas. Kunstnik põhjendab seda nii: «Üheplaanimised kujud on hakanud ära tüütama. Eks neid ole ka küllalt kaua tehtud. Ise tahaks teha midagi huvitavat. Näiteks keskaegne skulptuur irriteerib mind sellega, et seal ei ole vormikäsitlus ja stilistika veel kõik nagu renessansskulptuuris — nemad ajasid seal veel mingeid muid asju. Ka mul on teised asjad ajada, mistõttu olen ikka vaadanud, et töö ei läheks pikast tegemisest tarbekunstiks kätte. Mulle meeldib elu, mitte stiil.»

Kunstil on kaks poolset — ühte neist võib käsitleda kui intellektuaalset kujutelmata, mille lõppsihik on absoluutne ilu, teist emotsionaalse väljendusena, eesmärgiks mõjusa tundeelamus edasiandmine. See oleks siis Canova, Brâncusi ja Arpi laad ühel ja Reimenschneideri, Barlachi ja Giacometti laad vastaspoolel, kui toda abstraktsiooni skulptuurile kohandada. Puhta ilu taotlus — see, mida ta ise nimetab tarbekunstiks, on Ekkele võõras, samas on talle siiski oluline, et too tundeelamus või antud juhul «elu» (sest paatoslikkus on Ekkele kaugel) oleks ilusas vormis. Ega ta asjata ole enne skulptuuristuudiumi kolm aastat arhitektuuri õppinud: see arendab estetismi. Ekkes on ka praegu rohkem arhitekti, kui see välja paistab. Mulle tundubki, et nii Ekke Väli kunsti isikupära kui ka puudus on selles, et kujutades küll inimkeha, ei lähene ta sellele mitte kui inimesele, vaid kui majale. Ekke inimesi vaadates tundub, nagu oleks tegu inimvormide siirdamisega teise, kõvade kehade konstruktiivsesse süsteemi. See pärast ei ehitata ta kujud üles mitte elusorganismi reeglite järgi, vaid kehade tehnoloogilise ja konstruktiivse kooskõla reeglite alusel nagu ehituses või disainis. Võib-olla sellepärast ei olegi paljudel Ekke kujudel päid?

Olgu kuidas on, kuid võte, mis toob väga selgelt välja taieste arhitektoonika, annab neile ka teatud kahepalgeline ilme. Ja see teine pool kipub tõesti tarbekunsti — või pigem arhitektuuri — maiku olema. Nii erinevaid algeid on ainult vähesed kunstnikud suutnud õnnelikult sünteesida, ja siis on see kunst ka suur. Muuseas seostub see

üpris vahetult staatilise dünamismi probleemidega, mida eelnevalt mainisin. Ainult tänu sellele suutsid Michelangelo ja Bernini oma klassikalised kaunid tööd võimsalt «elama» panna. Sel sajandil on suutnud seda Moore.

Kujurina on Ekke Väli alles noor, sest skulptorite küpsus saabub hilja. Lootkem siis, et ka tema selle probleemiga — mõjus tundeelamus kaunis vormis — edukalt toime tuleb.

FANNY DE SIVERS

SURRA, KUI OLED VEEL NOOR III

VILJATERA GALLIA MULLAS
VERCINGETORIX
(72—46 e.KR)

Ajalooramatutest loeme, et Vercingetorix oli gallialaste väejuht sõjas roomlaste vastu, et ta võitis sissetungijaid juunis a 52 e.Kr arvernide pealinnas Gergovias, kuid sai sama aasta augustis Alesia all lüüa, võeti vangi, viidi Rooma, veeti seal Caesari triumfi-vankri taga läbi linna ja hukati samas a 46 e.Kr.

Ajalooramatud ei tarvitse valetada. Ka nende tõde, eriti kui see on lühidalt sõnastatud ja pealiskaudne, võib luua lugeja meeles sündmustest täiesti väära ettekujutuse.

Muidugi, Rooma väejuhtide võidupidustusi on küllalt kirjeldatud. Neid on ka filmides rekonstrueeritud. Nad on kirjud nagu karneal. Neil helgib kulda ja purpurit, läikivaid kiivreid ja uhkesti ehitud hobuseid. Nautides sellist värvirikast lavastust ei mõis tagi nagu meelde tuletada kõiki kulisside-taguseid koledusi.

Ka Caesar võis paista veetlev oma tikitud toogas, peas loorberipärg nagu Jupiteril. Ja kohe tema taga — nõnda tekib kujutluses pilt — kõnnib ahelais arvernide pealik, kuulus ja kardetud gallialaste vürst, blondid juuksed tuulest veidi sassis, pikad langevad «prantsuse» vurrud hästi siledaks kammitud, läikiiv läikiv nahk pingul üle vägevate musk-lite nagu gladiaatoril ja vihast leegitsev pilk juubeldavale rahvale suunatud. . .

Tõelus on teistsugune. Tõelus on vapustav. Tõelus on vastik.

Peab teadma, et enne Caesari triumfi vires Vercingetorix tervelt kuus aastat Tullianumis.

Tullianum oli osa Rooma riigivanglast, nn *carcer Mamertinus*est, mis asus otse Capitoliumi külje all, Concordia templi lähedal. See oli maa-alune võlvitud ruum, endine kaev, kuhu juba vanasti visati vange ja mille peale hiljem ehitati nimetatud vangla. Võlvi keskel oli ümmargune avaus, millest

vaevalt nirises päevavalgust ja õhku — parajasti nii palju, et vang ära ei lämbuks. Ja sinna pandi surmamõistetuid. Enne Vercingetorixi olid seal vaevelnud Catilina ja Jugurtha, pärast teda apostlid Peetrus ja Paulus. Sallustius märgib oma *Catilina-loos* (*Bellum Catilinae* 55,4), et see õudne koht asus 12 jalga maa all ja et seal ei olnud muud kui müürid ja et «räpasus, pimedus ning hais sisendasid vastikust ja hirmutunnet».

Georges Bordonove, kes pole ainult ajaloolane, vaid ka kirjanik, maalib vapustava pildi Vercingetorixist, nii nagu ta võis välja näha paar päeva enne surma. (*Vercingetorix*, Paris, 1978.)

Ta on kõhn ja habemesse kasvanud, räpane ning haisev. Kord nädalas tuuakse talle veidi vett pesemiseks, aga habet ei tohi ajada ja juuksed jäävad lõikamata ning kammimata. Olgu täidel, kirpudel ja muudel sõõdikutel vaba voli vangi piinata. Kuna ta käed on pea-aegu kogu päeva ja öö ahelais, siis ei saa ta end isegi kratsida. Valvuritel on täpsed teadmised sellest, kui kaugele nad tohivad minna, kuidas vangi kiusata, ilma et ta füüsiline elu satuks hädaohtu. Tähtis on Vercingetorixil hing sees hoida kuni Caesari triumfini, anda talle nii palju süüa, et ta enne ei kõngeks, ja kui ta ise ei taha, siis toppida talle toitu lehtriga kõrist sisse. Valve hoolitseb igatpidi selle eest, et ta meeheites ei saaks oma elule lõppu teha. Kui ta on söönud, peab ta andma lusika tagasi, ja ta käed pannakse uuesti rau-du, et tal poleks võimalik hammastega oma käesooni läbi närida.

Alaline pimedus on teinud nägemise nürriks, füüsiline kannatus ja hingeline valu on aja jooksul kustutanud kõik meeled, ta ei tunne, ei märka, ei taha, ei mäletagi enam midagi. Gallia fatalism on omalt poolt aidanud oma isiksusest loobuda. Kui ta 46.a augustis kongist välja veetakse, suudab ta vaevalt veel püsti seista, aga arvatavasti ei taipa enam üldse, mis temaga juhtub.

Ekke Väli.
«Kaks põlve».
Dolomiit.
1984.

Ekke Väli.
«Tiina».
Värvitud kips.
1977.

Nõnda Bordonove. Aga tavalised ajaloo-
raamatud ei süvene taolistesse teemadesse.
Nende tähelepanu koonduv Caesar'i triumfile
ja selle tagajärgedele.

Caesar oli parajasti tulnud Aafrikast,
kus tema sõjalisi saavutusi oli krooninud
poliitilis-diplomaatilist laadi armulugu Egiptuse
kuninganna Kleopatra. Olukord Roomas
oli küps võimu ülevõtmiseks. Kuid
enne seda tuli rahvale näidata, missuguse
targa, rikka ja vägeva mehega neil on tege-
mist. Tervele linnale oli valmistatud enne-
olematu pidusöök ja lõbusprogramm gla-
diatoritega. Enne seda aga olid kõik kodanikud
kutsutud vaatama hülgavat rongkäiku
valgete hobuste ja kullatud vankriga ja kõige
muuga, mis sinna juurde kuulus.

Ja sinna juurde kuulus ka sõjavangide
näitamine, kes, nagu seekord Vercingetorix,
veeti ahelais Tullianumist läbi linna tagasi
Tullianumisse, kus timukas neile silmuse kae-
la pani ja kokku tõmbas. . .

Kuus aastat selles pimedas haisvas urkas!
Kuidas oli võimalik, et ta üldse veel elas?

Kuus aastat lamades sel külmal virtsasel
põrandal. . . Kuus aastat, kuus korda kaksteist
kuud, kaksteist korda. . . tuhandeid päevi,
tunde. . . Igavik.

Mis koest oli selle mehe nahk? Mis metal-
list tema neerud? Kust võtsid kopsud õhku,
mis neid puhastas kongi mürgistest miasmi-
dest? Kui meil saavad saapad märjaks, siis
tuleb nohu, gripp, kopsupõletik. . . Siis on
vaja pugeada sooja voodisse ja neelata tab-
lette ja valvata, et toit oleks tasakaalus ja
vitamiinid küllaldased. Muidu võib tiisikus
varsti hauda viia.

Kuidas oli see üldse võimalik, et ta elas?
Ja milleks oli see võimalik?

Aga võib-olla hõõgus neist kividest Tullia-
numis elustavat jõudu, energiat, mis oli
sinna varule pandud enne või pärast teda.
Peetrus ja Pauluski lamasis seal märtrisurma
oodates umbes sada aastat hiljem. Aga mis
on AEG? Täna, homme või eile? Mingis
punktis langevad nad ikkagi kokku. Apostlite
verele pektud nahas ühinesid ahastus ja
rõõm, mineviku lootusetus ja tuleviku võit.
Eks kirjutanudki Paulus oma rooma sõpra-
dele, et selle aja kannatamised ei ole üldse
võrreldavad nende rõõmudega, mis meie sü-
damesse istutatakse. See polnud mitte mingi
ähmane unistus või usk, vaid kindel veendu-
mus, sisemine päike, mille kiired tungivad
läbi kõigist kannatustest ja soojendavad
teisigi, kes temaga kokku puutuvad. Ja ometi
olid Tullianumi kivid apostli väsinud liikme-
tele niisama kõvad ja roojased kui saja aasta
eest.

Lamada neil kividel ja oodata surma.

Ka Paulus kannatab. Ka teda on maha
jäetud. «Kui ma esimest korda pidin end
kaitsma,» kirjutab ta oma õpilasele Timoteu-

sele, «ei olnud kedagi mind toetamas. Kõik
keerased mulle selja.» Aga Paulus saab veel
kirjutada ja mõned sõbrad tohivad teda vang-
las vaatamas käia. Olud on siiski veidi teist-
sugused kui Caesar'i ajal. Keiser Nero mängib
kannelt ja teeb teatrit, ta ei kanna isiklikku
viha Pauluse vastu, ta ei kardata teda nagu
Caesar kartis Vercingetorixi. Vihkamine
muudab vormi, kuigi julmus püsib endisena.

Veel on kevad a 67, kui Paulus kannab
Rooma ahelaid. Aga maa all ei ole kunagi
kevadet. Võib-olla tuleb talv siiski veel hirm-
sam. Pauluse ainus mantel on jäänud Väike-
Aasiasse Carpuse juurde. Ta palub Timoteust
see kaasa tuua. Igatahes hirm tuleviku ees
ei hävita tema moraali. Paulus, kelle selg
on kirju piitsa-armidest, kes on elus tunda
saanud kõiki hädaohte linnas, kõrbes, merel
ja mujal, kes on kannatanud nälga ja janu,
külma, häda ja väsimust, seesama Paulus,
keda peksti ja visati kividega ja kes oleks
võinud surra mitut moodi, teab väga hästi,
et nõrkuses võib kasvada vägevus. Ta teab,
et ta elutöö on tehtud: «Ma olen võidelnud
lõpuni head võitlust, mu jooks on läbi. . .»

Ja Paulusel ei olnudki enam mantlit vaja.
Veel enne suvekuuma toodi ta vanglast välja,
viidi linna taha orgu, mida nimetati *Aquae
Salviae*, Tervistavad Veed, ja seal raiuti tal
pea maha. Paulus oli ju Rooma kodanik,
sellepärast ei tohtinud teda kägistada ega risti
lüüa.

Tullianumi müürid on näinud mitmesuguseid
lugusid. Vercingetorixi tragöödia on kindlasti
üks masendavamatest. Miks pidi see ilus
intelligentne haritud ja elujõuline noormees
ootama surma jõledas hauakambris? Kuus
aastat, enne kui ta laip veeti rooma kombe
kohaselt Gemonia treppidele, kus ta põebli
lõbukuks mitu päeva mädanes ja siis Tiberis
jõkke visati.

Kui ta Caesar'i kätte langes, oli ta ainult
20 aastat vana. Kontsentratsioonilaagrite
kogemused näitavad, et noored peavad eba-
inimlikes tingimustes vähem vastu kui vanad,
kel pole elu suhtes enam mingisuguseid illu-
sioone ja keda pettumused on teinud visaks.
Antiikajal küpses inimene küll kiiremini. Aga
siiski, kuidas võis ta nii kaua vastu pidada?
Elutahe see ei saanud olla, sest elu ei olnud
enam. Caesar võitis igal pool, Euroopas ja
Aafrikas. Küllap piinajad andsid vahetevahel
teada, kuidas üks gallia suguharu teise järel
roomlaste rüppe langes ja üksikult vastu-
hakkajail raiuti käed. Vaba Gallia oli jääda-
valt kadunud. Ja vaatamata oma võitudele
ei tundnud Caesar halastust. Roomlaste lüüa-
saamine Gergovia all oli olnud alandav. Võib-
olla kipitas see mälestus ikka veel, ka nüüd,
kus gallialaste nägusa, kõrgekasvulise vürsti
asemel oli ainult kõssvajunud elav laip.
Kahekümneaastane noormees! Kuid milline
vastane! Caesar ligines juba viiekümnele.
Vercingetorix oleks võinud olla tema laps.

Gallialased olid oma õnnetuse ära teeninud. Nad olid arukas ja hakkaja rahvas. Ka Caesar tunnistas, et nad olid andekad käsitöölised ja julged sõdurid. Aga kõik, mis nad võitsid, libises neil varsti käest. Juba paar-sada aastat varem olid nad Vahemere kaldad läbi käinud, Rooma linna suure kisa ja käraga vallutanud (387 a e.Kr) — sündmus, mis jättis ladina keelepruuki väljendi *tumultus gallicus** —, Kreekas ringi uitnud, isegi Delfi oraakli ära ehmatanud ja muuseas praeguse Belgradi linna asutanud.

Aga neist saavutustest ei tulnud neile mingit püsivat kasu. Gallialased reisisid seiklushimust ja sõdisid nii-öelda lõbu pärast. Vallutada on kerge ja meeltülendav, kuid kuskil pidevalt kanda kinnitada, see nõuab vastupidavust, kindlat tahet, külma pead ja organisatsioonivaimu. Kõik need kasulikud omadused gallialastel puudusid.

Neil oli vähemalt Vercingetorixi ajal juba kõik prantslaslikud vead ja pahed. Nad olid lobisejad, intrigeerijad, edevad, nobedad nurisema ning purelema ja haruldaselt muutliku meelega. Tugev peretunne hoidis küll üht suguharu enamvähem koos, aga oma koldest kaugemale ei näinud ega tahtnudki keegi vaadata. Nad elasid umbes nagu Pariisi eeslinna-elanikud: kui koju tullakse, tõmmatakse aiavärv ja aknaluugid kinni, ja mis tänaval või naabrite juures juhtub, ei lähe kellelegi korda. Igaüks enda eest.

Võib ette kujutada, kui palju kannatust ja kavalust pidi Vercingetorixil olema, kui ta käis majast majja ja talust tallu, et veenda kõigepealt juba oma Arvernia (praeguse Auvergne'i) inimesi vastupanu vajaduses. Neile selgeks teha, et roomlaste sissetrügimine teeb gallia elu aja jooksul võimatuks, et asjad ei arene enam loomulikult, et mehed saadetakse soola kaevama ja kive lõhkuma, naised võetakse majateenijaks ja rahva varandus läheb Rooma aristokraatide nuumamiseks.

Tegelikult ei uskunudki gallialased alguses, et neid üldse võib ähvardada mingi tõsine hädaoht. *Cela n'arrive cu'aux autres!* «Seda juhtub ainult teistega!» mõtleb tänapäeva prantslane, kui tuleb juttu mingist katastroofist. Aga kahjuks — või õnneks — on elu ikka nii, et kunagi tuleb igaühe kätte järg. . .

Esialgul oli roomlastest õieti kasu. Vähe-malt kõrgemal kihil, kes pidas naabritega kaubasuhteid. Uuemad ajaloolised uurimused¹ näitavad, et gallia sõja ajal olid mõlemad

* Siin umbes nagu «gallia mäsu» (lad k). *Toim.*
¹ Nt koguteos *Histoire de France* kuues köites Jean Favier' juhatusel. Gallialaste kohta vt: I köide. Karl-Ferdinand Werner. *Les Origines jusqu'à l'an 1000*. Paris, 1985.

rahvad juba helleniseerunud. (Tulevane gallo-rooma rahvas on niisis helleniseerunud roomlaste ja osalasel helleniseerunud gallialaste segu.) Roomlaste kaudu sai sisse tuua kreeka luksuskaupu ja Itaaliast tulid suurepärased veinid. Gallialased, nagu antiikautorid märgivad, söid ja jõid hirmsasti nagu tänapäeva Prantsusmaagi. Mis loeb iseseisvus, kui saab toredasti prassida!

Ja lõpuks, Rooma linn ei asu just värava taga. Arverniast, Eduidiast, Biturigiast ja põhjapoolsetelt aladelt on sinna — või sealt siia — igavesti pikk maa! Gallia kantsid (*oppida*) on ehitatud soode ja rabade keskele. Teerajad on kitsad ning vaevalised. Võõras ei pääse sealt kergesti läbi. Vaevalt usutav, et roomlased viitsivad eriti tihti selliseid kõrvalisi maakolkaid üles otsida. Hea oleks lahe ja mugav vasallsõltuvus, mis ei pane erilisi kohustusi ega koormisi peale, kuid toob kaasa igasugu kasu, mida nupukad mehed oskavad kohe oma ärisüsteemi rakendada!

Gallia vürstid — igal suguharul oli oma pealik-kuningas või valitud *vergobret* — loot-sid igatahes oma tarkuse ja kavalusega Caesari administratsioonist jagu saada.

Vahest kõige kurvem näide sellisest mentaliteedist ja õnnetusest, mille see välja kutsub, on Avaricumi traagiline lõpp.

Caesar oli juba karnuutide kindluse Genabumi vallutanud ja kogu elanikkonna maha tapnud. Vercingetorix taipas, et parim meetod roomlaste tagasitõrjumiseks oli kõik vilja- ja toidutagavarad leegioni ees põlema panna. Nälg on võimas vaenlane. Ka venelased kasutasid Napoleoni vastu sama taktikat. Kui hobustel ei ole enam heinu ja sõduritel leiba, siis kaob armeed elujõud iseenesest. Kui veel terved linnad põlema süüdata, siis ei saa Caesar ka nende kaitsevalle kasutada.

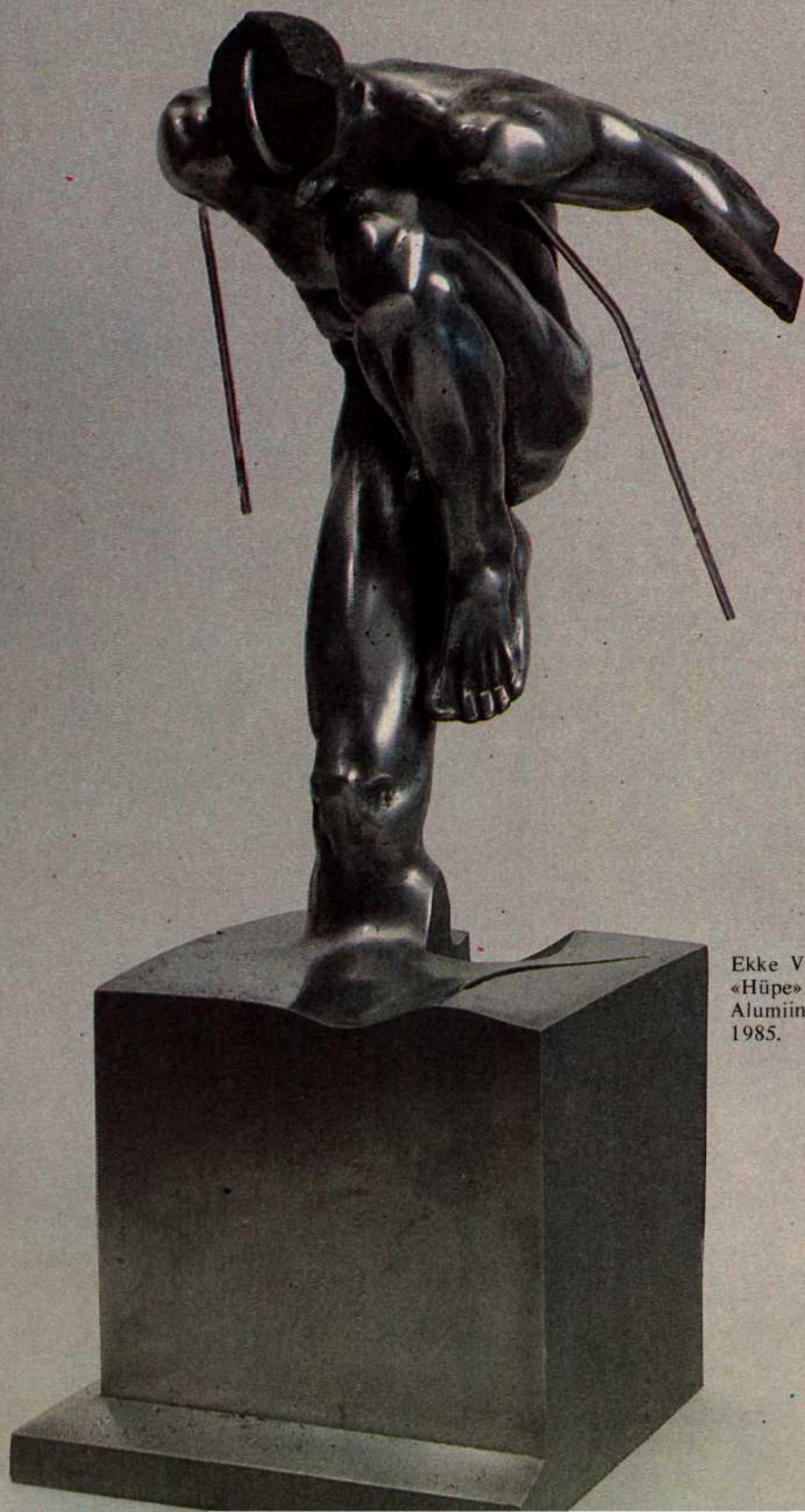
Mitmed Biturgia külad nõustusid sellise ohvriga. Kuid kui järjekord tuli pealinn Avaricumi kätte, hakkas elanikkond vastu. Meie ilus rikas linn! Jäägu vähemalt see terveks. Küll nad oskavad end kaitsta.

Ei tea, kas gallia keeles oli vastet praegusele prantsuse verbile *se débrouiller*, mida võiks tõlkida umbes «toime tulema», aga mille konnotatsioonid viitavad kavalusele, häbematusale ja veendumusele, et ollakse teistest targemad.

Nõnda siis jäid Avaricumi elanikud oma ilusasse linna ja kaitsesid seda, nagu nad suutsid ja oskasid, kuni Caesari vilunud ja distsiplineeritud väed sellest jagu said. Kõik, kes roomlastele ette jäid, naised ja lapsed kaasa arvatud, löödi maha. 40 000st elanikust jõudsid vaevalt 800 sohu joosta ja sealt Vercingetorixi laagrisse pageda. See siis oli see ilus rikas linn — ainult tuhannik. Avaricumi targad mehed kaotasid oma vara-

Ekke Väli.
«Suur kiirustaja».
Pronks.
1987.

Ekke Väli.
«Hüpe».
Alumiinium.
1985.

natukese ja elu pealekauba.

Ka see lugu tundub üsna prantslaslik. Ka praegu seisavad äri ja majanduslik edu kõrgemal kui näiteks mure rahva tervise pärast. Mürgitatakse õhku ja veeallikaid, kui on kindel, et see raha sisse toob. Võimalikud haigused või muidu bioloogilised pahan-dused jäägu tulevikuprobleemideks. *On se débrouiller!* «Saame hakkama!»

Pole imestada, et sellise mentaliteedi juures puudus täiesti riigi mõiste. Roomlastel oli see tugev, ka siis, kui nad isiklikult olid perverssed, auahned, võimujanulised. Sellepärast saigi Rooma impeerium teoks. Iga ehitamine nõuab vaeva ja ohvreid ja mõnevõrra loobumist isiklikest huvidest. Gallialastel polnud kunagi riiki, ja ka see ühtsus, mis näis teostuvat druiidide (kelti usu preestrite) kaudu, ei viinud kunagi mingi ühise riigi struktuurini. Kord aastas kogunesid küll suguharude esindajad ja druiidid Genabumi karnuutide maal, kus arutati kogu Gallia õiguslikke küsimusi ning lahendati omavahelisi konflikte. Druiidide ülesandeks polnud ainult suhtlemine nähtamatute jõududega, nende valdus oli kogu seadusandlus. Nende sõna kuulati. Aga see «sõna» ei osanud või ei tahtnud sotsiaal-poliitilisel pinnal mingit arengut soodustada. Druiidide teadmised olid suured, nende koolitamine nõudis umbes kakskümmend aastat, aga midagi ei pandud kirja, kuigi kiri oli kasutatud — kreeka alfabeediga — igapäevaste toimingute jaoks.

Keegi ei tea, kuidas seletada seda teadmiste eneselehooldmist. Kas veendumusega, et nõnda saab kõige paremini mälu treenida? Vaevalt küll. Pigemini ilmneb siin võimutahe. Sest teadmine teeb võimsaks, nagu on märganud Francis Bacon ja paljud teised enne ning pärast teda. Ja võib-olla ka teataval määral eitav suhtumine tulevikku.

Nõnda kadus koos druiidide võimuga suurem osa rahva vaimesest pärandist, kõige põnevam peatükk gallo-keldi tsivilisatsioonist. Ja prantsuse eelajaloo kohale kerkisid mitmed küsimused, millele võib-olla kunagi ei leita vastust. Kui Iirimaa kloostrid ei oleks hiljem kokku korjanud ja tallele pannud kõik lood ning rahvatarkused, mis keltide latiniseerimise olid üle elanud, poleks meil enam muud kui mõned lahtikaevatud hauad, roostetanud mõõgad ja sammaldunud kivid ilma kommentaarita.

Vaatamata suurele tarkusele oli druiidide vaimsus tume koht. Omaenda pärandi hukkamõistmisega andsid nad ära rahva tuleviku. Juba Caesari ajal oli arvatavasti gallia hingeline aluspõhi niivõrd pehkinud, et rahval ei tulnudki erilisi raskusi «uue korra» ülevõtmisel: kohe pärast Vercingetorixi lan-

gust tungisid sisse ladina keel ja rooma jumalad. Algas nn gallo-rooma aeg ja kultuur, mille mälestusmärkidest kubisevad meie muuseumid. Igatahes on huvitav märkida, et sõja ajal roomlaste vastu oli Gallia täis reetureid ja nuhke Caesari teenistuses ja et nende seast leitud ka druiide.

Vercingetorix oli vaatamata oma noorusele oma ajast ees ja vähemalt peajagu kõrgem oma rahvast. Ta on gallia ajaloo ainuke riigimees. Ka tema oli käinud druiidide koolis, saanud sealt kaasa oma maa kõige täielikuma hariduse, õppinud ära kreeka ja ladina keele, omandanud teadmised kõigest, mida sisaldas *urbs et orbs*.²

Ajaloolane Lévis-Mirepoix märgib: «Roomas püsis ka keset tülisid sügav korrainstinkt. Ja kõik Caesari suured rivaalid kandsid oma tooga voltide vahel Riigi kultust. Gallialased seevastu põlgasid Riigi mõistet — olgu selle põhjuseks veendumus, et nähtamatu maailm on palju olulisem, või kirglik kinnihoidmine surmatoovatest kadedustest —, välja arvatud üksainus. See ongi Vercingetorixi traagiline suurus. Tema silmatorkav kaotus ei tohi meid takistada nägemast tema geeniumi. Sest tema lühike karjäär näitab, et see mees andis Caesari mõõdu välja.»

Caesar oli juba paar aastat enne Vercingetorixi ajaloolavale ilmumist mitme gallia pealikuga jõudu katsunud. Dumnorix, belglaste Ambiorix, treviiride vürst Indutiomarus ja mitmed teised olid oma pea juba kaotanud.

Vercingetorixil ei pidanud olema üksnes talenti, vaid ka suur annus julgust ja enesekindlust, et hakata organiseerima ühist vastupanu. Selline üritus võis lõppeda väga kiiresti ja traagiliselt: rahva lühinägelikkus ja heitlikkus oli niisama kardetav kui nende vürstide kadetus. Lapsena oli Vercingetorix ise oma silmaga näinud, kuidas tema isa Celtill, kes ka oli tahtnud Galliat ühendada, Gergovia müüri elusalt tüüriale pandi. Oma inimesed tegid seda! Mitte Caesar!

Võit roomlaste üle sama Gergovia all tähendas Vercingetorixile arvatavasti hoopis midagi rohkemat kui sõjalist edu, rahuldust õnnestunud ettevõttest. Sellega oli isa auks püstitatud igavene mälestusmärk.

Kuid sõda ei olnud kaugeltki lõppenud, ja gallia armee, millele nüüd enneolematu võidu puhul sajad tuhanded vabatahtlikud appi tormasid, polnud ikka veel mingi õige armee, vaid pigem ebamäärane suguharude amalgaam oma juhtide, vürstide, probleemide ja tülidega, mida Vercingetorixi takti-

² «linn ja maailm», st Rooma linn, impeerium ja kogu roomlastele tuntud maailm.

tunne ja diplomaatiline osavus oskas enam-vähem koos hoida nii kaua, kui sündmuste tuuled puhusid nende kasuks.

Kui Caesarile poleks Gallia olnud nii tähtis etapp teel võimule, siis oleks ta võib-olla Itaaliasse tagasi pöördunud. Kuid Gallia kaotus oleks teda Rooma kõrgkihi ees lõplikult naeruvääristanud, ja kes teab, võib-olla oleks pidanud selle eest veel elugi andma. Häda võidetuile!

Sellepärast hoidis Caesar küunte ja hammastega kinni Gallia pinnast. Tulgu germaanlased appi, kui muidu ei saa! Ja tulidki, metsikud ratsanikud teistpoolt Reini jõge, halvasti riides ja koledad vaadata. Juba nende näod ajasid hirmu peale!

Ja nüüd algab tragöödia eelviimane vaatus.

Laumes'i legendikust tõuseb Alesia *oppidum*. See on umbes samasugune kants kui Gergovia, aga väiksem. Kuid see on püha linn oma jumalate ja õnnistatud allikatega. Bordonove arvab, et ainult koha religioosne tähendus võib seletada seda valikut. Vercingetorixi sügavalt müstiline hing tundis, et otsustav silmapilk on saabunud. Sellepärast tahtis ta anda iseenda ja oma rahva saatuse kõrgemate võimude hoolde.

Muidu oleks raske seletada, miks Vercingetorix oma sõjaväe just Alesiasse viis. Tema strateegisilm pidi ette nägema, et selles väikeses maalinnas ei jätku õiget ruumi oma meeste majutamiseks ega toitmiseks. Varem või hiljem ähvardas neid seal nälg.

Roomlastest piirajad hakkasid muidugi kohe tavakohaselt oma laagrit sisse seadma ja kindlustusi ehitama. Vercingetorixil sai varsti selgeks, et ainus võimalik pääs oli ratsamehed koju saata, sealt uusi abivägesid tuua ja nõnda roomlased pihtide vahele võtta.

Ja, ennäe imet, gallialased oskasid end ja oma hobused lärmita roomlaste nina alt läbi viia! Alles hommikul avastas Caesar, et vaenlase ratsavägi oli kadunud.

Roomlaste kindlustustööd käisid vahetpidamata edasi, kaitsemüürid tõusid ja gallialaste moraal langes. . . Äraandjaid ning informatsioonimüüjaid sõelus ikka rohkem ja rohkem kahe laagri vahel.

Koju saadetud ratsanikud suutsid siiski abivägesid kokku kutsuda. Kaugelt üle saja tuhanda mehe kogunes BibRACTESSE (nüüdne Autun): Caesari järgi 240 000 jalameest ja 8000 ratsanikku.

Võib-olla oleks roomlastel Alesia all viimaks niisama halvasti läinud kui Gergovias, kui Caesaril poleks olnud tagavaraks noid hirmuäratavaid germaanlasi, kes gallialastele parajal silmapilgul selja tagant peale tungisid.

Küllap igal barbaril on oma barbar, keda ta kardab. Gallialased, kelle ees olid värisevad roomlased, värisesid omakorda germaanlaste ees. Nende illumine ajas Vercingetorixi mehed paanikasse. Ja nagu teada, hävitab paanika igasuguse au- või häbitunde. Ainus mure on siis — päästa oma nahk!

Seekord oli kõik läbi.

Vercingetorix teadis, kui kaua ta võis toetuda rahva taatele ja püsivusele. Antud oludes vaevalt keegi viitsis edasi sõidida. *Oppidum* võis nüüd paari päeva või isegi tunni jooksul roomlaste kätte langeda.

Tal ei olnud mingeid illusioone. Ja otsus tema hinges oli juba küps. Mõni teine oleks valinud vabasarma, tema aga valmistus teadlikult ohvriretkele. Tema ju oli ühendanud Gallia esimest korda ajaloo vaenlase vastu. Tema oli kutsunud kokku — üheks rahvaks — kõik suguharud, takistanud neid elamast vaikset elu, ja nüüd oli tähtis neid roomlaste kättemaksust päästa.

Ta teadis, et Caesar vihkas teda isiklikult ja et see kirklik vihkamine võis muutuda kahjurõõmku noore kangelase abituse ja alanduse üle. Caesar oli küllalt väiklane, et perversne lõbu vastase õnnetusest suudaks ehk päästa ülejäänud sõjaväe ja pehmedada alistatava rahva elutingimusi võõra käskija võimu all.

Vercingetorix oli ohverdanud Galliale oma nooruse. Nüüd jäi veel ohverdada elu.

Ta kutsus kokku üldkoosoleku linna platsil. Ta oli pannud selga lahinguriided ja tõmmanud õlale väejuhi punase mantli. Ta kinnitas oma relvakaaslastele, et ta ei olnud kunagi midagi ette võtnud isikliku auahnuse ajel, vaid et tema ainus soov oli olnud Gallia vabadus. Nüüd oli ta valmis oma kaotuse eest maksma ja end Caesari kätte andma kas surnult või elavalt, nii kuidas koosolek otsustab.

Koosolek otsustas — relvad kohe maha panna ja Caesarile rahu pakkuda. Too nõudis Vercingetorixi silmapilket kohaleilmumist.

Plutarchos kirjutab, et Vercingetorix ratsutas kõige hiilgavamas varustuses roomlaste laagrisse, tiirutas paar korda ümber istuva Caesari, hüppas siis hobuse seljast maha ja viskas oma sõjariistad võitja ette.

Annaeus Florus lisab kirjeldusele pateetilisi sõnu ja kirjanduses esineb teisi pitsorekseid detaile, nagu näiteks Elvane Gastaud' dramaatilises poeemis *Le Conte du Génévrier*³, kus stseeni pikendatakse veel ehetega, mida Vercingetorixi käsi üksteise järel relvakuuhjale heidab.

Arvatavasti oli lugu palju lihtsam, sest

³ Täiustitliga: *Le Conte du Génévrier. Légende barbare pour la scène*. Fontenay-le-Comte, 1972.

Ekke Väl.
«Villu Järmut I».
Pronks.
1985.

Ekke Väli.
«Villu Järmut II».
Pronks.
1985.

muidu oleks Caesar ise meeleldi alistumisteremooniast põhjalikumalt kirjeldanud. Vercingetorixi saatsid umbes kolmkümmend gallia ratsanikke, kes astusid Caesari ees hobuse seljast maha ja andsid oma relvad ära. Vercingetorix viskas oma mõõga, sest muud tal arvatavasti enam ei olnud. Siis seoti tal käed...

Tema sõjakaaslased jäid ellu, kuid anti leegionäridele orjaks. Ainult Eduidia ja Arvernia mehed tohtisid koju minna ja... seal jutustada, kui armuline oli Caesar!

Ja Caesari arvestus osutuski õigeks: mõlemad maakonnad ütlesid gallia usust ja traditsioonidest lahti ja valmistusid saama Rooma provintsiiks.

Arvatavasti mõtles Vercingetorix, et roomlased piinavad ta kohe surnuks. Kas võis ta aimata, et teda maetakse elusalt kuueks aastaks Tullianumi?

Ükski kroonika ei tea jutustada, kuidas ta elas, millest ta mõtles, mida ta tundis, kust ta ammutas nii palju jõudu, et võis veel jalul seista. Et polnud vaja teda Caesari võidupaeval kõie otsas lohistada.

Roomlased võisid tänava ääres irvitada ja pilgata: ennäe gallialaste kuningat! Temast pole järel muud kui luu ja nahk ja igauks tohib talle näkku sülitada.

Pole järel muud...?

Kuigi Rooma administratsioon püüdis hea ja kurjaga Vercingetorixi nime ja mälestust tema tegudest rahva mälust välja

juurida, püüsid need visalt ning kandusid edasi aastast aastas, sajandist sajandisse. Meie koolilapsed õpivad ajalootunnis, et Vercingetorix oli nende kodumaa esimene kangelane.

Ka vana Gallia ei hävinud täiesti, nagu koloniseerijad uskusid või lootsid, kuigi temast tehti Rooma asumaa ja hiljem impeeriumi osa. Millegipärast oli maa allutamine vältimatu või isegi tarvilik. Jõud, mis tõmbavad ajaloo niite, näevad kaugemale kui meie. Võib-olla oli keltide intelligentsile vaja uut verd ja nende talendile kasulik külge pookida ladina väärtusi.

Vercingetorixi ohver igatahes ei olnud asjatu. Sest ükski ohver ei lähe kaduma. Kui viljatära ei sure, jääb ta üksi, ütleb Meister. Aga kui ta sureb ja langeb maasse, siis kerkivad temast uued viljapead. Ja saak võib tulla tuhandekordne!

Vercingetorix kinkis gallia rahvale teadmise iseenesest, sügavatest sidemetest, mis hoiavad koos erinevaid suguharusid ka siis, kui nad räägivad ladina keelt või nimetavad end hiljem frankideks. Gallia kunst elab edasi romaani sammastes ja ornamentikas, Lyoni piiskopi tiitlik on ikka veel *primat des Gaules*, «Galliate priimas», ja riigi pealini ei saa kunagi unustada, et ta kasvas piriiside suguharu maa-alal.

Vercingetorixi agoonias idanes tulevane Prantsusmaa.

Ja võib-olla veel midagi muud, millest saab teada alles tulevik.

ERIK SALUMÄE

MITMEPARTEISÜSTEEMI VÕIMALIKKUSEST JA VAJALIKKUSEST NSV LIIDU LIIDUVABARIIGIS (EESTI NSVs)

Viimase paari aasta jooksul, mil NSV Liidu poliitilise ellu otsib teed uus mõtteviis, on tehtud hulk ettepanekuid demokratiseerimise, riigi majanduse edendamise, elujärje tõstmise jm alal. Suur osa nendest kujutavad endast tähelepanu juhtimist nendele NSV Liidu konstitutsioonis antud võimalustele, mida ei ole praktikas ellu viidud või mille kasutamistest on aegade jooksul loobutud. Ei ole ka ettepanek viia Eesti NSV täielikule isemajandamisele midagi muud kui viitamine meie põhiseadusega võimaldatud majanduslikule iseseisvusele.

Seegi kirjutis ei taotle midagi rohkemat kui juhtida tähelepanu konstitutsiooni kasutamata jäänud sätetele. Mitmeparteisüsteem

ei ole ju sotsialismile võõras. Seda on olnud NSV Liidu ajaloos revolutsioonijärgseil aastail, see eksisteerib praegu edukalt mitmete sotsialistlikes riikides. Alljärgnevas püütakse vaid veenda, et mitmeparteisüsteem NSV Liidu liiduvabariigis on täiesti seadusandlusega kooskõlas, samuti selles, et ta on tõesti ka vajalik.

NSV Liidu ja Eesti NSV seadusandlus võimaldab mitmeparteisüsteemi

Säte, mis annab täieliku seadusliku võimaluse asutada partei, on kirjas NSV Liidu konstitutsioonis § 51 ja Eesti NSV konstitutsioonis § 49:

«Vastavalt kommunismi ehitamise eesmärkidele on NSV Liidu (Eesti NSV) ko-

danikel õigus ühineda ühiskondlikesse organisatsioonidesse, mis soodustavad poliitilise aktiivsuse ja omaalgatuse arenemist ning nende mitmekülgselte huvide rahuldamist.

Ühiskondlikele organisatsioonidele garanteeritakse tingimused oma põhikirjaliste ülesannete edukaks täitmiseks.»

Sellele, et partei kui organisatsioon kuulub oma olemuselt ühiskondlike organisatsioonide hulka, annavad kinnitust niisugused õigusteaduse alased teosed nagu «Юридический энциклопедический словарь», lk 206 (M, 1984), «Õigusteatmik», lk 392 (Tln, 1978), «Юридический справочник для населения» (M, 1973), kuid ka muud allikad БСЭ 24.к (M, 1977), Eesti Nõukogude Enstüklopeedia 5. kd, lk 443—444 (Tln, 1973), ENE II väljaanne 2. kd, lk 319 (Tln, 1987), «Maailma maad», lk 11 (Tln, 1987) jt.

Seega — partei (antud juhtudel NLKP ja EKP) kuulub oma juriidiliselt olemuselt ühiskondlike organisatsioonide hulka ning, tuginedes NSV Liidu konstitutsiooni § 51-le ja Eesti NSV konstitutsiooni § 49-le, on NSV Liidu liiduvabariigis (ENSVs) seaduga lubatud parteide asutamine.

Kas ei teki aga mitmeparteisüsteemi loomise korral vastuolu NSVL ja ENSV konstitutsioonide § 6ga, mis määrab kindlaks NLKP juhtiva ja suunava osa Nõukogude ühiskonnas? EKPse kuuluks 1986. aastal umbes 11% ENSV elanikkonnast. Seega suutis ta juhtida ka ülejäänud 89% täiskasvanud elanikkonnast. Kas muutuks selle 11% osas midagi, kui mingi osa 89%st ühineks mõneks teiseks parteiks? Ei. Meie põhiseadus välistab võimaluse, et mingi teine organisatsioon võiks haarata juhtpositsiooni enda kätte. Selliste eesmärkidega organisatsioonil ei ole Nõukogude ühiskonnas lihtsalt võimalik tekkida. Seega säilitab Kommunistlik Partei ikkagi oma juhtiva ja suunava osa ning vastuolu konstitutsiooni selle paragrahviga ei teki.

Veel mõningatest NSV Liidu ja Eesti NSV (vastavalt NSVL K ja ENSV K) konstitutsioonide paragrahvidest, mis määravad kindlaks ühiskondlike organisatsioonide suhted riigisorganitega ja omavahel ning õigused ja kohustused riigi elus.

Ühiskondlikud organisatsioonid on kohustatud järgima NSV Liidu konstitutsiooni (Eesti NSV konstitutsiooni) ja Nõukogude seadusi (NSVL K § 4 ja ENSV K § 4), nad võtavad vastavalt oma põhikirjalistele ülesannetele osa riigi ja ühiskonna asjade juhtimisest ning poliitiliste, majanduslike, sotsiaalsete ja kultuuriliste küsimuste otsustamisest (NSVL K § 7 ja ENSV K § 7). Sotsialistliku demokraatia edasisest laiendamisest räägivad NSVL K § 9 ja ENSV K § 9.

Järelikult ei saaks ükski uus partei, mis võiks NSV Liidus tekkida, tegutseda väljaspool Nõukogude seadusandlust.

Teiste sotsialismimaade kogemus

Mitmes sotsialistlikus riigis tegutseb praegu rohkem kui üks partei. Nii näiteks eksisteerib Bulgaarias Kommunistliku Partei kõrval Maaharijate Rahvaliit, Poolas Ühinenud Töölispartei kõrval Demokraatlik Partei ja Ühinenud Talurahvapartei, Saksa DVs Sotsialistliku Ühtsuspartei kõrval Kristlik-Demokraatlik Liit, Demokraatlik Talurahvapartei, Liberaal-Demokraatlik Partei ja Rahvuslik-Demokraatlik Partei ning Tšehhoslovakkias Kommunistliku Parteiga kõrvuti Rahvapartei, Sotsialistlik Partei, Slovakkia Taassünni Partei ja Slovakkia Vabaduspartei. Kuna BKP, PÜTP, SSÜP ja TKP ühendavad endas põhiliselt töölisi, siis ülejäänud parteide liikmeteks on teiste elanikkonnakihtide esindajad — talupojad, intelligendid, käsitöölised, erakaupmehed, usklikud, teenistujad.

Asia sotsialistlikest riikidest eksisteerib mitmeparteisüsteem Korea RDVs, Vietnamis, Hiinas.

Sotsialistlike riikide mitmeparteisüsteemi käsitledes tuleb esile tõsta kahte momenti:

1) kommunistlikud parteid (Bulgaarias ja Tšehhoslovakkias), PÜTP Poolas ja SSÜP Saksa DVs omavad teiste parteidega võrreldes suurimaarvulist liikmeskonda;

2) teised parteid tunnustavad KP, PÜTP või SSÜP juhtivat osa riigi elus, teevad temaga koostööd ning toetavad aktiivselt sotsialismi ehitamise programmi.

Kokkuvõtteks tuleb öelda, et väiksemad parteid, mis võiksid tekkida, ei saa endast kunagi kujutama mingit ohtu kommunistliku partei liikmeskonna arvukusele ja juhtivale osale. Seda on kinnitanud 40aastane praktika mitmel sotsialismimaal.

Sotsialism ja mitmeparteisüsteem

Marxi õpetus ei eita mitmeparteisüsteemi võimalikkust sotsialistlikes riikides. Nii kirjutavad Gabriel Hazak ja Jusef Livšits raamatus «Sotsialismi dialektika: poliitika ja inimene» (Tln, 1985) järgmist (lk 36): «Töörahva erinevate klasside ja sotsiaalsete rühmade poliitilised organisatsioonid ehk mitme partei süsteem pole sotsialismile sugugi vastunäidustatud. Ka praktikast teame, et mitmetes sotsialismimaades on rohkem kui üks partei.»

Mitmeparteisüsteemi kogemuse tähtsusest, lähtudes ülemaailmse revolutsiooniprotsessi etappide seisukohast, kirjutatakse ka raamatus «Arenenud sotsialismi teooria ja praktika probleem» (Tln, 1984, lk 190).

Eimar Rahumaa kirjutab oma raamatus «Ühiskond ja põhiseadus» (Tln, 1979, lk 51—

52): «Seda võimalust/kommunistide koostööd teistega — E. S./ (pole ju marksistid kunagi eitanud, et sotsialismi võib rajada ka mitme partei koostöö alusel, kusjuures juhtiv osa on kommunistlikul (töölis)parteil) kinnitavad praktikas mitme sotsialistliku välisriigi kogemused. Käesoleval ajal on Poolas, Tšehhoslovakkias, Bulgaarias, SDVs, Koreas ja Vietnamis mitu (3—5) parteid, mis koos massiorganisatsioonidega on liitunud rahvusriindesse. Need parteid tegutsevad rahvusriindes põhimõttel: igaüks kannab vastutust ühise ürituse — sotsialismi ülesehitamise eest. Sealjuures on juhtiv osa kommunistlikul (töölis-)parteil, mis on fikseeritud ka konstitutsioonis. Teised parteid tunnustavad töölisklassi partei juhtivat osa ja töötavad temaga koos. /.../ Eesmärk on kõigil ühine — arendada edasi sotsialistlikku ühiskonda. See aga on võimalik rahvahulkade loova tegevuse ergutamisel.»

Kommunistliku partei juhtiv osa ei rajane partei liikmete enamusele rahvasaadikute nõukogudes. Viimaste kohalike nõukogude valimiste (21. juunil 1987. a) tulemused näitavad, et NSV Liidus oli NLKP liikmete ja liikmekandidaatide osatähtsus kõigis kohalikes nõukogudes kokku 43,3% (Eesti NSV oma 45,09%ga on liiduvabariikide seas Leedu NSV 46,0% ja Läti NSV 45,7% järel). Üle Liidu on see näitaja rajooninõukogude kohta 50,9, linnanõukogude kohta 46,7, linnarajooninõukogude kohta 47,3, alevinõukogude kohta 40,7 ja külanõukogude kohta 40,8% (Teadaanne kohalike rahvasaadikute nõukogude valimiste tulemuste kohta. «Rahva Hää» 27. VI 1987).

Kuidas siis see vähemus enamust juhib?

Konstitutsiooni § 6st ilmneb, et NLKP määrab kindlaks ühiskonna arengu peasuuna. Et kindlaks teha, millisel moel, milliste vahenditega neid eesmärke võimalikult kiiresti saavutada, selleks ongi vajalik olnud nii NLKP liikmete kui parteitute ühine arutlemine nende küsimuste ümber. On selge, et viimane organiseeruks veelgi paremini, kui osa praegustest parteitutest saadikutest esindaksid rahvasaadikute nõukogudes oma partei (de) seisukohti meie ühiskonna arengu kiirendamise konkreetsete mooduste väljatöötamisel.

Siit tulenebki mitmeparteisüsteemi mõte Nõukogude ühiskonnas, sest on ju NLKP ajalooliselt olnud ning on ka praegu, nagu võib lugeda NLKP programmist, eelkõige töölisklassi partei. Jäävad üle veel kolhoositalurahvas, intelligents jt ühiskonnakihid ja grupid.

Erinevalt kapitalistlikust ühiskonnast, kus poliitiliste parteide eesmärgiks on võitlus võimu pärast, on sotsialistlikus ühiskonnas

poliitiliste parteide eesmärgiks igati kaasa aidata NLKP poolt kindlaksmääratud eesmärkide saavutamise parimate mooduste väljatöötamisel ning lahendusvariantide vastuvõtmisel. See eristabki parteid kapitalistlikus riigis parteist sotsialistlikus riigis.

NLKP juhtivast ja suunavast osast ning selle valesst tõlgendusest on kirjutanud ka Artur Vader oma raamatus «NSV Liidu konstitutsioon kui sotsialistliku demokraatia arengu manifest» (Tln, 1978, lk 75): «Partei suunava ja juhtiva osa toonitamine konstitutsioonis ei tähenda partei ja riigi funktsioonide mehaanilist kokkulangemist, sest parteil on ühiskonnas juhtiv, mitte aga valitsev osa. Oma juhtivas tegevuses ei tugine partei võimu autoriteedile, vaid moraalsele autoriteedile, mis on saavutatud aastakümneid kestnud ennastsalgavas võitluses rahva huvide eest.»

Kas mitmeparteisüsteem on vajalik?

Mitmeparteisüsteemi võimalikkus sai tõestatud. Kuid kas see süsteem on ka vajalik? Milles seisneb mitme partei tegutsemise mõte? Järgnevalt mõned selgitused mitmeparteisüsteemi vajalikkuse ning tema võimalike esinemisvormide kohta Eesti NSVs.

Käesoleval ajal kuulub EKPsse 109 599 (1986) liiget, see on ca 11% ENSV elanikkonnast (alates 20. eluaastast). Kuid milline on ülejäänud inimeste roll poliitilises elus? Rahvas kiidab heaks NLKP praeguse üldise kursi, kuid loomulikult esineb eriarvamusi selles, kuidas, milliste vahenditega midagi saavutada. Poliitilise organiseerumise korral saab see osa rahvast välja pakkuda teisi teid ja proovida ka neid mõõda käia. Tingimusel, et alternatiivsed võimalused on kooskõlas sotsialismi põhimõtetega, saab ju määravaks see, kui kiiresti ja täielikult lõppeesmärk saavutatakse.

NLKP praeguse kursi põhjal on selge, et suureneb konkurents igas eluvaldkonnas, ka poliitilises elus. Seepärast olekski tarvilik, et oleks olemas ka konkurents parteide vahel, uut tüüpi konkurents — sotsialistlik konkurents. Mitte ebaausate võtete ja suurte rahasummade najal tegutsev konkurents, vaid terve, täielikult rahva huvides tegutsev konkurents. Ning selleks on vaja mitmeparteisüsteemi.

Seaduse järgi on kõigil kodanikel, nii NLKP liikmetel kui ka parteitutel, võimalus kritiseerida riigiorganite tegevust. Suures osas langevad siin paljude parteitute arvamused ühte. Miks ei võiks selliseid inimesi ühendada üks partei — suuremal hulgal on kindlasti rohkem jõudu ja julgust oma seisukohtadega esile tulla. Selles ei ole ju midagi halba, kui kriitika on õige ning viib

riigi ja rahva elu kiiremini edasi.

Mitme partei vajalikkus seisneb ka selles, et anda kodanikele valikuvabadus. Praegu on valida, kas olla parteilane või mitte. Mitmeparteisüsteemi puhul saab inimene valida mitme variandi vahel. Ka parteituid saavad valida, millise partei seisukohta nad parasjagu toetavad. Riigivõimuorganite valimistel ei valitaks siis mitte niivõrd isikute, kuivõrd parteide valimisplatvormide vahel.

NLKP programm hõlmab kõiki eluvaldkondi ning töötab neis kõigis edasiarendut. Paraku ei ole viimaste aastakümnete jooksul seda mitte igal alal märgata olnud. Võib-olla suudaksid erinevad parteid oma väiksemamahuliste programmidega mitmeski asjas palju rohkem ja operatiivsemalt midagi korda saata.

Nüüd on avalikuks saanud, et NLKP on terve oma eksisteerimise aja jooksul teinud väga palju vigu. See on sundinud rahvast ettevaatusele ja hoidnud eemale NLKPga liitumisest. Rahvas ei julge enam parteid usaldada. Kommunistliku Partei liige 1917. a-st Hendrik Allik ütles oma intervjuus ajakirjale «Eesti Kommunist» (1987, nr 8) muuhulgas järgmist: «Ei ole sotsialismi ilma demokraatiata ja ei ole demokraatiat ilma kriitikata. /.../ Oluline osa kriitikas kuulub enesekriitikale. See kehtib nii üksikisikute kui organisatsioonide, eriti aga meie partei kohta, kellel puuduvad võistlevad parteid, kes tema viltulaskumistele kogu aeg näpuga näitaksid.» (Minu allakriipsutus. — E. S.) Seega — mitmeparteisüsteem aitaks kindlasti ära hoida uusi vigu, sest kriitika teiste parteide poolt on siiski partei enesekriitikast tugevama mõjuga.

Mitmeparteisüsteem aitaks meie ühiskonnast kaotada ka karjerismi ilmingud. «Praegu ei ole meil Kommunistlikku Parteisse kuulumine hädadohtlik. Vastupidi, elus edasijõudmiseks võib sellest vahel isegi kasu olla. Seepärast püüavad parteipiletit hankida mõnedki lootuses sellest isiklikku tulu lõigata ilma, et neil kommunistliku maailmavaatega oleks midagi ühist.» (H. Alliku intervjuust.) Konkurentsüsteemis aga ei ole võimalik tõusta ametiredelil parteilise kuuluvuse järgi.¹

NLKP Keskkomitee peasekretär M. Gorbatsšov vastas enne sõitu USAsse detsembris 1987 Ameerika rahvuslikule telekompaniile NBC antud intervjuus küsimusele, kas NSV Liidus ei saa lähemas tulevikus olemasolevate teist parteid peale Kommunistliku Partei?, järgmist: «Ma ei näe selleks vajadust, ja niisugune on ka meie ühiskonna arvamus.

¹ Mitmeparteisüsteemi olemuse küsimusi valgustab üsna ilmekalt Peet Kase artikkel «Tühjadest laikudest demokraatias» (L 1988, nr 3, lk 368).

Praegu meie maal toimuvad sügavad muudatused, mis hõlmavad majandust, poliitikat, demokraatiat, vaimuelu, sotsiaalsfääri — kõik need toimuvad NLKP algatusel. Me oleme loonud riigis uue õhkkonna, avalikkuse ja avatuse õhkkonna, meil on kavas demokraatiseerimise ja avalikustamise protsessi edasi arendada. Seda kõike tehakse NLKP algatusel. Partei võttis enda peale kriitikatule. See ongi demokraatia.» Täiesti loomulik, et just NLKP pidi algatama uutmis- ja demokraatiseerimisprotsessi, sest ta ise oli, kuritarvitades oma juhtivat ja suunavat osa, ühiskonna sellise kriisiini viinud. Samuti on suur samm edasi, et NLKP lubab nüüd ka ennast kritiseerida. Samas aga — kas selliseid suuri vigu oleks olnud mitmeparteisüsteemi korral? Parteide demokraatlikus võistluses ei oleks niisugune poliitika lihtsalt rahva toetust teeninud ja vastav partei oleks poliitikaareenilt lahkunud. Tulles tagasi M. Gorbatsšovi vastuse juurde, peab ütlema, et — täiesti õige, teist üleliidulist parteid peale Kommunistliku Partei meie ühiskond ei vaja. Terve NSV Liidu juhtimine jäägu ikka NLKPle. Kuid parteid peavad olema liiduvabariikides, nn rahvuslikud parteid. 1981. a kuulus EKPsse 50,7% eestlasi, see protsent väheneb ning nüüdseks juba 50 ümber (E. Savisaar. «Rahvussuhetest Eestis: 70—80ndad aastad. II. «Vikerkaar» 1987, nr 10, lk 64). Samal ajal moodustavad eestlased ENSV rahvastikust 61% (1986. a. E. Savisaar, Rahvussuhetest Eestis: 70—80ndad aastad. I. «Vikerkaar» 1987, nr 9, lk 54). Kas saab siis niisugune partei, mille enamik liikmeid on mitte-eestlased, pöörata tähelepanu eestlaste rahvuslikele huvidete? See, et rahvusvabariiki peavad juhtima tema eluviisi ja kombeid tundvatest kohalikest inimestest kujundatud organid, on ka leninliku rahvuspoliitika üks põhipunkte ning leidnud fikseerimist NLKP XII kongressi otsuses rahvusküsimuse kohta (NLKP kongresside, konverentside ja Keskkomitee pleenumite resolutsioonid ja otsused. I osa, lk 711).

On püütud väita, et sotsialistlikes riikides said teised parteid pärast II maailmasõda alles jääda vaid tänu sellele, et nad aitasid töölisparteid hävitada fašismi ja rajada sotsialistlikku ühiskonda. Meil aga ei oleks praegu, n-ö tagantjärele mitmeparteisüsteemi loomisel mõtet. Siiski on osa (Poola, Tšehhoslovakkia) või kõik (Saksa DV) sotsialismimaade praegustest parteidest tekkinud alles pärast sõda. Selline parteide tekimine näitab, et Ida- ja Kesk-Euroopa riikides võimuletulnud töölisklass ja töölisparteid oskasid hinnata ja austada oma võitluskaaslaste, teiste elanikkonna sotsiaalsete kihtide osa fašismi purustamisel. Kas näiteks

ENSV intelligents või talurahvas ei oleks tahtnud luua oma parteid pärast sõda, taastada organisatsioone, mis K. Päts oma võimu ajal ära keelas? Võitlesid ju intelligentsi ja talurahva esindajad meil kõrvuti töölistega fašismi vastu ning nõukogude võimu eest. Kuid see, kuidas meil hinnati intelligentsi ja talurahva panust, on hämmastamapanev. Süütuid süüdistati kuritegudes, intelligentidest said kodanlikud nationalistid jne. Seepärast ei oleks nüüd intelligentsi või talurahva partei asutamine mitte kunstlik ettevõtmine, vaid näitaks muuhulgas, et ka meil oskab töölisklass oma võitluskaaslaste tegevust hinnata.

Meil saab eksisteerida vaid selline ühiskondlik organisatsioon, mis tegutseb vastavalt kommunismi ehitamise eesmärkidele (ENSV konstitutsioon, § 49). Siit tuleneb, et iga organisatsiooni ideoloogia aluseks on Kommunistliku Partei programmi põhisuunad. Kuid loomulikult on nende suundade saavutamiseks manööverdamis- ja valikuvõimalused kommunismiteooria piires olemas. Seepärast peaksid ENSVs mitmeparteisüsteemi korral kehtima järgmised põhimõtted: EKP (või õigemini NLKP) programmi lõppeesmärgid ja üldpoliitika on iga organisatsiooni tegevuse ja ideoloogia aluseks, kuid rahvasaadikute nõukogude valimistel (k. a ENSV Ülemnõukogu) ärgu olgu EKPl mingit eelist, st kui organisatsioon peab ta võitlema oma huvide eest nagu iga teine organisatsioon. Niisugusel puhul oleks ka näiteks võimalik, et ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimees või Ministrite Nõukogu esimees on parteitu või mõne teise partei liige.

Selline ühiskondlike organisatsioonide huvi oma esindatuse pärast valitsevates organites võib taastada ka meil poliitilise kultuuri, millise kunagise olemasolu kohta kirjutas Valmar Adams 11. IX 1987. a «Edasis»:

«Ka parlamendis ei esitatud kõnesid, vaid diskuteeriti. Seda tehti ka üliõpilasseltsides. Midagi niisugust meil enam ei ole, vaatamata suurepärasele massiüritustele.»

Mitmeparteisüsteemi loomine liiduvabariigis on kasulik ka regionaalse isemajandamise korral. E. Savisaare, S. Kallase, T. Made ja M. Titma poolt väljapakutud idee vastukajana 29. IX 1987. a «Edasis» ilmunud P. Vihalemma artiklis on öeldud, et sellisele majandamismehhanismile üleminekuks on vaja ka muutusi ühiskondlike organisatsioonide süsteemis. On selge, et regionaalne isemajandamine nõuab ka regionaalset poliitilist (ise)juhtimist. Ei saa ju olla detailides ühesugust seadusandlust terves NSV Liidus — Vilsandist Vladivostokini.

Millised parteid võiksid siis liiduvabariigis tekkida? Meie ühiskonnas on võimalik tekkida kolhoositalurahva ja haritlaskonna parteidel. ENSVs on veel mitmeid muidki võimalusi. Näiteks fosforiidiprobleemi esilekerkimisel oleks võinud tekkida nn «Roheliste partei», migratsiooni peatamist nõuaks rahvuslik partei, regionaalse isemajandamise ettepanekut püüaks realiseerida vastav partei. Võikski öelda, et mainitud ettepanek on majandusliku sisuga ning käesolev artikkel oleks teatud võimaluse avaldamine, millisel viisil oleks võimalik see saavutada poliitiliselt.

Uutmis- ja demokratiseerimisprotsessi on nimetatud revolutsiooni jätkuks. Iga revolutsiooni huvides on, et sellesse lülituksid võimalikult laiad rahvahulgad. Seepärast oleks äärmiselt mõtlematu, kui ei lubataks hakata tegutsema mis tahes organisatsiooni, mis tahab omalt poolt revolutsiooni läbiviimisel kaasa aidata. Revolutsiooni juhtide poolt oleks sellise pakkumise tagasilükkamine revolutsiooni reetmine ja isikliku võimuhiha väljainitamine.

PRIIT KELDER

LEHEKÜLGI HIINA FILOSOOFILISE MÖTTE PÄRANDIST

I

Kuidas asuda mõistma hiina vaimukultuuri?

Viimastel aastakümnetel kogu maailmas ja ka Nõukogude Liidus Idamaade kultuuripärandi vastu kasvunud huvi kajastuseks on teaduslik uurimistöö ülikoolide seinte vahel, orientaalset laenu kirjanduses, kunstis, muusikas, Idamaade iidsete psühho-füsioloogiliste tervisesüsteemide läbimurre euroopalikust upsakusbarjäärist. Pole jätnud Idamaade vaimsus mõjutamata ka noorsooliikumisi ja moode, ilmne on idamaiste võitluskunste invasioon läänelikku kehakultuuri- ja spordiliikumise. Pärast aastasadu kestnud europotsentristliku mõttelaadi maaniti on tekkinud aimus, et maailm, tema vaimsus, tema kultuur ei seisne pelgalt tolle pisikese Euroopa saavutusel, vaid on märksa avaram ja rikkalikum.

Paraku on selle vägagi loomuliku kultuurivahetusega kaasnenud ka mõned ebasoovitavad tendentsid Idamaade mõju vastuvõtul. Ühelt poolt on teatud osa inimeste hulgas levinud kriitikavaba, isegi lõmitav suhtumine Idamaade mõttekultuuris ja praktikas esineva irratsionaalse ja müstilise külje ees, nende joonte pealiskaudne omaksvõtupüüd. Teisalt võime täheldada ka vastupidist: teatud ametkondade ja asjameeste suisa kramplikku ja ebasklikku hirmu kõige ees, mis lähtub idast ja kannab selle sünnimärki. Ka see on harimatuse ja ignorantsuse tunnus. Nii üht kui teist äärmuslust tuleks taunida ja naeruvääristada, kuna mõlemad tuginevad vaid pinnapealsusele ja nõmedusele.

Idamaade kultuuri ajalooline kogemus annab talle n-ö vanemliku rolli väärikuse euroopaliku vaimukultuuri lapsea ees. Samal ajal on inimkonna üldajalooline areng andnud ka lääne vaimusele mitmeid eduseise, nimetagem kas või tänapäevast edukust, (tapa-)tehnikat jms. Ent inimühiskonna areng saab toimuda ikka ja ainult rahumeelse teineteisemõistmise, kooseksisteerimise ja kultuurivahetuse käigus; siit ka vajadus tundma õppida kaugeid ja võõrapäraseid kultuure, avardamaks iseene vaimumaa-ilmal rajapiire.

Hiina — see on üks maailma tsivilisatsioonihälle. Tema ajalugu on igivana, tema ürghallidest aegadest tänaseni kandunud kultuur hunnitu, lõplikult haaramatu oma miljoninöolisest elutarkuses. Üksnes India ja Hiina

on maailmas säilinud iidsete kultuuride täieõiguslikud pärijad. Kuigi iidsete ajad tundsid teisigi samaaegseid ja tollal sama-võrdseid või isegi hiilgavamaid impeeriumtsivilisatsioone (egiptuse, sumeri, babüloonia, heti, kreeka, rooma jt), on ajaloo kulg nad hävitanud. Arengu järjepidevus on katkenud, mida ei saa aga öelda hiina kultuuri arengu-kohta, mis ulatub viie tuhande aasta taha. Tema kulg on olnud katkematu ja väeramatu, võimas ja seeläbi ülevgi. Ei kokkulangemist, ei katastroofi, ei astumise peatumist ega ka — kummaline — mingit revolutsioonilist pööret mõttemaailmas.

Eesti lugeja ei ole hiina mõttega kuigi tuttav. Tunda annab aastatuhandete ja tuhandete kilomeetrite pikkune vahemaa. Kuid õnneks pole me ka lausa vaeslapsed. Seemne hiina keele ja mõtte idanemiseks on meie kultuuripinnasessse külvanud Pent Nurmekund, austust pälvivat tööd teeb idamaise filosoofilise mõtte lähendamisel Linnart Mäll. Juba ainuüksi «Dhammapada», «Bhagavadgita» ja «Daodejingi» tõlkimine-tõlgendamine on asetanud ta aukohale meie rahva kultuuriloos (ja kuuldavasti see missioonitundest ajendatud tegevus jätkub: järke on ootamas Konfutsiuse mõtte vahendused). Mingit abi Hiina mõistmiseks võib saada ka jooksvast ajakirjandusest, paraku pole sõnumid iga kord pädevad. Pealegi oli nõukogude ajakirjandusele Hiina suhtes 60.—70. aastatel omane üldine mõru toon ning kasutusel vastavad stambid-stereotüübid. Seda võib küll mõista tollase üldise poliitilise konfrontatsiooni taustal, küll aga peab taunima siis käibel olnud valetese («hiinlane on loomult agressiivne», «Hiina on ajalooliselt alati sõjakas olnud» jne), mis on suutnud jätta jälje ka meie tavateadvusesse. Julgen väita, et hiinlased on aegade vältel olnud vägagi rahumeelne rahvas, selle kinnituseks mõelgem korra Suure Müüri fenomenile: rahvas, kes ihkab aina vallutusi, ei raja ega hoia taolisi kolossaalseid kaitseehitisi; pigem valmistaks ta ründerelvi. Seega seisab hiina kultuuri, hiina mõtte, hiina filosoofia avastamine meil alles ees ning püüd pakkuda Eestimaa huvilistele valitud lehekülgi hiina vaimsest pärandist ei tohiks olla ülearune.

Eurooplastel on ammugi tõsised kahtlused: on's vanahiina õpetused üldsegi filosoof

filised? Pole sugugi üksikud need õpetlased, kes nimetavad hiina varasemat mõtet halvustavalt protofilosoofiaks või isegi parafilosoofiaks. Väär lähenemine tuleb sellest, et hiina filosoofiat püütakse käsitada kui midagi ühest ja terviklikku ning mõõta euroopaliku malliga, mis suurel määral pretendeerib kogu maailma äraseletamise ainuvahendiks staatusele. Laialt levinud on ka püüe ida ja lääne mõtteviisi erinevust iseloomustada dihhotoomsel viisil, kus üks blokk vaateid nimetatakse orientaalseks, teine aga õhtumaiseks ning kummalegi neist omistatakse stereotüüpne karakteristika. Orientaalne mõtlemine on siis spirituaalne, introvertne, sünteesiv ja subjektiivne; okcidentaalne aga — materialistlik, ekstravertne, analüütiline ja objektiivne. Ometi pole ju lääne kultuur ega lääne filosoofiagi vaadeldavad mingi ühese, tervikliku mõttemassina. Juba põhitendentsides võime laias laastus eristada materialistlikke ja idealistlikke õpetusi, teisalt jaotuvad euroopaliku mõtte lähterajad kaheks algteks, kreeka ning juudakristlikuks kultuurivooluks. Peale selle veel ajalise arengu ning rahvusliku omapära erinevused, mis kõik lõppkokkuvõttes teevadki võimatuks rääkida lääne filosoofiast üldse. Miks peaksime sel juhul rääkima ida mõtlemise või hiina filosoofia ühesusest? Hiina filosoofiale lähenemisel võiksime omaks võtta tõdemuse, et pole olemas vanahiina filosoofiat üldse, on vaid enam või vähem täpsemalt piiritletud õpetused, suunad, koolid ning nende vastastikused opositsiooni-, laenu- või sünteessuhted. Hiinlaste mõttesüsteemis võib ilma erilise vaevata leida küll materialismielemente, küll müstikat, küll metafüüsilisi või dialektilisi või ka rangelt formaaloloogilisi õpetusi; ei puudu ka suvalised mütooloogilised konstruktsioonid.

Filosoofiliste algete tekkeloo (või kui soovite, protofilosoofia geneesi) võiks arvata Shang-Yin'i epochi (18.—12. saj e. m. a.) kui mitte varasemaks. Hiina filosoofiliste vaadete kujunemise algetaapp kulmineerus 8.—6. saj e. m. a. Järgmine, teatud mõttes õitseag, loetakse traditsiooniliselt 6.—3. sajandisse e. m. a. Shang-Yini perioodil oli domineeriv algreligioosne-mütoloogiline maailmavaade nagu enamikul teistelgi rahvastel samalaadsel arengutasandil. Vanade hiinlaste mütoloogia võis olla küll mõneti vaoshoitum, tagasihoitum ja vähearenenum kui paljudel teistel rahvastel, ja seda küllap seetõttu, et juba oma hälliaegadest peale on nad olnud imestamisväärselt praktiline, liigagi ratsionaalne rahvas. Sellele vaatamata on vanahiina mütoloogia aluseks hilisemate filosoofiliste voolude-koolkondade olemus ja hargnevuse mõistmisele.

Kõige varasemas mütoloogias oli juba ole-

mas maailma ja looduse tekkimise omapärane seletus. Levinumaks oli legendivariant, mille kohaselt hallis minevikus, mil polnud veel ei taevast ega maad, kujutas Universum enesest tumma ja tumedat vormitult kaost, ürgkaost, ürgüsa (TAIJI) — pregnantset preeksistentset olekut. Selles vormitus pimeduses eraldusid-sündisid kaks alget (vaimu, jumalat?) — YIN ja YANG, kes võtsid ette maailma korrastamise. Hiljem asus YANG Taeva valdajaks, YIN — Maa üle valitsejaks; see läbi muutusid nad suurteks ürgalgeteks, mille lakkamatust vastastikus ühtmängus (pideva kaksühtsuse koosseibus) toimubki Universumi kujunemine ja areng. See kosmogeenniline mudel on põhimõtteliselt isekulgev, isearenev ega vaja mingit jumalikku hoolekannet, eestkostet ega sekkumist.

Vahemärkusena mainigem, et ka kogu hilisem hiina ühiskondliku mõtte areng, filosoofia kulg on olnud tähelepanuväärselt väherelgioosne; seda mitte niivõrd vormiliselt, kuivõrd sisulis-funktsionaalsel tasandil. Võib öelda, et sellist integreerivat rolli, mida etendas Euroopas ristiusk enam kui tuhande aasta vältel, võttis Hiinas funktsionaalselt enda kanda filosoofia, eelkõige oma konfutsiaanlikus hüpostaaasis. Sotsiaalselt tähenduslikkusest olid puhtreligioosed kontseptsioonid (religioosne taoism, mitmed kihid budismis) Hiinas alati teisel-kolmandal kohal, niisamuti kui ka metafüüsilised või naturfilosoofilised spekulatsioonid üldse.

Kuigi vanahiina filosoofia «nabaväät» mütoloogiaga oli tunduvalt lõdvem kui paljude teiste vanaaja rahvaste juures, sündis ta ikkagi mütoloogiliste ettekujutuste rüpest, kasutas nende materjali. Hiina müüdid esinevad eelkõige kui ajaloolised pärimused ammustest aegadest, valitsejatest ja dünastiatest, «kuldsest möödanikust». Suhteliselt vähe sisaldavad nad aga ainet, mis peegeldaks vanade hiinlaste ontoloogilisi ja kosmoloogilisi vaateid, arusaamu maailma tekkimisest ja tema vastasmõjudest ning inimese seosest nendega. Oli küll sellealaseid «teooriaid», kuid ka kõik vanahiina naturfilosoofilised õpetused (viiest algstiihiast, Ülimast Piirväärtusest, YIN-YANGI kaksühtsusest ning isegi õpetus TAOST) saavad oma alguse ikkagi mütoloogilistest ja primitiiv-usulistest mõttearendustest. See on ka põhjus — kuigi mitte ainus —, miks naturfilosoofilised ideed ei hõivanud hiina filosoofias peamist kohta.

Siinkohal me jõuame äärmiselt põneva küsimuseni: vanahiina mõtlemise erinevus euroopalikust mõtetraditsioonist. Millega seletada fakti, et Euroopa teadusele oli iseloomulik huvi suunatus naturfilosoofilistele ja ontoloogilistele küsimustele, india mõttes prevaleerisid psühholoogilised probleemid,

hiina mõte oli aga domineerivalt allutatud sotsiaalsele valdkonnale, täpsemalt sotsiaalsele eetikale?

Miks ei ole olemise ja teadvuse probleemid, mis uusaja mõttemehi alati nii sügavalt erutanud on, mitmetes mitte-euroopa mõtlemissüsteemides ning eeskätt traditsioonilises hiina omas peaaegu üldse tähelepanu leidnud? Tuntud nõukogude sinoloog L. Vassiljev seletab seda asjaoluga, et traditsioonilise euroopaliku filosoofilise taju keskmes on enamalt jaolt seisnud indiviid, EGO. Ka «cogito ergo sum» tähendab, et mõtleb ikkagi indiviid ning mõttelist väärtust omab vaid see, mis läbib indiviidi arusaama. Ja määra teadvus olemist või vastupidi — ikkagi on igal juhul lahenduse keskmes indiviid. Seevastu hiina filosoofia spetsiifika on vahetult seotud tema erilise rolliga ses sotsiaalpoliitilises võitluses, mis leidis aset Vana-Hiina arvukates riikides ja riigikestes «Kevad-suve» (8.—5. saj e. m. a) ja «Võitlevate riikide» (5.—2. saj e. m. a) perioodil. Asi on selles, et sotsiaalsete suhete areng Hiinas I at e. m. a ei toonud endaga kaasa sellist tegevussfääride täpset diferentseerumist valitsevate klasside seas, nagu me võime täheldada näiteks Antiik-Kreekas. Tööjaotus poliitikute ja filosoofide vahel ei väljendunud Hiinas kuigivõrd tervalt, mis tingis filosoofia otse alluvuse poliitilisele praktikale. Mõttetargad olid tavaliselt ka ametnikud, tihti ministrid või valitsejadki, mistõttu filosoofias kujunesid domineerivaks riigi valitsemise küsimused, suhted sotsiaalsete gruppide vahel, ühiskonnakorralduse, eetika ja rituaali probleemid. Nendele küsimustele otsiti ning leiti vastuseid utoopiate, sotsiaalse õigluse otsingute ja mineviku idealiseerimise vormis. Poliitilise ja filosoofilise faktori läbipõimumine tagas ka viimase mitterevolutsioonilise iseloomu. Pealegi oli hiina ühiskonnakorraldus hästi fikseeritud juba filosoofiliste õpetuste sünniaegadel. Viimased aga arenesid pärast seda, kui filosoofilise mõtte vorm sai kord juba sätestatud üldkultuuri elemendina kümneid sajandeid ilma eriliste muutusteta, kandudes põlvkonnalt põlvkonnale küllaltki traditsioonipäraselt. Kui stabiliseerus-fikseerus vanahiina ühiskond ja selle kogukultuur, kinnitus filosoofiline mõte vaid selle saavutatatu säilitamisele.

Traditsioonilises hiina mõtlemissüsteemis, kus EGO aset täitis tavaliselt inimeste sotsiaalne summa (algrakust — perekonnast — läbi klanni kuni ühiskonnani tervikuna välja), ei tõstatunud olemise ja teadvuse küsimused üldsegi mitte seoses isiksuse ja tema tajuga. Taevas, TAO, viis algelementi, mees- ja naisalge vastasmõju — need määrasid ära maailmade lakkamatu ringluse ja looduse ning

ühiskonna eksisteerimise seaduspärasused, kuid see kõik polnud seotud isiksusega, EGOga isegi mitte nii piiratud kujul kui vanandia väärtussüsteemides, kus indiviid, olgugi liivaterakesena tühine ja mannetu, oli siiski mingil määral maailmade vastasmõjudes osalejaks. Praktiliselt tähendab see seda, et traditsioonilises hiina filosoofias, kõigis ta modifikatsioonides (konfutsiaanlusest ja legismist alates kuni taoismi ja hiina budismini) ei omanud esmajärgulist ja erandlikku tähendust mitte olemise probleemi individuaal-isikuline taju ega EGO seisundi tunnetamine selles, vaid inimeste sotsiaalselt tähenduslik ja väliste jõududega (Taevas, TAO jmt) determineeritud käitumine. Hiina filosoofia peamiseks küsimuseks ja tähtsaimaks ülesandeks saigi just sotsiaalse eetika ja poliitika ning kõige sellega seonduva käsitlemine. Selles on kogu traditsioonilise hiina mõtlemise spetsiifika mõistmise alus, milleta pole võimalik Hiina ajalugu ega kultuuri mõista.

Rõhuasetus sotsiaalsele eetikale, ontoloogiliste ning natuurfilosoofiliste probleemide teadlik kõrvaleheit ning loodusteaduste ja filosoofia vahelise seose puudulikkus (v. a moistid ja natuurfilosoofia koolkond), loodusteaduslike teadmiste arvamine väheoluliste hulka pluss konfutsiaanliku tarkusekultuse omapärane, jäik dogmaatilisus ja tardumine iseene se raamidesse — kõik see andiski vanahiina peamistele filosoofilistele koolkondadele teatud piiratud ja kummalise ühekülguse ilme. Endastmõistetav, et sellisena ei olnud hiina filosoofia suuteline ega pidanud ka vajalikuks edendada natuurfilosoofilisi kontseptsioone, looduse lahtimõtestamist, inimteadvuse loomuse avamist, nagu ta ei pidanud vajalikuks ka välja töötada laialatuslikku kategoriaalset aparati või arendada filosoofilist loogikat. See omapära ongi lääne teadusele andnud aluse tõsisteks etteheideteks hiina traditsioonilise filosoofia küündimatusest, ühekülgusest ja aaloogilisusest, kuigi on üpris kaheldav püüda toppida kõik mitte-euroopalik ilmingimata euroopa hinnangulistes raamidesse. Hiinlased ise ei tunne end mingil moel seetõttu veel alandatuna või alaväärsena, pigem vastupidi. H. G. Creel toob oma töös «Chinese Thought from Confucius to Mao Tse-tung» (London, 1954) ära loo, mille järgi olevat möödunud sajandi keskpaiku ühele õpetatud hiina mehele tehtud ettepanek sooritada ringsõit välja poole Hiinat, täiendamaks oma haridust. Õpetlane vastanud, et tollel, kes tunneb hiina klassikalist kirjandust, pole enam mujalt midagi juurde õppida.

Vaatamata arvatavatele puudustele ja konfutsiaanliku filosoofia üldistele suunitlus-

tele on mitmed muud hiina filosoofilised koolkonnad¹ (taoism, ch'an) suutnud välja arendada sädelevaid dialektilise loogika variante. Ei puudu viimastes ka oma huumoritera; üldtuntud on ju ch'anilik totaalne nihilism (ka iseenese pihta suunatud), üleva, piduliku ja pühaliku sihilik segiajamine profaanse liiniga käitumises ja mõtlemises, püüded modelleerida tavateadmiste risust puhastatud teadus seisundit. Seetõttu ületab ch'anilik loogika aristotelliku loogika jäikuse ja tõsimeelsuse, on nõtkem, pehmem, amorfsem ja... pilahimulisem.² Ch'an (sanskriti 'dhyana', jaapani 'zen') on üks originaalsemaid ja paradoksaalsemaid nähtusi Kaug-Ida kultuurivallas. Formeerus keskaegses Hiinas V—VI saj vahetusel mahayana õpetuse ja traditsiooniliste hiina õpetuste sünteesi protsessis. Eriti tugevat mõju ch'ani teooriale ja praktikale avaldas taoism. Ch'ani iseloomustab ilmne usaldamatus sõna ja teksti kui kõrgeima tõe edastamise vormi vastu, diskursiiv-loogilise mõtlemise kui selle tõe saavutamise mooduse vastu; nihilism kõige teoloogilise, põhimõttekindla suhtes (haridus, eruditsioon, autoriteet, rituaalse praktika traditsioonilised vormid jne). Ning veel — juba mainitud taoistlik maailmamudel (TAIJI) on iseenesest haruldast mõnus dialektiline seletus kogu maailma mitmekesisusele. Kaksühtsuse lakkamatu vahelduvmängu, YIN-YANGilike algete leebe armuühtsuse toonitamine on vastukaaluks euroopalikule vastandite võitluse rõhutamisele ühtsuse kahjuks. Nimetatud saavutused — loogika paindlikkus ja paljuvalentsus ning dialektika tippmudelid — on hiina kultuuri seni veel ebaküllaldaselt mõistetud kinkideks maailmale. Tasub

¹ Üldse nimetab traditsioon kuut peamist koolkonda: naturfilosoofid, konfutsiaanlased, moistid, nominalistid, legistid ja taoistid.

² Spetsiifilise joonena märgiks, et hiina loogika rikkus ja paljuvalentsus seostub loomulikult hiina keele omapäraga. Paralleelselt arendades mõjutajad ja täiendasid nad pidevalt teineteist ning tulemuseks on nii täiesti erilaadne keel kui ka mõtlemismoodused. Hiina keele grammatika loogilised struktuurid pole rahuldavalt seletatavad Euroopa keeleteaduse ega loogika abil. Püüd kohendada Euroopa keelefilosoofia mõõdupuid, malle ja reegleid hiinalikule on üks suuremaid ja põhimõttelisemaid vigu, mida tehakse hiina mõtlemisviisi «tõlgendamisel» lääneliku arusaama.

meenutada kas või N. Bohri väidet, et elementaarosakeste füüsika uurimistöö metodoloogias võiks aluseks võtta just taoistlik-ch'anilikud mõttekäigud. (Vt. ka: P. Kelder. Budism tänapäeval. Kogumikus: Kirik laias maailmas. Tln, 1983.)

Käesolev mõtetsükkel «Lehekülgi hiina filosoofilise mõtte pärandist» ei saa anda süstemaatilist ülevaadet hiina filosoofiast. Arvestades ajakirja suunitlust jäi valik peatuma loomefilosoofial ning mitmesugusel esteetikaalasel problemaatikal, millele lisanduvad veel mõned teemad, mis avavad hiina mõtte erinevaid tahke. Sügavama huvi korral leiab lugeja artikli lõpust väikese kirjanduse loetelu.

Lõpetuseks märgiks veel, et ei praegusel artiklil ega ka eelseisval tsüklil pole absoluutselt mingit üleskihtuslikku eesmärki, ta ei tee mingit «idamaise mõtteviisi propaandat». Tuleb etistada, mis on vajalik silmaringi ja tundemaailma avardamiseks ning mis on võõraste ideede juhm kaelamäärimine. Hoiduda tuleks ka otsustamast, «kumb on parem — Ida või Lääs». Tutvumine ja kõrvutamine, omandamine ja annetamine on mõjus vaid siis, kui loobutakse eelarvamuslikust hinnangust «see on parem kui teine». Pole olemas ei paremaid ega halvemaid filosoofiaid, küll võib esineda aga tarku ja lolle mõtisklejaid, tõlgendajaid, lugejaid ja kirjutajaid.

Ei saa olla liiga kindel oma harjumuspärase mõtete ja mallide töökindluses, kui tegemist on sootuks teiselaadse kultuurifenomeniga. Need ei tarvitse olla *a priori* paslikud idamaise mõttekäigu tabamiseks. Muidugi oleme kõik varustatud teatud metodoloogilise alusega marksistlik-leninliku teooria näol, ent nentigem ka selle baasi pidevat arenemist ning väärtushinnangute muutusi, et mitte unustada marksistliku filosoofia rajajate paljukordseid üleskutseid valvsusele dogmaatilise mõttelaadi suhtes. Idamaade olekus on olukordi ja õpetusi, mõtlemisviise ja süsteeme, rääkimata kategooriatest ja terminitest, mis ei lase end püüda läänelike tõlkevastete loogikaskeemidesse ega «ismidesse» jaotamise kihu lõksu. Paljud idamaised õpetused polegi sootuks kontseptualiseeritavad, esineb olukordi, kus nähtused, sündmused, mõisted pole topitavad meie harjumuspärasesse ja mugavasse stampidesse, aga sellest ei tarvitse üks õhutama inimene veel hämmingusse või raevu sattuda.

NON OMNIS MORIAR

ANNE LILL

Komöödia *contra* tragöödia

Vana-atika komöödia on omapärane nähtus nii antiikajas kui ka kogu hilisemas Euroopa kirjanduses. Pole kerge leida teist kirjandusliiki, kus nii vähe hoolitaks sellistest küsimustest nagu: mida tuleks respektee-rida, mille üle ei tohi ironiseerida, mis on viisakas ja kombeline. Praeguse pilguga vaadates tundub, et vana-atika komöödia jaoks neid probleeme nagu poleks olnudki, seal leiduvat obstsöönust võib isegi labaseks ja šokeerivaks pidada. Kõik naerdi välja ja viidi äärmise groteskini, naeruväärseks muudeti nii üldtunnustatud väärtused kui poliitika ja kultuurilul aktuaalsed probleemid. Autor kujutas koomilisena mõnikord selliseidki asju, mida ta ise austas ja hindas. Umbes selline pilt kujuneb vanast komöödiast, lugedes Aristophanese teoseid, millega lõbustati Ateena teatripublikut V—IV saj e.m.a. Teiste autorite terviklikke komöödiaid sellest ajast säilinud pole, nii et otsustused ja hinnangud peavad tuginema Aristophanese 11le säilinud komöödiale, mis moodustavad neljandiku tema kirjutatud teostest.

Traditsioonipäraselt jagatakse antiikkomöödia kolme rühma: vana, keskmine ja uus komöödia. Nagu enamiku teiste antiikkirjandust puudutavate küsimuste puhul tugineb ka see jaotus Aristotelesele. «Eetikas» nimetab ta vanemaid poeete, kes otseselt naeruvääristasid oma aja konkreetseid isikuid, ja uuemaid poeete, kes kasutasid peenemaid väljendusvahendeid ja kaudseid vihjeid. Aristoteles peab vana komöödiat eetilisel primitiivsemaks, nii tema kui ka teiste antiikkriitikute sümpaatia kuulus hilisemale komöödiale.

Mis määras vana komöödia sellise olemuse? Üheks võimaluseks vastuse leidmisel oleks jälgida tema suhteid tragöödiaga. Kuigi komöödia, nagu ta meieni säilinud on, kujunes välja umbes pool sajandit hiljem kui tragöödia, eksisteerisid need kaks kirjandusžanrit edaspidi kõrvuti ja komöödiates tegeldi üsna innukalt nii tragöödiatega üldse kui ka nende autoritega — enamasti ikka selleks, et nalja saada. Teisiti öeldes, komöödiates mängiti kõige muu kõrval ka tragöödiaga. F. Muecke on tabavalt nimetanud Aristophanese komöödiaid mängimiseks mänguga ehk näitlemiseks näidendiga (*playing with the play*). Suurimat naudingut tundus sealjuures pakkuvat tragöödiareeglite rikkumine.

See viibki mõttele, kas polnud komöödia oma esialgsel kujul mitte burleskne tragöödia, tõsise tegevuse koomiline jäljendamine või parodeerimine. Samale arvamusele võivad viia ka etnograafilised ja antropoloogilised uurimused. Pole vähe rituaale ja kombestikke, kus tõsises ja isegi ohtlikus olukorras pööratakse sündmused naljaks ning jandiks. Draama seos rituaaliga on aga omaette teema, millest siin tuleb kahjuks mööda minna.

Üheks koomilise efekti saavutamise võimaluseks oli tragöödiatele iseloomulike keele- ja väljendusvahendite kasutamine. Tragöödiakangelaste kõne erines nii komöödia omast kui ka igapäevasest jutust. Tragöödiate sõnavara rajanes eepilisele traditsioonile ja Homerossele, kust pärinevad sõnad ja väljendid olid draamažanrite väljakuju- nemise ajaks suures osas arhailiseks muutunud. Suhe võis olla umbes sama, mis meil praeguse kirjakeele ja rahvaluuletekstide või murrete vahel. Seega võib arvata, et tragöödiatekstist polnud alati kerge aru saada, sest ta kasutas erilist kõrget stiili ja oli arhailine. Komöödiates mõjusid aga tsitaadid, fraasid ja laused, mis olid laenatud tragöödiatest, võõra ja koomilisena. Koomikavõttena kasutati ka tragöödiates levinud teemade parafraaseerimist. Traditsiooniliseks tragöödiate koostisosaks oli nutulaul (treen, vkr threnos). Komöödia kontekstis omandab see uue ja omanäolise kvaliteedi. Näiteks võib tuua hädaldamise selle üle, kuidas naine meest alguses õrritab, kõikelubavalt silma vaatab, aga siis kõige paljutootavamal hetkel minema jookseb. Vaesele mehele ei jää muud kui sõbra kaastunne: oo, määratu kurbus, oo, raske valu, oh, mu vaene, õnnetu, petetud sõber, oi, oi, kuidas sulle kaasa tunnen jne («Lysistrate»). Või Andromeda nutulaulu parodeerimine Euripidese tragöödiast, mida Aristophanesel esitab naiseks riienunud mees, kes karistuseks peetuse eest on kinni köidetud: ei ole ma ringmängus öma noorte sõbrataride keskel, ei kuule ma lõbusat pulmalaulu, vaid ahelate kõlinat, oo, sõbratarid, nutke mu pärast, oo, ma vaene kannataja, õnnetu ja mahajäetud («Naised tesmofooridel»). Komöödiategelaste halamine põhjuste naeruväärse taustal moodustab värvika kontrasti samasisuliste ja vormilt sarnaste stseenidega tragöödias.

Komöödiates parodeeriti ka teemasid, mis olid tragöödiate tavapärasteks arutlusobjektideks, näiteks inimese saatuse heitlikkus ja eluväärtuste suhtelisus. Nii traagikud kui

filosoofid armastasid varieerida mõtet, et inimene on nagu varju unenägu (vkr skias onar anthropos, Pindarose VII Pythia hümn). Selle taustal kõlab üsna lennukalt koor komöödiast «Linnud»: «Oo, varjutaoline inimsugu, just nagu lehed puudel, olete jõuetud, haprad savikujukesed, pimedad surelikud, unenäotaolised viirastused» (684–687). Siia kõrvale sobib Sophoklese «Aias»: «Oleme udutaolised kehatud varjud» (125). Sellised kujundid viivad kaugesse müüdimaaailma, võrdleb ju Homeroski inimesi puulehtedega, mida tuul maad mööda pillutab, kaob üks inimpõlv, sünnib teine («Ilias» 6, 146–149).¹

Mida tähendab elada, mida surra? Selliseid eksistentsiaalseid küsimusi esitas tragöödia sageli ja ega komöödiagi tohtinud selles suhtes viletsam olla. Dionysos arutleb komöödiast «Konnad» nii: «Kes teab, kas elamist poleks õigem pidada suremiseks, hingamist aga söömiseks ja magamiseks.» Ütluses sisaldub sügav mõte tuleb ilmsiks Euripidese tragöödiakatkendite taustal: «Kes teab, kas elamist ei peaks nimetama pigem suremiseks, sest elu sarnaneb rohkem surmale, nii palju on inimestel vaeva, surnult pole aga valu ega viletsust»; «/.../ suremist tuleks nimetada allilmas elamiseks». Selliseid paralleele võiks tuua palju, aga asja olemus peaks juba öeldustki selge olema. Need «paratraagilised» stseenid viivad edasi küsimuseni, mis on üldse teatriillusioon tragöödia ja komöödia jaoks.

Tragöödia oluliseks tunnuseks on tegevuse terviklikkus ja katkematus, sündmuste omavaheline seos ja motiveeritus. Tragöödia ilu seisneb tema korrapärasuses, tegevuse tõepärasuses ja selle seoses paratamatusega (Aristotelese «Poeetika» 7, 1450). Tragöödia ülesehituses tuleb vältida juhuslikkust, ütleb Aristoteles. Seda kõike on vaja meenutada, et näha, missuguse innuga need põhimõtted komöödias pea peale pööratakse.

Traagiline sündmustik seob omavahel mineviku, oleviku ja tuleviku, moodustades tervikliku, vastastikku sõltuva reaalsuse. Aeg, Chronos, on tragöödias siduv ja valitsev kategooria. Aja kausaalsust rõhutab eriti Aischylos, kellele Chronos on jumaliku õigluse elluviijaks. Sophoklesel lisandub aja mõistele inimeluse ebakindluse, ebastabiilsuse varjund. Chronos jääb tragöödiates võimsaks ja suursuguseks valitsejaks: «Ainult aeg näitab õiglast meest» («Kuningas Oidipus», 614);

¹ Sarnaseid võrdluspilte võib leida ka mujalt, näiteks piiblist: inimene on kui rohi, mis kuivab, lill, mis närtsib (Jesaia 40. 6, 7; I Petrus 24); inimene on kui uni, justnagu rohi, mis küll hommikul haljendab, aga õhtuks kuivab (Psalm 90. 5, 6); inimene on kui rohi, kui lill, tuleb tuulehoogu ja teda pole enam (Psalm 103. 15, 16).

«Kõikenägev aeg leidis sind vastu sinu tahtmist» (samas, 1213); «Kõik hävitab kõikevalitsev aeg» («Oidipus Kolonos», 609). Tragöödiatest näeme, missuguseid pingutusi nõuab inimeselt enda ja eluga toimetulemine. Mis on saanud majesteetlikust Chronosest komöödiast?

Kõigepealt torkab silma võimaluste fantastiline arvukus, komöödias on kõik võimalik, mõeldud või tulev aeg pole takistuseks peadpöörivatele üritustele: tahad kohtuda nendega, keda enam olemas pole, istu paati ja sõida surnuteriiki («Konnad»), tahad uuesti nooreks saada, palun, väike võlurohi ja asi on kombes («Ratsanikud»), võid isegi jumalatest üle olla ja oma tahet neile dikteerida, kui sul on piisavalt ettevõtlikkust ja kavalust luua isiklik riik maa ja taeva vahele pilvedele («Linnud»). Sel ajal kui traagiline kanglane ei saa toimuvaga hakkama või teeb seda tohutu vaevaga, mängib koomiline kanglane kõigega ja valitseb ka aja üle. Tragöödiakangelane tuleb meie ette kindlal kohal generatsioonide järgnevuses, teame, kes on Oidipuse vanemad, teame, mis on juhtunud Agamemnoni suguvõsas. Komöödias käivitub sündmuste karussell antud hetkel ja praegu, jäädes keerlema mõnikord isegi peale loo lõppu, kui laval käib ohjeldamatu pidutsemine nagu vanas komöödias tavaline.

Antiikajast pärinev anonüümne traktaat komöödia kohta nimetab seda lõbusaks ja lõpetamata looks, mis erineb tragöödia lõpetatusest. Komöödia suurim eripära seisneb sündmuste juhuslikkuses ja meelevaldsuses, ennustamatuses ja spontaansuses. Komöödias tihti ei püütagi luua tõepärasuse illusiooni. Ootamatuste ja üllatuste vähesuse üle Aristophanese komöödiates küll kurta ei saa. Ka hilisemates komöödiates on enneolematuid ja ebatõenäolisi võimalusi, Aristophanesele on aga lisaks ka veel «ebatõenäolisi võimalusi» (W. Gruberi väljend).

Tragöödiasündmuste terviklikkus asendub komöödias fragmentaarsusega ja, mis veel olulisem, seal ei hoolita üldse lavalise illusiooni säilimisest. Näitleja võib iga hetk oma rollist ja näidendist välja astuda ja pealtvaatajate poole pöörduda, teha kõrvaltvaatajana märkusi laval toimuva kohta. Siin pole mõtet rääkida ühest tavalisest struktuuri-elementidest vanas komöödias — parabaasist, koori pöördumisest vaatajate poole näidendi keskel, mis polnud sündmustikuga üldse seotud. Huvitavamad on sellised kohad komöödiates, kus lavaillusiooni rikutakse nagu muuseumis. Näiteks kutsutakse vaatajaid ja kohtunikke osa võtma pidusöögist näidendi lõpus («Naised rahvakoosolekul»), teener kutsub vaatajaid appi, kui talt tahetakse riided ära võtta («Konnad»).

Vana komöödiat vaatama minnes pidi kreeklane arvestama, et ta ka ise kogu oma vaimu ja füüsisega võis pilkeobjektiks sattuda. Talle võidi lavalt näpuga näidata ja mitte just kõige viisakamate sõnadega nimetada, pähklikega loopida jne. Viimane komme pärineb karnevalilt ja on tänapäevanigi jõudnud konfettide näol¹.

Komöödia ei vajanud ainult vaatajaid, vaid ka kaasamängijaid ja selles mõttes oli ta lähemal pantomiimile või tsirkuse klounaadile kui praeguses mõttes teatrietendusele. Kuidas võiks vaataja end teatris tunda näiteks järgmise dialoogi ajal («Pilved», 1070—1088)? «Ütle mulle siis, kelle hulgast kohtunikud pärit on?» — «Laia p...ga lillade hulgast.» Järgnevad küsimused kirjanike, poliitikategelaste kohta, vastus jääb ikka samaks. Küsimusele «Keda vaatajate hulgas näha on?» tuleb vastus: «Suurem osa sellest pealtvaatajate hunnikust — ikka laia p...ga lillad. Tõepoolest, seda siin ma just tean ja toda ja seda pikade juustega seal!» — «Mis sa räägid!» Nii et praegu on üldiselt ohtum teatris istuda.

Teiselt poolt pidid nii komöödiate autorid kui näitlejad üsna tõsiselt vaatajatega arvestama, sest halva mängu eest vilistati välja ja Demostenese andmeil karistati ametlikult isegi ihunuhtlusega. (Võib-olla tasuks meilgi teatri uutmise käigus see asjalik idee üles võtta, mängukvaliteet kindlasti tõuseks.)

Kuna teatris etendatavad komöödiad omavahel võistlesid, siis võib näidenditest leida ka otseseid pöördumisi kohtunike poole. Kohtunikele, kes viiest komöödiast pidid parima välja valima, lubati soodsa otsuse puhul heldesti tasuda, halva otsuse puhul aga kätte maksta. «Nüüd soovime rääkida kohtunikega võidu asjus. Kui see, mis nad otsustavad, on hea, anname neile kõik /.../ mida iga kohtunik ikka tahab — hõbemüntidest ei saa puudust olema /.../ kui te aga otsustate halvasti, muretsege endale pea kohale vasest katted nagu kujudel on, sest kellel seda pole, kui te valges pidurüüs välja tulete, maksame teile kätte sellega, et kõik linnud koos — laseme teid täis». Loo esitas lindude koor, nii et ähvardus võis täiesti reaalsena tunduda. Kõrvalmärkus — kreeklased oma praktilise

¹ it. *confetti* — kompvekid — viitab veel üht liiki asjadele, millega mõnus loopida oli. Etimoloogilise märkusena võib lisada, et vaatamata *konfeti* ja *kompveki* samale algupärale (lad. *confectum* 'kokkukeedetud, tehtud') tulid nad eesti keelde erinevatel allikatest: vulgaarladina *confectae*, sks. *Konfekt* (keskülemsaksa *confect*) andis *kompveki*, itaalia *confetti* aga jõudis hiljem eesti keelde. Huvitav on, et vene *конфеты* ja *конфетти* (indecl.) on omavahel sarnasemad, säilitades mõlemal juuhl täheühendist *kt* viimase hääliku, samuti ühendi *nf*.

meelega panid tõesti väljas asuvatele skulptuuridele kaitseks metallist katted halva ilma ja põhiliselt lindude eest. Aristophanes «Linnud» sai aga 414. a e.m.a Suurtel Dionüüsiatel siiski teise koha, ju siis polnud ähvardus küllalt mõjuv. Võitis tookord Ameipsias, kellest praegu midagi ei teata. «Linde» peetakse nüüd aga üheks Aristophanesse paremaks komöödiaks.

Komöödiates tehakse nalja ka teatriatribuutika ja kostüümide arvel. «Pilvedes» uurib peategelane tähelepanelikult koori, kui see sisenedes peab kujutama pilvi: «Miks nad ometi paistavad välja nagu tavalised naised? Need pilved üleval pole ju üldse sellised... need on rohkem laialipillutud villakuhilate moodi ega sarnane üldse naistele — n e n d e l on ju ninad!» (341—344). Antiikkomentaator märgib, et mängus peavad olema naljakad maskid tohtu suurte ninadega. Komöödias «Ratsanikud» enne uue koomilise tegelase lavaletulekut, kelle prototüübiks oli tuntud poliitikategelane Kleon (millest vaatajad olid vägagi teadlikud), teatab ori: «Ära karda, ega ta päris oma näo järgi kujutatud pole, kõik lavameistrid kartsid teda liiga sarnaseks teha, aga teda võib ära tunda: vaatajad pole lollid.»

Erinevalt tragöödiast väljub komöödiatext tihti tegevuskohast ja -ajast, tuletades meelde, et kõik on vaid teatris toimuv mäng. «Rahus» on laval põllumeeste koor, käes hunnik kõisi, mida tahetakse ära panna enne üksiketteastet: «Vahepeal peaksime selle kraami lavatöölise kätte andma, et nad järele vaataksid. Lava ümber on siin alati palju vargaid agaralt ringi luusimas.» Nii et veel üks huvitav seik etenduste juures, kuidas teatrit oma huvides kindlal eesmärgil ära kasutati.

Tragöödiate lavavarustuse juurde kuulusid kaks tehnilist seadet, millel ka komöödiates oma osa oli: *mechane* (lad. *machina* — masin), kraanataoline ehitus, millega ilmus lavale jumal juhtnööride andmiseks loo lõpetamisel, teiseks seadmeks oli *ekkyklema* — ratastel platvorm, mis veeretati lavale siis, kui oli vaja näidata tegevust mõnes teises kohas, näiteks ruumi sees, kui muu sündmustik toimus väljas. On arvatud, et nende masinate kasutamine komöödias oli üks tragöödia parodeerimise võtteid (G. A. Chapman). Ilmselt pole juhuslik, et just need komöödiastseenid, millest võtab osa tragöödiakirjanik Euripides, toimuvad *ekkyklemal* ja näitlejad kamandavad, et neid on vaja sisse või välja veeretada. Tragöödiates võib liikuva platvormi kasutamist eeldada ainult kaudsete vihjete järgi, otestest nimetamist tekstis pole. *Mechane* andis komöödia jaoks hulgaliselt võimalusi janditamiseks. Sellega

sai lava kohal lennata ja igasuguseid trikke teha. Masinat käitsesid ja juhtisid mehhaanikud, nagu selgub komöödiast «Rahu». Peategelane lendab suure sitika seljas taevasse ja kardab ilmselt alla kukkuda, kui ta hüüab: «Masinajuht, ole sa minuga ettevaatlik!».

Vihjeid tragöödiatele leidub mitmesuguses kontekstis. Lavale tuleb Vaesus viletsa väljanägemise ja kahvatukollase näovärviga, näitleja kommenteerib: «Võib-olla on ta mõne tragöödia kättemaksufuuria, ta näeb kindlasti väga hullumeelne ja traagiline välja» («Rikkus», 422—424). «Ahharnlastes» tahab üks tegelastest endale mõned tragöödiatilbud laenata, sest peab esinema koori ees pika monoloogiga: «Ma pean olema, kes ma olen, aga välja paistma teisiti. Vaatajad peavad teadma, kes ma olen, aga kooriliikmed peavad seisma siin nagu lollid, nii et ma võiksin oma sõnakestega nende p...t ärritada» (416—444).

Komöödiates on palju juttu sellest, et tragöödia on igav ja selle keel segane. Lindude koor seletab, kui kasulik on omada tiibu, siis ei pea tühja kõhuga igaval tragöö-

diaetendusel vaevlema, vaid võib koju sööma ja muud meeldivamat tegema lennata. («Linnud» 783—790). Kui kõht täis, võib tulla tagasi komöödiat vaatama.

Niisiis, vaatamata vastandlikele emotsioonidele, mida vaatajates kutsuvad esile tragöödia ja komöödia, on need kaks žanrit oma tekke- ja kujunemisajal teineteisega tihedalt seotud. Tundub, et komöödia ei saa oma tõsise vastaspooleta sugugi läbi. Suur hulk koomilisi efekte on rajatud tragöödiavõtete parodeerimisele, nendega mängimisele. Põhimõttelisem erinevus on selles, et erinevalt tragöödia suletusest oma teemaderingi on komöödias kõik avatud ja paigast nihutatud. Näitleja teeb midagi ja naerab selle ise kõrvaltvaatajana välja. Vaataja naerab etenduse üle ja laseb ka enda üle naerda. Võimalus mängida, mängust välja astuda ja uuesti mängima hakata — see säilib ka hilisemas Euroopa komöödias. Komöödiatenduste ajal tekkis omapärane teatrirefleksioon, kus iga hetk võidi juhtida etendusele tähelepanu kõrvaltvaataja seisukohalt. Näib, et lavailluusion loodi komöödias just selleks, et seda siis lõbua lõhkuma hakata.

LENDLAUSED. PÜSIMÕTTED

LINNAR PRIIMÄGI Musae impares

Horatius ütleb ühes oma kolmanda oodi- raamatu joogilaulus, et «vaimustatud laulik, kes armastab ebavõrdseid muusasid, nõuab kolm korda kolm *kyathos*'e-täit veini»: «Qui Musas amat impares, ternos ter cyathos attonitus petet vates.» Tema sõna «impares» võib siin mõista pleonastilisena (liiasena), muusade 'paaritu' arvu, üheksasuse («kolm korda kolm») tähenduses. Aga võib ka teisiti: saada sellest aru kui osutusest **muusade (kunstide) olemuslikule ebavõrdsusele**, ühtede kunstide paremusele teiste ees.

Sellest põhimõttelisest küsimusest — kas kunstid üldse saavad olla mittevõrdväärsed — eelistatakse tänapäeva esteetikas enamasti mööda minna. Keegi ei võta näiteks öelda, et «ilukirjandus on kõrgem kui muusika» või, vastupidi, et «muusika on kõrgem kui ilukirjandus». Osalt muidugi sellepärast, et teadmine kunsti kõrguse või madaluse võima-

likest kriteeriumidest on üleüldse ähmastunud. Osalt aga kindlasti ka «aja stiili» surveel, mis käsib olla pigem võrdsuse kui ebavõrdsuse pooldaja.

Võrdsuse idee on tänapäeval väga populaarne. Seda kuulutatatakse võimalikult kõikidel elualadel — välis- ja sisepoliitikast kuni kultuurantropoloogia ning etnopsühholoogiani välja. Ei ole esteetikagi kõrvale jäänud. M. Kagan vastandab kunstiliikide koosluse «süsteemse analüüsi» otsesõnu «metafoorsele (!) väärtuslis-hierarhilisele mõtlemisele».¹ Ja L. Stolovitš kirjutab: «Just sellepärast, et eri kunstides leiduvad kõik kunstistruktuuri põhiaspektid, ehkki erisugusel määral, ei ole ühegi kunstiliigi võimalused kunstiväärtusi luua suuremad kui teisel... Kunstiväärtuse seisukohalt on kõigil kunstiloomete tüüpidel võrdväärased võimalused...»²

¹ M. Kagan. Морфология искусства. Leningrad, 1972, lk 26.

Eestekikas on seega taas levinud kujutus «muusade sõprusringist», *Musenreigen*’ist, kus kunstid kõik sõbralikult üksteisel käest kinni hoides keerlevad rõõmsas võrdsuses nagu Andrea Mantegna tuntud «Parnassi»-maalil.

Niisugusel võrdsuskujutelmal on oma **mütoloogiline** tagapõhi. Eialgu oli muusad ju ainult üks. Alles hiljem lagunes too ainuline Muusa, kelle poole veel Homeros hüüab oma eeposte alguses³, üheksaks.

Nõnda kajastub mütoloogiaski kunstide ajaloo tegelik käik: nende pidev eraldumine kõigest kunstivälisest — tootmistegevusest, riitusest ja maagiast, teadusest⁴ — ning üksteisestki. Veel Platonile moodustasid muusika, luule ja liikumiskunst mingi ühtse sünkreetilise terviku, ühtse kunstiliigi. Selle esialgse, XVIII sajandist kulturooloogiliselt täheldatud ühtsuse paratamatu lagunemine on jätkunud kunstiliikide edasise harunemisega (filiatsiooniga), uute kunstide, žanride ja vormide tekke ning iseseisvumisega. Kunsti ajalugu on tema emantsipeerumise ja diferentseerumise lugu, tema struktuuri(de) pöördumatu peenenemise lugu. Mee-nutagem Marxi resümeed: «Ilma eraldumiseta ei ole progressi»⁵.

Küsimus on nüüd selles, kas kunsti ajaloolise arengu käigus on koos muusade «tõõjaotuse» tekke ja süvenemisega aset leidnud ka mingi nende «seisuslik kihistumine», olemuslik hierarhiseerumine, mille tulemusel ühed kunstid osutuksid oma esteetilise (mitte pelgalt seltskondliku) staatuse poolest kõrgemaks kui teised. Ehk muudmoodi: kas kunst on jagunenud esteetiliselt

võrdseteks või hoopis ebavõrdseteks liiki-deks?

Kuivõrd esteetika kategoriaalne süsteem on ajalooline nähtus, ei saa teda mõista teisiti kui tema tekke, s.o tema mõistmise ajaloo kaudu.

I

Antiik ja keskaeg tunnistasid üsna ühe-mõtteliselt kunstiliikide ebavõrdsust, hier-arhiat, väärtusastmikku, ehkki ettekujutused kunsti liigendumisest võisid olla küllalt ähmased. Nii näiteks ei ole ei Platonil ega Aristotelesel selget kunstide liigitust olemas⁶, kuid ometi saab otseste hinnangute ning ka üksikutele kunstidele pühendatud tähelepanu põhjal otsustada eri kunstiliikide väärtuse üle nende silmis. Nõnda eelistas Platon — kuivõrd tema vaadete varieeruvuse juures üldse niisugused üldistused võimalikud on — arhitektuuri kui puhta aritmeetika kõige vahetumat rakendust muudele, puhtaid ideid hoopis vahendatumalt jälgendavatele (ja seega rohkem moonutavatele) kaunistele kunstidele (samas aga nimetas ta just puhtal aritmeetikal rajanevat instrumentaal-muusikat «maitsetuks ja tühipaljaks vigur-duseks»⁷), kuna Aristoteles väärtustas sõna-kunsti ega hoolinud eriti kujutavkunsti. Keskaaja esteetika lävel seisev Augustinus jälle hindas pütagoorlikku traditsiooni järgi-des muusikat, aga taunis vaatamänge, teat-rit. Selliseid eelistusi võib esile tuua teisigi.

Eelduse niisuguste algste hierarhiate tekkeks loob orienteeritus religioossetele, ehk laiemalt: üldse kunstisfäärist väljapoole jää-vatele väärtustele. See annab võimaluse jaotada kunstiliike koguni kahjulikeks ja kasulikeks (või vähem ja rohkem kahju-likeks). Nõnda ütleb Platon oma «Riigi» kümnendas raamatus ilukirjanduse kohta otsesõnu, et see «on võimeline rikkuma ka kõige tublimaid inimesi», Augustinuse «Pihti-muste» kümnendast raamatust aga võime lugeda liigitavat kirjeldust, kuidas ta tema enda poolt nii hinnatud helikunsti nautides ei suuda jagu saada hirmust selle «ohtliku lõbu» ees. Eet renessansist peale seostub niisugune mingi kunsti kahjulikuks pidamise võimalikkus — suuresti tänu kõrgkeskaaja (kunsti) filosoofiale — juba ebanormaalsu-sega, Savonarola, Calvini või Zinzendorfi laadis fanatismi, ekstsessiga, annab märku esteetiliste põhiseisukohtade põhjalikust muu-

² L. Stolovitš. Esteetilise väärtuse olemus. Tallinn, 1976, lk 177 ja 182. «Kunstiloo me tüüpide» all mõistab autor loomemeetodite kogumeid eesmärgiühisuse alusel: realismi, romantismi ja klassitsismi laiemas mõttes.

³ Homerose eeskujul muutus niisugune pöördumine hiljem konventsiooniks, millele Euroopa eepilise luule traditsiooniks maksavad lõivu näiteks Vergilius ja Dante, aga ka Paehmann ja Kreutzwald (kes «Kalevipoja» alguses pöörduvad võõramaise Muusa asemel küll «rahvusliku» Vanemuise poole, kuid kelle eepose «Soovitus» — värs 9 — on siiski säilinud jälg ka muistsete jumalannast: «Tule sa, laulik-targa tütar!»).

⁴ Kirjanduse ja teaduse lahknemine võiks olla omaette jututeema. Õpetlik luule, milles veel XVIII sajandil briljeeris Voltaire, populariseerides Newtoni gravitatsiooniteooriat, on tänapäeval vaevalt võimalik mujal kui päriskirjanduse perifeerias, laste- ja naljakirjanduses. (Mee-nub üks šlaager, milles õpetatakse valmistama tüüringi kartuliklimpe.)

⁵ K. Marx, F. Engels. Religioonist. Tallinn, 1963, lk 30.

⁶ Vt A. Ф. Лосев. История античной эстетики. Высокая классика. Москва, 1974, lk 56 ja A. Ф. Лосев. История античной эстетики. Аристотель и поздняя классика. Москва, 1975, lk 422.

⁷ «Seadused» II, 670 a. Vrd Ästhetik der Antike. Hgg. v. J. Krueger. Berlin ja Weimar, 1983, lk 134.

tusest keskaja lõppedes.

Kui südakeskajal peeti nn vabakunste (*artes liberales*) — muusikat ja sõnakunsti — üldiselt kõrgemaks nn mehhaanilistest (*artes mechanicae*) — kujutavkunstist ning arhitektuurist —, siis renessansiajal kerkisid need viimasedki päriskunstideks, mida teistega võrdselt vallata oli tollase ideaalinimese, *homo universalis* kohus. Senise halvustamise taustal torkab kujutavkunsti tormiline võrdsekstõus eriti selgesti silma, ja just selle optilise illusiooni tõttu on mõnikord kujutavkunstis nähtud renessansiaja ülimat kunsti-liiki. Küllap mõjuvad seejuures kaasa ka tollaste kujutavkunstnike ning üldse Leonardo-suguste rakenduskunstnike eneste noore iseteadvuse uljad avaldused. Kulges ju nende kunsti esteetilise staatuse paranemisega käsikäes ka kunstniku seltskondliku positsiooni tõus. (Kõnealuse protsessi äärmuslikke, sümboolseid avaldusi on registreerinud St. Zweig: «See on kõigest sümbol, kui Karl V oma õukondlaste ehmatuseks kummardab, et tõsta maast karjuse poja Tiziani pillatud pintsli, kui paavst, kuuletudes Michelangelo jämedale käsule, lahkub Sixtuse kabelist, et meistrit mitte segada...»⁸)

Renessansiaja pärisfilosoofid otseselt kunstiküsimustega tegelemiseks mahti ei leidnud. Tollane kunstiteetiline mõte jäi eeskätt tegevkunstnike hooleks ning arenes just üksikkunstide teooria vormis. Kunstide võrdlus ja mingi ühe kunsti liigi paremaks kuulutamised on seetõttu üsna parteilised: igaüks kiidab oma. Üksikeelistuste juhuslikkuse kohale kerkib renessansi kunsti-kontseptsiooni kokkuvõttes ikkagi arusaam kõikide kunsti liikide võrdsusest — sellesama «muusade sõprusringi» kujutus, mis võtab nähtava kaju A. Mantegna, Raffaeli, Giulio Romano ja Tintoretto maalidel.

Pole tähtsusetu, et niisugune kunsti liikide võrdsus saavutati renessansiajal nende praktilise, aga ka teoreetilise eraldioleku, separaatsuse hinnaga: **universaalsus**, mis tolleaegses inimesekontseptsioonis silmatorkavalt väärtustus, tähendab **mitme eraldi-seisva kunsti ala või elusfääri valdamist**, mitte orienteerumist mingis **ühes** (kui tahes keerulises) amalgaamis. **Universaalsus** ei ole eriala.⁹

⁸ St. Zweig, *Triumph und Tragik des Erasmus von Rotterdam*. Wien, 1935, lk 97. Vt ka J. M. Баткин, *Итальянские гуманисты: стиль жизни и мышления*. Москва, 1978, lk 43—47.

⁹ Ei tohiks niisiis universaalsust segi ajada mingi sünteetilise kunsti liigiga. Nii näiteks tekkis renessansiajal küll ooperikunst, mis ühendab sõna-, heli-, kujutav- ja liikumiskunsti, kuid oleks alusetu näha igas ooperikunstnikus universaali *ex professo*.

Kunsti liikide areng nende renessansiaegses separaatsuses ei saanud enesestmõistetavalt olla muud kui nende eraldi areng. Kunsti liikidevahelise hierarhia küsimused langesid seega esteetika huvikeskmest välja ning tähelepanu keskendus hoopis liikide-sisesele, žanride hierarhiale. (Et viimane meid praegu otseselt ei huvita, siis piirdume vaid osutusega «Plejaadi»-koolkonna teoreetiku Du Bellay kirjandusžanride-astmikule ning ilmaliku ja vaimuliku muusika stiilide-vormide edemusvõistlusele, mis 1562 kutsus esile Trento kirikukogu reglementeeriva otsuse.) Printsipi «iga kunst fäästutub oma-ette» jääbki sestpeale tunnuslikuks kunsti liikide põhimõttelise võrdsuse arusaamale.

Ometi ei tähenda kunsti liikide separaatsuse ja võrdväärsuse tunnustamine veel võimalust opereerida mõistega «kunst kui niisugune». Vastupidi, liikide eraldumine, iseseisvumine käis just käsikäes kunsti kui eripärase inimtegevusala iseseisvumisega. Sellisel juhul tuli aga eri kunste tolle «kunsti»-üldmõiste all kuidagi koos hoida, mingis pariteetlikuski süsteemis pidada. Niisugune kunsti üldmõiste moodustati renessansiajast peale **dominantuse alusel**.

Erinevalt hierarhiast, mis on astmeline (mitmetasemeline), mudeldab dominantus kunstifääri **ühetasemelisel**, eristades selles tsentri ja perifeeria, s.o keskme ning äärealad. Nõnda on organiseerituse määr («päikapandus» täielikkus) hierarhia kõigil elementidel võrdne, dominantuses aga kahaneb sedamööda, mida kaugemale perifeeriasse jääb element. Kujundlikult võiks öelda, et hierarhia sarnaneb trepiga, mille astmed on kõik ühtmoodi teravaservalised, dominantus aga pildiga (fotoga), mille teravustatud on ainult keskosa, servad aga hägunevad, ligikaudsustuvad. Hierarhia tekib mingi valdkonna organiseerimisel väljastpoolt seda valdkonda sissetoodud printsipi järgi (mis ei ole antud valdkonna ühegi elemendi liigierisus). Dominantsusega seevastu on tegemist juhul, kui teatavat valdkonda organiseerivaks printsibiiks on selle valdkonna mingi ühe elemendi eripära (kui mingi ühe nähtuse liigierisusest tehakse sama valdkonna kõigi ülejäänute soomõiste, ehk teisisõnu: kui kõiki teatava taseme nähtusi kirjeldatakse sama taseme mingi ühe nähtuse keeles).

Kui kultuuriloos omaette perioodina välja tuua «klassikalise kunsti ajastu», mille südamik moodustaks klassitsism, siis võib öelda, et see ajastu oligi dominantuse alusel püsiva kunsti süstemaatika aeg. Et tollal

¹⁰ Boileau klassikalise väljendi kohaselt (1674) oli luulekunst «hääle kaudu väljenduv mõistus»: «la raison, s'expliquant par la voix...» (IV, 135).

valdas mõistuse-orientatsioon, oli loomulik ka sõnakunsti dominants muude üle.¹⁰ Ühes tuntuimas ja levinuimas selle perioodi esteetikaraamatus, Charles Batteux' «Üheleainsale (!) alusele taandatud kunstides» (1746), lähtub kunstide süstemaatika just kõnest: «Inimestel on kolm vahendit väljendamaks oma mõtteid ja tundeid: sõna, hääletoon ja žest.»¹¹ Neil kolmel rajanevadki eri kunstiliigid. Juba enne Batteux'd oli kunstide süsteem kõnelemisest, etlusest tuletatud teises klassikalisel ajastul väga levinud esteetikateoses, J. Harrise «Traktaadis muusikast, maalikunstist ja luulest» (1744). Hiljem tegid seda nii J. Brown, Kant, Schiller kui ka Herder (alles Schelling tõi sisse uue lähtealuse).

Tagapõhjaks oli seal klassikalise ajastu suurima antiikautoriteedi Aristotelese «Poetika», milles «jälgenduste» süsteem ehitub just sõna, harmoonia (sh tooni) ja rütmi (sh žesti) erisusele. Aristotelese «Poetika» tõukel paigutus sõnakunst (tragöödia) XVII sajandiks selgelt dominantsesse positsiooni, hakates mõjustama kõikide muudegi kunstide esteetikaid.¹²

Nõnda tungis kujutavkunstidesse literatuurne alge, ideaalne maalikunstnik pidi ühtlasi olema erudiit. Selle seisukoha kinnistasid N. Poussini, A. Félibieni, de Chambrey jt klassitsistide programmilised kirjutised. (Meenutame, et veel Leonardo arvas kirjanduse maalikunstile allutatuks.) Muusikateoste helikeelde juurduis sõnalise retoorika võtet (selgesti eritletavad J. S. Bachil). Balletis kasvas taas jutustavuse, pantomiimi osatähtsus (Noverre'i «Kirjad tantsust ja ballettidest», 1760).

Tähtis on rõhutada, et sõnakunst toleaesges tähenduses hõlmas nii kirjalikke tekste (ilukirjandust) kui ka nende ettekannet (etlust). Teater, mis tänapäeval on iseseisvunud eraldi kunstiliigiks, oli klassikalisel ajastul seega kirjanduse (täpsemalt: draamakirjanduse) osa. Kuivõrd teater ehitub kõnele, mis sisaldab kõikide kunstide elemente, paigutubki ta keskele kohale, aga mitte iseseisva kunstiliigina, vaid kirjanduse osana.

¹¹ Ch. Batteux. Les beaux arts réduits à un même principe. Leiden 1753, lk 167—168.

¹² Kuivõrd ka kirjanduses on tegemist jäljendava kujutamise (Aristotelese «mimesis»), kõneldakse klassikalise perioodi teise suure autoriteedi Horatiuse ja tema järgija Boileau poeetikas kohati kirjandusest kui «maalist» ja «maalimisest» (Horatius ütleb lausa: «Ut pictura poesis», «luuletus on nagu pilt»), kuid see ei tähenda, nagu peaks kirjandusteos nende arvates kuidagi orienteeruma maalile. Tegemist pole niisiis mitte dominantsuse kirjeldamise, vaid pelgalt kujuka võrdlusega.

Tuletame meelde Lessingit ja tema «Laokooni» (1766), mis püüab tõmmata piiri kujutav- ning sõnakunsti vahele ja töötada vastu arvamusele, nagu oleks kirjandusteos «kõnelev maal» ning maal jälle «tumm kirjandusteos». Lessingi käsitluse kirjanduskesksus on ilmne. Ja mitte ainult sellepärast, et autor ise oli kirjanik. Lihtsalt (draama-) kirjanduses kui «kunstis üleüldse» sisaldub ka maalikunst. «Laokoonis» ettevõetud piiritletu selle, dominandi asendis (draama) kirjanduse kohta ei käi: «Draama, mis on ette nähtud näitleja elava maalikunsti tarvis, tohib vist juba seetõttu rangemalt järgida materiaalse maalikunsti seadusi.»¹³ Kirjandus on maalikunstile küll vastandlik, aga näitekirjanduse kujul domineerib ta ka maalikunsti üle.¹⁴

Maalikunsti seostumine (ettekantava näite) kirjandusega oli Winckelmanni mõju tõttu eriti iseloomulik saksa klassikalisele esteetikale, näiteks Goethele, kes ju veel Itaalias kavatses hoopis kujutavkunstile pühenduda. Dramaatika kui nende kahe liigi sünteesi võimaldav ala¹⁵ muutus seega osalt ka Winckelmanni tõukel niihästi Goethe kui ka üldse saksa klassikalise kirjanduse juhtivaks valdkonnaks. (Siit üks põhjusi, miks Shakespeare'i suurus taassündis Saksamaal, mitte näiteks Inglismaal.)

Renessansiesteetika pärijana ja jätkuna kuulutas klassikaline esteetika kõikide kunstide võrdsust (*suum cuique*). Aga *primus inter pares*, süsteemi dominant oli just draama (kirjandus).

Klassikalist muusade võrdsuse kontseptsiooni esindab Kanti kunstide süsteem («Otustusvõime kriitika», 1790). Ajastuomaselt hargneb see kõnelemise kolmest komponendist: sõnast, žestist ja toonist. Rõhutatult visandab Kant oma klassifikatsiooni erilise entusiasmi ja kategoorilisuseta. Varjamatu on ka tema «kauniste kunstide esteetilise väärtuse omavahelise võrdluse» (§ 53—54) põhimõtteline ebaõnnestumine: mis neid võrdseid võrrelda. Eriti ilmekas on Kanti suutmatuse otustada, kas muusika on sõnakunsti (!) järel kohe teine või siis hoopis kõige alam kunstiliik, mis koos õnne- ja sõnamängudega kuulub kunsti eesõue. Kanti esteetika on tüüpiline dominantsusteetika: kunsti valda ei tohi sisse tuua väärtusi

¹³ G. E. Lessing. Werke in sechs Bänden, III. Leipzig, i.a., lk 75.

¹⁴ Selle kohta kirjutab Lessing 26. III 1769 Nicolaille: «Et dramaatika on kõrgeim, õigupoolest ainuke luule /=*kirjandus*/, ütles juba Aristoteles...»

¹⁵ Vt ka Ю. М. Лотман. Сцена и живопись как кодирующие устройства культурного поведения человека начала XIX столетия. — Статьи по типологии культуры, II. Tartu, 1973, lk 74—89.

väljastpoolt («Interesse»). Nõnda muutub dominantsusesteeetika oma äärmisel kujul puhta vormi esteetikaks (*Formalästhetik*).

Sedasama võib öelda Kanti järgija Schilleri vaadete kohta. Kunsti puhastamisel kõigest kõrvalisest jõudis ta arusaamani kunstide liigierisuste kahjulikkusest (tülikusest). Kunstniku ülesanne olevat võimalikult kaotada oma kunstiliigi eripära. Samuti ei tohtivat kaasa mängida selle eripära, mida kujutatakse. Kahekümne teises «kirjas inimese esteetilises kasvatuses» (1793/94) ütleb ta sõnaselgelt: «Ja kunstnik ei pea käsitluse kaudu ületama mitte ainult neid piire, mille toob kaasa ta kunstiala spetsiifiline karakter (!), vaid ka neid, mis on omased sellele erilisele ainele, mida ta töötleb. Tõeliselt kaunis kunstiteoses ei ole sisul midagi teha, vormil aga kõik...»¹⁶

Kunstide väärtusjärjestuse küsimus on vormiesteetikale võõras.

Keerulisem kui Kanti ja Schilleriga on lugu Herderiga, kes oma esteetilised seisukohad sõnastas teatavasti poleemikas Kanti vastu. Ometi näitab lähem vaatlus, et klassikalisele ajastule tüüpilist kunstide võrdsuse vaadet esindab temagi. Aluseks on tal seejuures arusaam inimemeelte võrdsusest: «Meie hapral, tabamatul ja tundlikul loomusel on tarvis kõiki meeli, mille Jumal on talle andnud; ta ei või neist ühtegi oma teenistusest vabastada, et siis ennast ülejäänute hoolde usaldada, sest just kõikide meelte ning elundite koos kasutamises leegitseb ja särab elu tungal. Silm on, kui soovite, kõikidest kõige külmem, kõige pinnalises ja pealiskaudsem meel, aga ta on ka kiireim, suurima haardevoimega, selgeim meel, ta piiritleb, jagab, liigendab ja mõõdab kõikide oma vendade huvides. Kõrv seevastu on küll sügavtiminev, sügavalt vapustav, aga ka väga ebausklik meel. Tema võnkumistes on midagi loendamatu, mõõdetamatut; see viib hinge sulnise joovastusse, millele ei tulegi lõppu. Hoidku meid niisiis Muusa selle pelga kõrva-luule eest, mida ei korrigeeril silmaga nähtavad kujud ja nende mõõt» (83. «kiri humanismi edendamiseks»). Sellel üldinimlikul pinnal kinnitab Herder renessansivaimu edasikandja ning arendajana klassikalisel ajastul: «Vastuvõtlik vaim vihkab igasugust tähtsusjärjestust ja võrdlust»¹⁷, rahvused, kunstid ja žanrid arenevad täiuse poole võrdselt igaüks omaette.

Progressi valem «hilisem-täiuslikum» (millega sõnakunsti puhul veel nii efektselt opereerisid uuendusmeelsed prantsuse kirja-

nikud «vanade ja vastsete vaidluses» XVII/XVIII sajandi vahetusel) teiseb Herderil mitte päris ühtseks ettekujutuse ühelt poolt maailma muutumatus mitmekesisusest ja teisalt maailma üha täiuslikumaks muutmisest selles muutumatuses.¹⁸ Ta visandab küll mingi kunstide tekkimise järjekorra (mis on ebatäielik ega jõuagi otseselt kauniste kunstideni), kuid hiljem tekkinud kunstiliigid pole tema meelest mitte kuidagi täiuslikumad. Nõnda — omadelt alustelt — jõuab Herder just Kanti-vastases põhikirjutises («Anti-Kantis») «Kalligone» (1800) samadele seisukohtadele nagu tüüpiline kantiaan Schiller: «See, mis inimkonda välja kujundab (*quod ad colendam et excolendam humanitatem spectat*), on üksainus vaba, õilis inimkunst; mingeid muid pole olemas.»¹⁹ Siit kunstide hierarhia kohta tulenev järeldus on ootuspärane: «Üldiselt on vaidlus kunstide väärtuse üle — omavahel võrrelduna või inimloomuse suhtes — alati õõnes ja tühine.»²⁰

Keeldumine kunstide hierarhia tunnistamisest ning etteheited neile, kes üldse üritavad niisugusel teemal mõtiskleda (näiteks Harrisele, et tolle «tuleb tühi tuju määrata mingi ühe /kunstiliigi/ eelseid teise ees»), ei tähenda, et Herderil poleks kunstidest mõeldes olnud mingit dominantset liiki. Kahtlemata oli. Uudsel polnud see aga mitte klassika-ajastule tüüpiline näitekirjandus, vaid lüüriline luule. Kusjuures viimast tuleb taas mõista teksti ning ettekande ühtsuses, niisiis (rahva)lauluna, sõnaliste ja muusikaliste (intonatsiooniliste) elementide ühendusena.

Pööre, mille Herder siin sooritab, osutub väga tähtsaks, hiljem mudeldavad just luule ja muusika kaudu kunstimaailma romantikud. Tegelikult taastab niisiis juba Herder sel-

¹⁸ «Kujundava ettehoolduse visand pidi niisiis olema üheainsa pilguga hõlmanud kõik need /inimsuse/ astmed, piirkonnad, eriliigid, ja pidi teadma, kuidas inimest neist kõigis edendada, ülendades alamaid jõude aeglaselt ning ilma nende teadmata.» — Sealsamas, III, lk 150—151.

Selle mudeli vastuolu (mitmekesisuse muutumatus + ühele ideaalile lähenemine) lahendas hiljem Goethe oma maailmakirjanduse-kontseptsioonis ideaaliühtsuse kasuks: maailma kirjanduste erisused kaovad sedamööda, kuidas need kirjandused üksteist korrigeerides lähenevad igaüks oma teed mööda klassikalise kunsti (s.o. antiikkunsti) ideaalile. Selles viimases «eulosisimas konseptsioonis on Goethe niisiis «europosentrist». Vt P. J. Brenner. «Weltliteratur». Voraussetzungen eines Begriffs in Goethes Literaturkritik. — «Goethe-Jahrbuch», XCVIII. Weimar, 1981, lk 25—42.

¹⁹ J. G. v. Herder. Sämtliche Werke, XVIII. Stuttgart ja Tübingen, 1830, lk 158.

²⁰ Sealsamas, XIX, lk 18.

¹⁶ Fr. Schiller. Esseesid. Tallinn, 1961, lk 103.

¹⁷ J. G. Herder. Werke, IV. Hgg.v. H. Kurz. Leipzig, i.a., lk 341 ja 427. «Luule» («Poesie») tähendab Herderil siin kunsti üldse.

le oma uudse orientatsiooniga romantikutele hiljem nii tunnusliku ideoloogilise seose keskajaga, kus luule ja muusika «vabade kunstidena», nagu mäletame, olid hinnatud muudest kõrgemaks.

Me teame, et romantikute muusikadominantsus kulmineeris hiljem Schopenhaueri esteetikas (1819/51). Ka Schopenhaueril ei ole kunstiliikide hierarhiat: muusika seisab tal teistest kunstidest hoopis kõrval.

Ei jõudnud hierarhiani ka romantikute suurim teoreetik Schelling, kelle «Kunsti filosoofias» (1802/03) on küll välja töötatud väga üksikasjaline kunstiliikide ja -žanride süsteem («konstruktsioon»). Tähtsam kui kunstide erinev välimus («Gestalt») on talle nende ühine, ühtne olemus, «kõikide kunstiteoste olemuslik ja sisemine ühtsus»²¹. Schellingi süsteem ei ole historistlik: kunstide vahekord ei sõltu nende ajaloost. Kontseptsiooni poolest, et iga kunstiliik on omaette täiuslik ning areneb omaette, kuulub Schellingi esteetika saksa klassikalise kunsti-filosoofiagi traditsiooni. Selle traditsiooni ületas alles Hegeli esteetika oma järjekindla kunstide hierarhilise süsteemiga.

Hegeli pole olemas mitte mingit filosoofilist süstemaatikat väljaspool ühtset absoluutset väärtusalust, mis hierarhiseerib kogu olemise — vaimu arenemise määra. Selles vaimu üldise arenemise käigus on kunst Hegelil üleminekuala, mida läbides vaim vabastab ennast loodusliku materjali sõltuvusest. Niisiis omandavad ka kunstid tollel vaimu vabanemise astmestikul igaüks oma kindla koha.

Hegel ei ole pedantne, tema esteetiline põhikontseptsioon mõjub pigem oma suurejoonelisuse kui skrupuloossusega. Ta kõneleb otseselt vaid viiest põhikunstiliigist, millega

²¹ Fr. W. J. v. Schelling. Sämtliche Werke, I, V. Stuttgart ja Augsburg 1859, lk 359.

klassikalise perioodi esteetika oli üldiselt tegelnud: arhitektuur, skulptuur, maalikunst, muusika ja sõnakunst (nende vahel või raames on oma kindel koht kõigil muudelgi kunstiliikidel või -harudel). Selles siin loetletud järjekorras kahanebki loodusliku tooraine osatähtsus kunstides — algul ruumilistes, siis ajalises ja viimaks ülimes, end looduslikust ajast ja ruumist vabastanud — ning omaenese aja ja ruumi loovas — sõnakunstis.

Arhitektuuris on raske kiviaine, puit vms veel ülekaalus ning idee saab enesest selle kaudu vaid sümboolselt märku anda. Tüüpiline arhitektuurimaa oli Hegelile Vana-Egiptus. Skulptuuris, mis oli puhtaimalt esindatud antiikses Kreekas, saavutavad materia ja idee klassikalise tasakaalu. Maalikunstis taandub kolmemõõtmeline ruum kahemõõtmeliseks pinnaks, millel loodusaine esineb veel vaid värvina, «värvuse võlupaistena». Maalikunst on esimene romantiline kunst («romantiline» tähendab Hegelil ka keskaegset), kus raskus muutub valguseks ja värv kujudeks selles valguses. Muusikas, järgmises romantilises kunstis, kaob ruumilisus hoopis, aineosakesed, mis maalikunstis moodustasid värvi, lõövad võnkuma, tekitades niiviisi heli. Viimases (romantilises) kunstis, sõnakunstis, artikuleerub see heli konventsionaalseks märgiks, sõnaks. «Kirjandus (*Dichtkunst*) on eneses vabaks saanud, mitte väliselt meelelise materjaliga seotud vaimu üldine kunst, milles vaim kulgeb vaid kujutluste ja tundmuste sisemises ruumis ja sisemises ajas.»²²

Selle hierarhiaga oli esteetika klassikaline periood lõppenud.

(Järgneb)

²² G. W. Fr. Hegel. Ästhetik, I. Berlin ja Weimar, 1976, lk 94.

DIXI

TANEL TAMMET Takistusi teooria teel

Kunstiteooria üheks põhiharrastuseks on olnud kunstitegemise rütmilisuse uurimine ja perioodide klassifitseerimine. Tagasivaadetele toetudes püütakse tihti peale prognoosida tulevaste kümnendite kunsti ja kui või-

malik, siis aidata kaasa oma lemmikvisiooni realiseerumisele, takistades seda, mis ettekujutustega ei klapi, ja süsteemi sobituvat soodustades. Kuivõrd on nüüsgused lootused ja teadlik forsseerimine õigustatud? Kunstiteooria võimsus on olemuslikult väga piiratud, seda nii sünkroonilisest kui diakroonilisest aspektist.

Kunstiteoses sisalduv informatsioon ei ole

ühtlase tihedusega — temas on madalamat ja kõrgemat järku kihte, nii nagu luuletus koosneb kõigepealt üksiksõnadest, siis nendevahelistest semantilistest, grammatilistest ja fonoloogilistest suhetest, seejärel nende suhete suhetest jne jne. Taolise infostruktuuri madalamad kihid ei ole kunsti-spetsiifilised: need võib adekvaatselt tajuda inimesena, kes samal ajal ei taju teost kunstiteosena. Kõrgemat järku kihid ei ole aga madalama taseme keeles kirjeldatavad — luuletuse ümberjutustus hävitab (või tekitab uue) kunsti-väärtuse.

Kunstiteoses on päriselt olulised ainult tema kõrgemat järku tasemed, n-õ spetsiifiline kunsti-informatsioon, mis milleski väga olulises erineb n-õ igapäevasest informatsioonist, nagu teadusartiklid, koogireseptid ja kuulujutud. Et neil erinevatel informatsioonitüüpidel mingeid eraldavaid tunnusoone tõepoolest leida ja mitte leppida palja teadmisega nende olemasolust, tuleb kõigepealt loobuda illusionist, nagu võiks kunsti olemuse kohta midagi teada saada ainuüksi kunstiteoste kui selliste struktuuri uurides — niimoodi on võimalik aru saada mingi teostegrupi või stiili normidest, aga mitte nende normide olemasolu põhjustest. Proppi analüüsid sünteesivad küll üksikutest vene muinasjuttudest ideaalse metamõiste «vene muinasjutt», kuid jätvavad seletamata, miks on vene muinasjutt nimelt selline.

Kuivõrd igasugune informatsioon avaldub ainult saajas kui dešifreerijas ja mitte kuidagi koodis endas, siis n-õ olemuslikuks analüüsiks tuleb kunstiteost kui informatsiooni kandjat vaadelda seoses retsiipiendiga. Ainsaks lootuseks jääb võimalus vaadata retsiipiendi sisemusse, et registreerida seal toimuvaid muutusi: selles mõttes jääb loota vaid iseenda reflekteerimisele.

Teooria, mis seaks endale eesmärgiks kunstitegemise põhjaliku äraseletamise, põrkaks kõigepealt just sellele takistusele, et kunsti objektiks olevad struktuurid ei ole teadvusele nähtavad, st ta eeldaks niisugust arusaamist arusaamisest, mis praegu ja aimatavas tulevikuski paistab utoopiline.

Meenutades kas või Poe «Kaarna» väidetavat loomisluu, oleks samas absurdne väita, et kunstitegemise nähtamatuse tõttu ta ei kuulugi üldse mõtletegevuse sfääri või et kunstitegemine (sürrealistlik *méthode automatique* välja arvatud?) oleks üldse teadvustamata.

Niipea kui vaatame kunstitegemisele kui mingisugusele sihipärasele ajutegevusele ehk mõtlemisele, kerkib küsimus printsiipidest ja võtetest, mida sealjuures kasutada saaks — teadlikult või mitte, seda ei pruugi alati eris-

tada, sest teadlikkuski on enamasti pigem näiline, lihtsustatud pilt tegelikest ülikeerulistest protsessidest. Kunstitegemise meetoditest võib arutleda sellele vaatamata, et eelpooltoodud põhjustel pole eriti lootust mõnda väärt meetodit kirja panna: meetodi võimalikkusest ja olemusest võib mõelda ka tema konkreetset sisu vaatluse alt välja jättes.

Piisavalt abstraherides on aga väga kerge jõuda matemaatika sfääridesse, ja kui meie abstraktsioonidesse veel midagi sisulist on alles jäänud, võime sealpoolt mõnesugust toetust loota. Markantse (kontra?)näitena meenuvad neotomistide formaaloloogilised harjutused, Bocheński «religiooni valem», mille sisulist külge on asjaspeühendamatul kahjuks küll väga raske mõista.

Sajandi alguskümnenditel tekkinud matemaatikaharu algoritmiteooria uurib siinkohal pigem metafooridena üleskerkinud probleeme tõsiteaduslikult: algoritmiteoorias tegeldakse algoritmide (algoritm on mingi rangete ettekirjutuste kogu, mis ütleb täpselt, kuidas midagi teha: igasugused eeskirjad on muuhulgas algoritmid) olemasolu ja olemuse selgitamisega mitmesuguste ülesannete jaoks, kusjuures uuritavate algoritmide konkreetne sisu ei paku sellele teooriale enamasti huvi, rõhk on asetatud hoopis algoritmi võimalikkuse (st kas mingi ülesande jaoks saab üldse olemas olla mingit lahendusalgoritmi või mitte) ja tema üldisemate omaduste välja selgitamisele.

Kuivõrd kunstitegemise mis tahes meetod, kui ta eksisteerib, on algoritm nagu iga teinegi, saab algoritmiteooria vahenditega loodud objekte kasutada teatud paralleelide tõmbamiseks kunstiloome meetoditega. Mingisugused otsesed ülekandmised ei ole vist mõeldavad, kuid paralleelid pole ka päris vette joonistatud: algoritmiteooria tegeleb väga üldiste objektidega ja tema resultaatid, olles küll range matemaatika poolt loodud, omandavad alati teatud filosoofilise (kõrval)-täheenduse. Siinkohal sobiks meenutada kas või Kurt Gödeli kuulsat teoreemi mitteäielikkusest, mis ütleb, et iga piisavalt keeruline formaalne süsteem on kas vastuoluline või ei kajasta täielikult seda reaalsust, mida ta kajastama on mõeldud.

Algoritmiteooria klassifitseerib kõikvõimalikud algoritmid kolme suurde gruppi: nn liht-, täis- ja osaliselt rekursiivsed algoritmid. Lihtrekursiivsed algoritmid garanteerivad ülesandest sõltuva teatud maksimaalse tööaja järel alati tulemuse. Sellised on näiteks enamik koolis õpitavaid arvutusmeetodeid, nagu liitmine, korrutamine, astendamine jne. Kui kirjutada arvutiprogramm, mis suudab iga minuti järel luuletuse produtseerida, siis selline programm on põhi-

mõtteliselt lihtrekursiivne. Analooiline kahtlus võib tekkida inimeste suhtes, kes pidevalt midagi kirjutavad ja kellel enda arvates alati kõik kõlbulikult välja tuleb.

Täis- ja osaliselt rekursiivsete algoritmide võimalused on juba märksa laiemad kui lihtrekursiivsetel (st eksisteerivad ülesanded, mida ei saa lahendada lihtrekursiivse algoritmiga, küll aga mõne täisrekursiivsega), kuid selle eest tuleb maksta asjaoluga, et üldiselt ei ole tööajale enam võimalik mingit maksimaalset piiri seada; ettekirjutusi järgides tuleb töötada üha edasi ja edasi, kuni ükskord resultaadini jõutakse, ning alati ei olegi võimalik teada saada, kas lõpp on lähedal või tuleb veel kaua vaeva näha. Mis veelgi halvem, osaliselt rekursiivsed algoritmid ei garanteeri, et me üldse tulemuseni jõuame: on võimalik, et töötame lõpmatuseni ja ei saavuta mitte midagi. Analooiliselt õigeima sõna (detaili, noodi) otsimisega lõpetamata jäänud teksti ei ole meetodit järgides alati üldse võimalik teada saada, kas jõuame tulemuseni juba järgmisel sammul või miljardi sammu järel, või ei ole võimalik jõuda üldse mingi tulemuseni. Tulemuse olemasolu garanteerimatus eristabki osaliselt rekursiivseid algoritme täisrekursiivsetest. Seejuures ei ole olemas meetodit, mille abil oleks iga algoritmi kohta võimalik välja selgitada, kas too garanteerib meile alati tulemuse või ei garanteeri.

Osaliselt rekursiivsed algoritmid sarnanevad näiteks igapäevases elus ettetulevate probleemide lahendusmeetoditega, mis ka enamasti mingit tulemust ei garanteeri ja mille järgi tegutsemine võib venida lõpmatuseni.

Kui tahes kavalalt konstrueeritud, jäävad algoritmid algoritmiteooria järgi ikkagi võimetuks lahendada väga paljud probleemid: ülesandeid, mille lahendamiseks ei saa eksisteerida algoritmi, on võrreldamatult rohkem kui selliseid, mille jaoks saab. Algoritmi eripäraks on tema fikseeritus: kord paberile pandud, on ta range ja muutmatu.

Kogu kunsti hulga (kujutame seda endale ette!) algoritmiteoreetiliseks analoogiks on nn kreatiivsed ehk loomingulised hulgad. Kreatiivse hulga täiendhulka¹, st hulka, mis koosneb kõigest sellest, mis ei kuulu antud kreatiivsesse hulka, ei saa tekitada mitte mingi algoritmiga; talle saab ainult samm-

¹ Perverssusena ei ole just täiendhulk (vastab kõigi võimalike teoste hulgale) algoritmiliselt leitav. Kreatiivse hulga enda (kõigi harilike asjade hulga) leidmiseks algoritm eksisteerib.

sammult läheneda, tekitades igaks uueks lähenduseks vajaliku **ajutise algoritmi** eelmise ajutise algoritmi tulemustest, nagu uued kunstivoolud tekivad vanade voolude loomingust. Iga lähendusega leitakse uusi objekte, mida võib eelmisele lähendusele juurde liita: lähendushulk samm-sammult kasvab, ning taoline uue meetodi loomise ja tema ajutise kasutamise protsess kordub lõpmatuseni.

Kunstiteoseid võibki interpreteerida kui mingi kreatiivse hulga täiendhulga elemente, mida luuakse üha uuenevate meetodite järgi, kusjuures ei ole võimalik, et see protsess kunagi iseendast lõpeks ja kõik kunstiteosed oleksid viimaks valmis tehtud: täius on saavutamatu. Samuti ei ole võimalik, et kunstiteoste hulk avarduks niivõrd, et kogu maailm oleks kunstiteostest ja ei jääks enam midagi harilikku, sest seegi oleks täius, mida ei saa olla. Tekstide hulga piiramatult laienemine (paabeli raamatukogu!) kaotab tekstide väärtuse.

Teatavasti on kunsti mõiste ajaloos pidevalt avardunud, igal sajandil on loodud kunsti, mida eelmisel sajandil poleks kunstiks peetud. Üheksateistkümnnes sajand poleks aktsepteeritud abstraktsionistlike teoseid. Vastupidist see-eest ei juhtu päriselt kunagi, vana kunst säilib kunstina ka meie silmis. Sellest idee kunstikriteeriumide igipüsivusest, kunstist kui teatud ideaalist, absoluudist. Ideaali, absoluudi mõttes vastabki kunstile meie kreatiivse hulga täiendhulk, mis on ja jääb kirjeldamatuks, saavutamatuks.

Analooogia kreatiivsete hulkadega ütleb, et iga konkreetset teost saab teha mingi meetodi abil, et võib eksisteerida mingi ajutine algoritm, mille järgi mõnda aega töötatakse. Sel kombel tehtud kunst on kunst just seetõttu, et ükski kunstitegemise algoritm ei ole igavene, et üldine kunstitegemise algoritm on nonsens. Kunsti olemuslik sõltuvus meetodite muutumisest tingib erilise nõudmise uuenduste järele. Samal ajal ei ole põhjalikud uuendused enne võimalikud, kui on kogunenud piisavalt ainet, millele lahtihüppel toetuda.

Iga esteetiline printsip on killuke kunstitegemise meetodit; kõikvõimalikud žanrid oma piirangutega on osakesed algoritmist, mis ei ole määratud igaveseks püsima jääma. Et ei saa olla universaalset muudatuste mehhanismi, on iga uus paradigma, iga uus kunstivool põhjalikult erilaadne, nende tulekut ei saa ette ennustada ega nende saabumisest isegi enne aru saada, kui nad korraga käes on.

Kui need read lugejateni jõuavad, on Eesti-maa suvi juba alanud. Aga aprilli algul, siinsete ridade kirjapaneku ajal ei tea ennustada, kas see suvi tuleb samasugune hall ja kõle kui 1987s või rõõmustab soojaküllasusega.

Poliitilises mõttes võib igatahes oodata kuumi ilmu. 19. parteikonverents peaks sisse juhatama meie ühiskonna demokratiseerimiskava uue peatüki. 1.—2. aprillil toimunud Eesti loominguiliste liitude juhatuste ühispleenumit võib omakorda käsitleda kui sissejuhatuse sissejuhatust. Üks pleenumil vastuvõetud dokumentidest oli ju läkitus 19. parteikonverentsile. Ent küllap laekub seesuguseid läkitusi, pöördumisi, avaldusi ja kirju mujaltki. See ei anna veel põhjust toimumud kokkulehtele lugeda erakordseks.

Erakordseks, võimalik et ka ajalooliseks muudab pleenumi kõigepealt ta pretsedentidus. Teadaolevalt pole kusagil meie liitriigis veel loominguilised liidud loonud oma ühisorganit kultuurinõukogu näol, millest aastaga kujuneks rahva huvisid esindav ja kaitsev sisuline liider. Teadaolevalt pole varem ka toimunud seesuguse koosseisuga pleenumeid. See tohiks tõestada, milline jõud on altpoolt tuleval initsiatiivil ja iga liidu erihuvist kõrgemale tõusval ühtsusel.

Kaks päeva Toompeal andsid näitliku õppetunni, missugune peab olema liiduvabariigi parlament, mis kontrollib valitsuse tegevust; kus iga esineja tunnetab kohustust eeskätt oma rahva ning maa ees (mitte aga riiklike huvidega varjatud ametkonna ees); kus ei peeta kõnesid kõnede pärast, vaid selleks, et välja selgitada tõde, pakkuda tegevusprogramme ning sisendada usku oma jõusse. Ainult erinevalt arenenud demokraatiaga riigi parlamendist puudusid siin debatid eri parteide esindajate vahel (mingit tendentsi selles suunas võis küll täheldada dokumentide teksti arutamisel, eriti Eestile erimajandustsooni staatuse taotlemise küsimuses) ja ka ükski parlament ei aruta korraga nii suurt probleemiringi, nagu see kujunes loomeliitude ühispleenumil.

Aga õelgem: see oli sundseis. Liiga palju oli kuhjunud probleeme, mille lahendamiseks ettevõetud sammud poolikud, liiga suureks oli paisunud lõhe sõnade ja tegude vahel, liiga palju pingeid kogunenud rahvale, kes on püüdnud kõigest väest, et püsida elujõulisena, ja kelle ainsaks võitlusobjektiks peaks olema aeg, mitte aga bürokraatia, dogmatiseerunud ideoloogia, suurriikliku soovimisi ilmingud ja võõrandunud võim.

Loominguiliste liitude pleenum avas viim-

se piiri, mille taga on meeleheide, mille ületamine tähendab lootusetust. Nii oli pleenum ise siis lootuse avaldus, et kriis on ületatav, et sotsialistlikku Eestit on võimalik päästa veel Eestina.

Selleks

— tuleb lõplikult vabaneda müüdist, nagu olnuks kõik, mis meiega aset leidnud, paratamatus (nii meie lähiminevik, ekstensiivne tööstus, rahvastikuprotsessid jne); tuleb vabaneda enesestmõistetavusest, millega valitseja suhtub alamasel — alles siis saab kirgedeta läheneda poliitiliste realiteetidele nii minevikus, olevikus kui tulevikus;

— tuleb oluliselt suurendada vabariigi põhiseaduslikku suveräniteeti, mille üheks käegakatsutavaks tagatiseks on Eesti üleminek täielikule isemajandamisele või Eesti muutmine erimajandustsooniks;

— tuleb täiesti ümber kujundada valimisüsteem, võimalik et koos vabariigile omaste iseärasustega, mis garanteeriks rahva sisuliste juhtide tõusmise ka vabariigi vormilisteks liidriteks, kes esindaksid ja kaitseksid vabariigi huve liidulistes organites.

Nii võiks kokku võtta strateegilised kontsentrid, millele pleenum keskendus ning millele suures plaanis võis taandada ka vastuvõetud otsuste sisu.

Aga ma ei saa väljendamata jätta ka emotsioone. Minu jaoks oli pleenumi üheks kõrgpunktiks Mikk Mikiveri sõnad: meie ei lähe siit kuhugi, «tulgu või surm». Ja siis pleenumi finaali: liitude juhid üksteisel kätt surumas, meie saalis neid oma aplausiga austamas ja tänamas. Ja oli veel üks tunne, õieti kõik need kaks päeva — oli passionaarse induktiooni tunne, kui väljenduda Lev Gumiljovi keeles, või sünergia tunne, kui kasutada kõige moodsamat terminoloogiat.

Olen seda ka ükskord varem tundnud, 1969. aastal ülikooli komsomolikonverentsil, kui Jaak Allik, kes ka selle pleenumi korraldamise initsiatiivgrupis oli, oma mõttekaaslastega poodiumil seisis ning oma poliitilist tähendust tunnetavat üliõpilaskonda tervitas. Ma võisin nüüd kogeda 1960. aastate vaimu taaskehastust. Ja seda, et revolutsioonitõepoolset jätkub.

MIHKEL TIKS

Eesti kevad'88

Toompea lossi episoodis filmis «Maraton» kannab mõte, et vanasti löödud siin tõe ja õiguse eest kõva lahingut. Mitte ainult vanasti! 1988. aasta esimesel ja teisel aprillil tõusis üles Eesti kunstintelligent ja vallutas Toompea, et öelda siit alla oma poliitiline credo, mis kostaks nii kohaliku valgesse majja kui punase müüri äärde.

Kunstnik on oma loomult üksiklane, kunst sünnib südamevaikuses. Ainult suur hädaoht ajab intelligendid barrikaadidele oma maad ja rahvast kaitsma. Toompeal oli rahvuslik päästekomitee koos, aga lahinguks ei läinud. Polnud vastasleeri ega tema tõde ja õigust. Eestimaal valitsevas parteis leidub seltskond, kes kuulub oma ühtsust rahvaga, eelistab aga tegetseta endiselt põrandal all. Aga teod ise on juba päevavalgele jõudnud. Stalinistliku rahvuspoliitika tulemuseks meil on pool miljonit olemata inimelu, sündimata jäänud eestlast. Hoiatava eeskujuna silma ees kolmandik oma identiteedi minetanud NSVL rahvaid, on eestlased kaotanud positsiooni tööstuses, linnas ja parteis, muutumas vähemusrahvaks oma kodumaal ning taandumas uuesti maarahvaks. Jääb üle veel sellele rahvuspoliitikale õige nimi panna. See on genotsiid. Pole oluline, milliste ideede, riiklike või majanduslike kaalutlustega ennast seejuures õigustatakse.

Kui inimkonna huku lävel tunnistatakse inimlike väärtuste prioriteeti klassiliste ja kõigi muude ees, siis rahvussurma palge ees tuleb kõige kõrgemaks pidada rahvuslikke väärtusi. Vaevalt peab keegi inimlikuks noomida vähihaiget liigsete emotsioonide pärast, immigratsiooni vähktõve puhul manisetakse meid aga alatasa üles kütmast rahvuslikke kirgi. Meie tundeid ei mõista ainult need, kes oma päritolu ja elusaatuse tõttu ei kuulu

eesti kultuuri. Traagiline on aga see, et meie kultuuri väärtused on võõrad inimestele, kes meid valitsevad. Kuidas muidu saab paar päeva pärast Toompea sündmusi kuulutada läbi televisori eesti rahvale, et meie peamine valupunkt on toidulaud? Kes selle laua äärde tulevikus istuvad?

Futuristlik eksperiment, «ue inimese kasvatamine», on tunnustatud ebaõnnestunuks. Stalinism kui selle äparduse varjamise vägivallamehhanism on hukka mõistetud. Jääb ainult üle asendada see inimesele kohasema ühiseluvisiga, milleks on demokraatia. Eestlaste võim omal maal. Eesti inimene on pika vinnaga. Elu on teinud ettevaatlikuks. Kui Fjuk oma kultuurinõukoguga kinomajja jõudis, oli perestroika juba alanud. Ent küünalt vaka all enam ei hoiata ja Eesti kevad 1988 läheb ajalukku. Kui ainult aega antaks... kui ainult kurss ei muutuks... Tänavu möödub kakskümmend aastat Praha kevadest, mille lõpetasid augustis tankid...

Kunstiintelligents on meelt avaldanud. Kuid stalinistlik riigimasin on Eestimaal purustamata. Demokraatia tagatise ei ole. Kodanikuõigusi tallatakse endiselt jalge alla. Konstitutsioon on vaid kaunis ideaal. Ja sellepärast kardan, et loomata kunst peab veel kaua ootama loojate tagasitulekut. Kanaari-linnud jäävad veel kauaks kaevandusse.

PSÜHHOLOOGI PILK

ANTI LIIV Kutse tantsule

Kakskümmend aastat tagasi (03. 12. 1967) siirdas Lõuna-Aafrika kirurg professor Christiaan Neethling Barnard 55aastasele Louis Washkansky'le 25aastaselt hukkunud neiu südame. Opereeritu elas võõra südamega kaheksateist päeva. Sündinud oli sensatsioon. Täitus ulmekirjanike ennustus: võõra südame ärakasutamine tagavaraosana. Esimene samm ulmelise küborgi praktilisel loomisel oli tehtud. Frankenstein ei olnud enam absurd.

Südamekirurgia edu vallandas muidu üpris filosoofialoius meditsiinis korraka filosoofeerimisaru. Ootamatult selgus, et seni lihtsaks peetud asjad on keerulised. Kuidas defineerida täpselt ja üheselt suremise hetke? Kellelt (ja kelle volitusega) tohib võtta «tagavaraosad»? On siin välditav kuri-

tegevus? Ei möödunud tunglemsed Tartustki. Umbes 300 arstiteaduskonna tudengit osalesid ülikooli vanas kohvikus vaidlusohtul «Mors». Kord hinge kinni pidades, kord tormiliste vahelehiüetega reageerides kuulati tollases juba hääbuvas uutmisajas Kaljo Villako, Mihhail Makarovi, Linnart Mälli, meditsiinkandidaat Vaino Vahingu ning mitmete teiste väitlust. Mitte sugugi vähem emotsionaalset kui tunamullune Voltaire'i-arutelu. Üksnes teema oli veel nii toores, et ei pääsenud pikemalt trükkigi. Ega eriti edasiarendud polegi: TRÜ arstiteaduskonna tudengite õppekavades on piisavalt filosoofilisi õppeaineid, paraku senini ümbritseb tabu teemat: kuidas suhelda inimese kui isiksusega tema suuremis eelhetkel. Kehtib vaid ebamäärane häbelik soovitus: arstliku deontoloogia humanistliku dogma nimel tuleb surijale viimase hetkeni valetada tema lahkumishetke kergendamiseks

(ning teha kõik selle ajaliseks edasilükkamiseks päeva-paari võrra). Kuivõrd see õnnestub, sõltub juba arstiisiksusest. *Dialogus mortis cum homine* on õppekavades tabu. Selleteemalist kirjandust on raske leida: meie rahvaraamatukogudes kaarduvad riulid küll laibarohketest mõrvaromaanidest, aga püüdkе leida teadusraamatukogudestki ainsatki (mitte teoloogilist) eestikeelset raamatut tanatoloogist. Miks see nii on? Kas seepärast, et pelgame sel teemal mõtiskleda? Kas kartus teeb küsimuse olematuks? Mida peavad tundma need, kes ümbritsevad surijat? Sellest ei sõanda me õieti mõeldagi. Äkki põhjusel, miks meie ürgesivanemad seal kusa- ja päikesetõusu pool ei julgenud karujahil kõnelda karust? On's see tunne tõesti too liigimälu meis? Järsku on!?

Kümmekond aastat tagasi ühel lühikesel kevadtalvisel pealelõunal, kui veripunane päike oli kohe-kohe veeremas kadakate taha, arutasime Aleksander Kurtnaga praksuva ahjutule paistel Pilguse arstimajas: miks ometi koos meditsiini arenguga kasvab ka inimeste surmahirm? Hüpoondriatest igasuguste foobiateni välja. Vestluspartner oli paljukäinud-paljunäinud mees, kellele andekus ja elutee keerdsõlmed enamuse Euroopa keeltest suhu toonud. Nüüd oma eluõhtul Saaremaa loodesopi talviselt külaliste vaeses päevas mõtiskles ta surmatantsust tänapäeval.

* * *

Küsimus on suremise viisis. Elust irdumise hetkes. Selles momendis, kui Surm on olemas ja toimib. Kui ta on just tulnud ja juba lahkumas. Siis peab tal olema oma nägu. Eri aegadel erinev. Kuidas teda ära tunda?

Kunagi tuli ta voodipeatsisse rohelist sabakuube kandes ja laskis end tõmmata keerulisse sobingutesse ning vaidlustesse. Ta oli isiklik. Oli konkreetse kuju võtnud ürgalus, kellega — vähemalt teatud aja jooksul — võis tingida.

Praegusaegsel surmal näikse olevat sootuks teised kombad. Ta ei hakka inimesega tingima ega lasku ka sobingutesse. Ta tapab brutaalselt ja anonüümselt. Ta lakkab olemast ürgalus, filosoferimine. Ta on teadus, tapmisviis. Haarab otsekohe kõrist kinni ja tõmbab käe tagasi alles siis, kui mõjusalt vastu sõrmi saab. Tänapäeva inimesed ei sünni ega sure enam koduse katuse all. Tänapäeva inimeste surm — see üldine ja igapäevane — saab teoks haiglates, kliinikutes, internaatkodudes. Küllap sealt tulebki otsida tema juuresolekut. Tema oma nägu.

* * *

Kõigepealt näidati imepäraseid asju, mis võhikus äratasid kartust ja lugupidamist. Surmaga kokkupuutuvaid. Pooljumalikke ja käsitlematuid.

Varjudeta lambi tuhmi päikesehelgi all sädelesid anesteesia-, vereülekande- ja hapnikuaparaatide nikked ning klaas. Peegelpinnad, sondid, süstlad, skalpellid... Värvide ja lõhnadega täiendas keemia lihtinimene jaoks ülevat ja õudset müsteeriumi, mis siin otsekohe algama pidi.

Ent enne seda juhtis sanitar sisse tema — Inimese. Kössis. Tillukese ja kollakaks tõmbunud, kõverdunud küünarnukiga oma paremat külge kaitsmas: maksa, pulseerivat surmakollet. Operatsioonieelse süstiga poolleidi röövitud teadvus registreeris koha ja situatsiooni ebatavalisust. Ent hirmutunnet ei olnud. Ta ei teadnud, et see oli viimane hüvastijätt niihästi oma elu kui ka surmaga. Hüvastijätt iseendaga.

Vahepeal oli müsteerium alanud. SkalPELLI piklik tera puudutas nahka. Haav, veri — ja muud ei midagi. Vaikus. Pehme, turvaliselt soe vaikus ruumis, kus pidanud kõikuma loomalik, kirjeldamatult kohutav karje.

Seal kusagil — selles violetjas sügavikus — astuvad professori käed kogu kaasage se teaduse poolt abistatuna kontakti vaenlasega. Tõrjuvad eemale Surma, sunnivad ta lahinguväljalt taanduma.

Järsku professori käed peatuvad.

«Tühi töö. Kogu maks on läbi puretud. Kinni õmmelda.»

Varsti lükkavad sanitarid helkivast, lugupidamist ja kartust äratavast saalist välja tahtetu inimnuku. Kuhu? Paari inimese eripalatisse, mis siin planeeritud hingevaakujaile. Ta elab veel mõne aja. Kui kaua? Kes seda täpselt teab. Võib-olla nädala? Vaevalt enam.

* * *

Siin ravilas ei nimeta keegi Surma nimepidi. Kuigi kõik on tulvil surma, otse karjub surmast ja on alistanud surmale.

Tuhmjalt-lillakate põskedega astmaatik kobab käsipidi hapnikuvoolikut, topib selle suhu... imeb... koriseb. Kaotab käest ning võitleb taas kummivoolikuga... imeb... koriseb. Häälletult niriseb füsioloogiline lahus kõrgele asetatud anumast sureva neeruhaige vapplevasse kehasse. Palatinurgas viskleb mees, kellel auto jalakäijate võotrajal lõmastas vaagnaluu, ja kordab lakkamata oiete vahele: «Ma ei suuda enam, ma ei suuda enam, ma ei suuda...»

Surmahirmu iiveldamapanev lehk, mida rebestavad desinfitseerimisvahendite võõdid. Öösel ja isegi pilviseil päevil tuhmi elektrilambi valgus. Varjude hallus, košmaarne värv.

Surijate voodiveerel konutavad magamatusest punetatavate silmadega sugulased. Hoolduspersonalid üleüldine nappus... Tuhmunud või läikivad, pooldeli teadvusel olevate voodislamajate silmad vaatavad neid nii, nagu ei taipaks nad toimuvast midagi. Kui palatiõde tuleb tegema lamatisteravi, kõnetab ta selles kummalises anonüümses haiglakõnepruugis — tõuseme nüüd väheke kõrgemale. Me... Siin ei teata Surmast midagi. Ei taheta teada. Keegi ei tunnegi teda.

Ja siis tuleb agoonia. Justkui imestunud, meelegeitlikult uskmatu, järeleandmatu keha peab kaua viimset võitlust. Tollal, suremispauside vahel, ulub loomalikust õudsem hirm. Meedikute poolt laskis end petta küll Inimene, mitte aga Surm. Ta on kõri kallale pääsenud. Paikab inimese suremise jälkusesse, inimlikku talumisvõimet ületavasse piina. Julma košmaari ilma hoiatamata, nõusolekut ootamata või midagi seletamata. Viimaks ometi on ta isiklik. On silm silma vastu inimesega — kuid seekord ainult toorelt mehaaniline, ainult korraks tema kehas peatuv, väljaspool teadust olev, personifitseeritud tunnetamatu.

* * *

Nii suri Inimene, kellelt võeti ära ta Surm ning jäeti üksnes hingeheitmine. Ta suri vääritult, hirmuäratavalt. Nii surrakse iga päev haiglates, kliinikutes, internaatkodudes. Nii sureb suurem osa meist.

Kas ei oleks aeg protesti tõsta tänapäeva «humaanse surma» pettuse vastu? Humaansed on võitlusvahendid elu eest. Surm ise on jäänud barbaarseks. Muutunud sada korda barbaarsemaks, anakronistlikumaks.

Pettus seisneb selles, et arstiteadus, saanud enda käsutusse tõhusad võitlusvahendid elu eest, on need vahendid absolutiseerinud ja pühitsenud. Ülendanud samal ajal arste pooljumalateks, kes on võimelised surma annulleerima. Arstiteadus võtab meie valmisolekult relvad. On usurpeerinud võimu, piiranud inimese teovõimet ning sel kombel rõõvinud meilt teadliku suremise. Viimasel hetkel aga jätab ta meid maha. Oleme ettevalmistamatud, surma ees veel relvitumad ja surma läbi veel julmema purustatud kui loomad.

Selline areng tugineb kahele vastandlikule, ent ometi kooseksisteerivale argumentidele. Arstiteadus on pärinud surma religioosse mõiste ja suhtunud seeõttu Surma kui välis-

pidisesse asja. Inimvälisesse elementi, mis seisab inimese ja tundmatu vahel. Samal ajal aga — võideldes surma füüsilise ja keemilise protsessi vastu füüsiliste ja keemiliste vahenditega, jõudis arstiteadus punktini, kus surm on arsti teadvuses muutunud niivõrd konkreetseks, lihtsaks ja täpseks, et ta on peaaegu lakanud olemast psüühiline, isikliku individuaalse inimdraama avaldus. Et neid vastandlikke pooli lepitada, rõõvis arstiteadus surmalt kogu tema individuaalsuse, lahustades selle teaduslikus anonüümsuses. See anonüümsus teenib pettuse järjekordset astet. Surm on olemas anonüümses, arusaamatu, komplitseeritud meditsiinilise aparatuuri keskel. Tuhandis anonüümses ravimeis ja preparaatides, üha täiuslikemais meetodites ja retseptides. Vaatamata rituaalsele kombele lausuda patsientide anonüümsuse vormel: heidame nüüd sinna voodisse.

Ta on olemas, aga teda esitletakse meie elu nime all. Vaadates süstalt, millega talle südamegevust ergutavat ravimit süstitakse, usub surija, et see süstal toob talle elu. Tegelekult aga pikendab ta ainult piinavat agooniat. Ent selle mainimatajätmises, selle salastamises, tähenduse muutmises, väljaspool inimest toimivas salajas atmosfääris saabki võimalikuks XX sajandi müüdi järjekordne versioon: naiivne kompromiss surma religioosse mõiste ja füüsika-keemia vahel.

Inimese surm — niisamuti kui tema elugi — kuulub talle. Kui surmatund on lähedal, on inimesel õigus teada, millal ta surema peab ning valida arstiteadust appi kutsudes selleks kõige sobilikum viis. Inimesel on õigus oma surma tundma õppida. Temaga silm silma vastu seista. Temaga lepingulisse vahekorda astuda. Tingimusi esitada. Temaga diskuteerida, sõbralikult näagelda, isegi flirtida. Kes teab, võib ehk — nagu kunagi ammu — ka lasta istuda oma peatsis. Ning üksnes inimese tahtest ning kujutusvõimest oleneks, kas ta on rüütatud rohelisse sabakuube või filosoofitoo gasse. Või laseb inimene tal lihtsalt rohu kombel kasvada. On neid, kes soovivad, et arst hetkel, kui ta on surma vältimatuse kindlaks teinud, muutuks inimese Surma sõbraks, nagu senini ta oli tema Elu sõber. Kui inimene küllalt tark pole, õpetagu arst talle mõõduvuse igavest tarkust. Suremise kultuuri. Inimese surm ei tohiks olla üldine košmaarne hingeheitmine, vaid isiklik püha ning väärikas hüvastijätt teda eluteel saatnud inimeste ja esemetega. Valuta, nõrkuseta ja hirmuta läheneva ees. Üksnes selline surm on elamist väärt. Sellisest surmast mõtlesid tarkuse sõprade põlvkonnad. Tsiivilisatsioon peab saama mõõta mitte üksnes olemise, vaid ka

suremise viisi kaudu.

* * *

Viendiksajandi pikkune arengutee kinnitab: unistused kunstsüdamest on otsingute ummiktee. Tulevikuteeks jääb profülaktika. Pigem 150 aasta asemel vaid 75, aga see-eest kogu aeg reipalt — ilma hambaproteesideta ning jukerdava südamega. Mitte rikutud südame asendamine, vaid rikkumata südame hoidmine. Keha nõtkuse ja vaimu erksuse säilitamine.

Sajandi alguses ilmunud Vikenti Veressajevi «Arsti märkmed» (Tallinn, 1974) võeti ketserlike mõtete tõttu vaenulikult vastu. Nüüd oleks vist vähehemketserlik nõuda haiglates psühholooge. Eriti sinna, kus arst on jõuetu.

Minu toonane oponent pan Kurtna (nii kutsuti teda sõprade ringis) oli Surmast mõtisklenud nii õhtustel mediteerimistel Vatikanis kui ka töötades meditsiinistatistikuna Norilskis. Loomulikult mina, kes ma eales Pariisi ega Rooma ei pääse, polnud võimeline tema argumente kummutama. Küll kummutas elu ühe: siiski sai teoks nende mõtete eesti keeles äratrükkimine veel XX sajandil. Mingu nüüd loo honorar Rahu-fondi elu eest võitlemiseks. Ehk saab see läbi lähemale aeg, kus psühholoog on haiglas tavaline. AIDSi hüsteeria eeldab seda.

Pilguse—Kadriorg
1977—1987

VAATENURK

TÕNU ÕNNEPALU Katsuks tulijale vastu tulla

Ene Mihkelson. Tulek on su saatust. «Eesti Raamat», Tallinn, 1987. 95 lk.

Olen nüüd tükk aega Ene Mihkelsoni luuletusi lugenud, aga kui mõtlen, mis mul meelde tuleb neist, siis pole seda palju, ehkki nende tõrges võlu on muutunud aina valdavamaks.

Vist ainult talv. Talv ja Tartu. Enamuse ajast on ju Tartus talv, lumesopased tänavad, pardid Emajõel auravate solgitorude juures, külm ja briketiving. Lühike tolmune kevad, umbne suvi ja ometi ju pikaleveniv sügis nagu kaoksid ära, surutaks nagu kokku kahe massiivse talve vahel. Tundub, et millestki muust luuletada selles keeles, kuhu sa sattunud oled, pole võimalikki, kui aga tuisust ja pimedast ilmast. Talvel on kõik silmanähtavalt kinni oma armetutes piirides: oma rõivastes, korteris, majas, linnas, isamaas ja kanges keeles. See aeg on nii pikk, et ühtevalu pruugitavad liiga tähendusrikkad sõnad («armastus», «isamaa») kuluvad päris viledaks, kõik lõimed-lõngad hakkavad paistma nende uhkest kangast nagu nälgunud looma roided või poolpõlenud maja sarikad. Nendega pole enam palju midagi peale hakata.

Ei jäägi siis muud kui konkreetsus. Aga kuidas seda sõnastada? Kui juba kord sõnastamise paine on peale pandud (*Ilma sõnadeta maailm on vist tõesti vabam/ Aga kuidas teatada ma võiksin sulle sellest*). Ei saa ju lõplikult loendada ja kirjeldada kõike, mis salmi sisse tahab. Talve maailmast poleks sel teel võimalik mingit rahuldavat teadet anda. Kõik asjad, ka sõnad, on siin nii eraldi,

et niipea, kui neid puudutad («postkast», «aken», «kustus», «See maja mäe peal»), muutuvad nad kohe nagu mingiteks üldmõisteteks, mil puudub oma tegu ja nägu ja mida peaks aina edasi defineerima. Nii muutuvad lõpuks kõik sõnad ühtviisi mõttetuks/mõttekaks ja osutub, et kõne ei koosne hoopiski neist, et tal on täiesti iseseisev olu, et kõnet ei saa koostada («armastusest», «jumalast», «toolist», «lauast», «ja-st»), vaid ta tuleb leida. (*Olin kaua endaga ma isekeskis õppisin/ ära kõne Palju kõnesid on keele sees/ Kõik neist ei sobinud Endaga palju ei valeta*).

Luule olevat seotud kõne. Kindlasti, ja mitte ainult et sõnadest kokku seotud, vaid väga seotud just nii kõneleja kui kõnetatavaga (sidudes neid ka omavahel). Need viimased seotused alles muudavad ta olevaks ja selle olemise ajalikuks, katkevaks. Ma mõtlen, et eesti luule ei ole üldse samasse liiki kuuluv nähtus kui näiteks prantsuse (saksa, hiina) luule. Vaid keele laiskusest, petetuna sarnasest trükipildist, nimetame neid ühe nimega, püüdes siis nimest lähtudes ka tegelikku ühtsust luua. Soomeugrilane oma talve üksinduses luuletab ehk hoopis teistel põhjustel kui, ütleme, itaallane, ja need põhjused pole seletatavad üheski teises keeles. (*Mõtlen Võrumaale Valge lumi akna/ taga Tihane mind läbi mitme ilma/ vaatab/ Terve kuu ma luuletanud/ kes teab millest*).

Ihad ja tahtmised on ehk kuidagi sarnased kõigil inimolenditel ja äratuntavad, aga kõned on nii erinevad ühes keeleski, et neid, kellele saab öelda öde või vend, nii et nad sest aru saavad, on sootuks vähe. «Tuleku» puhul ei saa ma mööda ühest silmatorkavast asjast: see raamat on kirjuta-

tud ilusas selges põhjaeesti keeles (Ene Mihkelson on ise vist Virumaalt pärit?)* — mu enda emakeeles, mis muudab, ma usun, ta kõne mulle arusaadavamaks. Paraku on Põhja-Eesti murded kirjakeelest hoopis enam assimileeritud kui Lõuna-Eesti omad, nii et õigemini võib Mihkelsoni puhul rääkida küll vaid kirjakeele veidi isepäisest kasutusest, mis nagu vabastaks selle kõigi ühtlustus- ja uuenduseufooriaste sogastustest, mille tipp-saavutuseks võib pidada teatavat ajatut ja kohatut «luulekeelt».

Raamatut kaanelt pealkirja lugedes tundub see kaunis mõtetu sõnaühendina. Kuid pikkamööda kogub ta tähendust. Võib tekkida arusaaminegi. Näiteks sellest, et see eesti luule polegi muud kui üks lumesajus sumpimine (*kui teed ei ole tulekiiri/ me olemegi tema Ei otsi küsimusi ega oota/ vastust See tulek on me saatus*) Kellegi poole tulek, keda näha pole ega uskudagi.

Kas seda tulekut on mõtet hinnata (tuleb hästi/ halvasti; meisterlikult/ abitult)? Vast ehk tulijale vastu minna, mis siis, et kokku-saamine ses tuletus lumesajus üsna võimatu on. Mis aga arusaamisse puutub, siis saab see vist tõesti olla ainult nagu tuli, millest kirjasõna tuhalemedena üles tõuseb (*Ma vastust ikka veel ei ole saanud/ liivaterad loevad lehti/ Neid mis ülesse ei tõusnud*), muutudes seeaga hoopis millekski muuks, nagu nisuivagi peab maa sees surema, et ellu tõusta.

Mitu õhtut «Tulekut» lugenud, kirjutasin ühe luuletuse:

Ma mäletan üht janu oma elu seest

See olla kurjast Ma ei tea

Oli suvi nagu ikka ilma halastuseta
kõik põles öösel põhjapoolse taeva
palavikuhaiges lõõsas

Ma endalegi näisin neetuna

See neetu-valu läbistas mind vahel

päris ootamatus kohas toas või õues tee
peal

mererannas Heina tehes harva Seal on
raske

Ei tea kui palju elu ühes suves põleb
tuhaks

Talvel igatahes langeb alla

hulga valgeid tuhahelbeid taevast

Neid vaadata on päris rahulik

Märtsi lõpupoole ükskord bussis

(Viimaks nagu ikka ainult mõni

inimene peale jäi) mõtlesin

et ma ei teagi millest üldse

paluks lunastust

Kas janust või sest ülejäänud elust

vaiksest janutumast ajast

REIN TOOTMAA

Jääda ellu pärast oma surma ehk teel desemantsipatsiooni poole

Ave Alavainu. Kes meist on Napoleon?
«Eesti Raamat», Tallinn, 1987. 128 lk.

Katrin Reemet. Hingedeaeg. «Eesti Raamat»,
Tallinn, 1987. 192 lk.

Lugesin kumbagi raamatut ca aasta tagasi ja püüan nüüd opereerida vaid sellega, mis on meelde jäänud. Kuigi töö käigus tekkis mitu korda kiusatus raamatut lahti lüüa, et mõnda asja järele vaadata, tegin seda siiski ainult nimede kontrollimiseks, kuigi, jah, oleks saanud ju ka ilma nendeta läbi: nagunii ei mäleta neid enam varsti.

Ununeb ju enamik üksik- ja pisiasju valdava osa raamatute puhul kiiresti ning kogu tekstist jääb lugeja teadvusse tunne, hõng, fluidum. Kujuneb see kas teose tervik-kujundist või toimib sellest tugevamini mõni hinge-lähedane episood, motiiv, seisund vmt, mis jääb kogu raamatut aastateks esindama.

Nii et me võime teose küll üksipulgi lahti lõhkuda ja see on teinekord hiiglama huvitav, aga paljut me sellest kõigest aja tagant enam mäletame! Ikka suudame teosest meenutada vaid põhilist, enda jaoks olulist, erutatavat.

Ma ei taha siinkohal üksikasjaliku stiili-uuringu väärtust kahtluse alla seada ega seega ka oma senist tekstilähedast arvustamismeetodit maha teha, vaid lihtsalt tuli tahtmine talitada seekord teistmoodi. Teoreetilise põhjenduse võib leida igale asjale, selles pole üldse küsimus. Enese jaoks leidsin vahest põhjuse selles, et kui ma oleksin omal vanal viisil Alavainu ja Reemetit analüüsinud, siis ei oleks (vähemalt ühest) neist suurt midagi järele jäänud. Ning millegipärast ei pakkunud taoline perspektiiv (noh, et vigla otsa ja välja) seekord vähimatki huvi. Tuleb meelde, et näiteks T. Kallase «Janu» puhul oli taoline huvi eriti intensiivne.

Üleüldse ei kavatsenud ma neid raamatuid arvustada. Ühel hetkel hakkasid need aga ise mu teadvuses omavahel resonanceeruma. Ja siis läks asi põnevaks, siis tuli huvitavaid asju välja; selliseid, mida kummaski raamatust eraldi poleks märganudki. Sellest siis.

Kõigepealt on huvitav see, et kaks eesti naist (üks elukohaga Tartus, teine Hiiumaal) on enam-vähem ühel ja samal ajal hakkama saanud õige meheliku teo ja vormiga — romaaniga. Selles võiks märgata väikest naiste emantsipatsiooni vulkaanipurset. Võiks tõepoolest; seda enam, et mõlemad autorid on TRÜ filoloogilise haridusega (R lõpetanud, A III kursusel lahkunud) ning oma soo

* Ene Mihkelson on sündinud Imavere vallas Põhja-Viljandimaal. Toim.

haritud esindajatena kutsutud kirjasõnas ka nende asju ajama. Nii et alust näha ilmingu taga rohkemat kui ainult A ja R-i hingehäda on küll ja küll. Mäe sees käärib...

Eelnevaga seoses ja tähenduslik on kindlasti ka see, et mõlemas oopuses on kasutatud kirju. Kirjad peaksid olema eriti tõepärane ja usaldusväärne materjal ning nende kasutamisel on ilmselt tegemist omamoodi *non-fiction*'i taotlusega, tahtmisega mõjuda eriti usutavalt, luua lugejas katkematu illusioon, et kõik, millest räägitakse, on tõesti-tõesti tegelikult juhtunud, mitte väljamõeldis.

(Kirju on kasutatud küll erinevalt: kui A on kirjutatud tõepoolest romaani kirjadest — kirjutatud kirjad ise, siis R on teinud romaani kirjadest, st: alusmaterjaliks on olnud kellegi (M. Määlo prototüübi) tegelikud kirjad, millele on, Vahingu terminit kasutades, «literatuurne soust» (*story*+arutlused) peale valatud. Erinevalt A-st on R kirju ka kommenteerinud; seda justkui kartuses, et muidu loetakse nendest ehk midagi muud välja, kui raamatu autor tahaks. Mõnes mõttes on need kirjad R-i jaoks justkui pühakiri: kirjad on kirjutatud keegi (NB! ISA) ning need kujutavad endast teksti, millest nende esmane lugeja Ann Reimaa (ema) ega hilisem lugeja (tütar) päriselt aru ei saa, kust nad vastuoksusi leiavad; sellest johtuvalt püütakse kirju ka tõlgendada. Aga erinevalt pühakirjast püüab teksti seletaja *alias* raamatu autor loojat/isa tema ebamäärasuse ja paljude tõlgendusvõimaluste kõrvalajätmise pärast (näiteks ei saa Ann R aru, milleks Martin Määlo talle üldse kirjutab; ta tahab näha neis armastuskirju, aga need ei ole seda) halvast valgusest näidata, ka kogu isa otsimise *story* on suures osas just selleks kokku konstrueeritud.)

Siinkohal osutaksimegi veel ühele olulisele erisusele A ja R-i meetodis: «Vane-muise» teatristuudios näitleja kutse omandanud A nimetab oma teose autopatoloogiliseks, kuulutab end seega ka Anna N-i prototüübiks; raamatukogutöötaja R ei ole autobiograafilisust tunnistanud, kuigi raamatu tagakaanel kirjutatu sellele võiks osutada; tõenäoline, et ilma raamatu kirjutamise kavatsuseta «enese jaoks tehtud üksikud märkmed» on ikka omaenesel elust. Aga see selleks. Oma «mina» on R jaganud kahe *alter ego* vahel: füüsiline ehk ealine on Martin Määlo kirjade adressaat, õnnetu armastus- ja haigusloo kandja Ann Reimaa; teine, vaimne «mina» avaldub Liispet Reimaa kaju kaudu. Nii et autor on ühekorraga ema ja tütar. Esimeses osas kannataja, ohver; teises lisaks sellele ka kohtumõistja/kättemaksja rollis.

Nii. Tekitanud usutavuse illusiooni ja süvendanud seda mehemoodi, kirjutavad nad

mõlemad endid... surnuks. Anna N saab infarkti, Ann Reimaa sureb parandamatu haiguse kätte.

Millega siin tegemist on?

Küllap mäletavad paljud oma lapsepõlvest juhtumeid, kui ülekohtu puhul tekkis kättemaksu-plaan: suren ära, vaat siis nad alles saavad!; saavad aru, et ülekohtu tegid ja peavad kahetsema. Sai mõeldud küll nii, aga ei julgenud. Ja hüüvitus oleks ka saamatat jäänud, sest pärast oma surma ei oleks saanud ju näha, mismoodi nad kahetsevad, halavad ja kurvad on. Kuidagi ei osanud pärast oma surma ellu jääda. Alavainul ja Reemetil on see õnnestunud.

Kindlasti on siin tegemist ka oma elu poetiseerimisega (katse)ga. Et seda endid (*respondo*: oma poeetilisi teisikuid) surma saates tehakse, tõestab veel kord, et vend Vikati-mees on selles asjas kõige kindlam abimees. Teiste vahenditega on raskem elu poetiseerida, surm oleks nagu kõige prestiižsem. Maad on võtnud mingi veider arusaam, et surm on alati poeetiline, et lase keegi ära surra ja see on juba iseenestest poeetiline. Seda nippi kasutatakse meie Kodu-Eesti kirjanduses juba liig sagedasti; surma-teemaga (pahatihti) spekulereeritakse. (Vt ka O. Remsu arvustust J. Jõerüüdi «Teateid surmast» kohta! — «Looming» 1987/11.) Surma esteetiseerimise tendents võib olla kasvanud vastukaaluks üha materiaalsemaks muutuvale elukeskkonnale ja elulaadile, siiski peaks olema veel võimalik elu läbi endu end hingestada. (Seda on ka paljud suutnud.) Kuigi seos surma ja loomingu vahel on üldtuntud ja aktsepteeritud, ei tähenda see siiski nii üksühest korrelatsiooni, nagu oleks surmast kirjutamine juba iseenestest loomine. Kunst on surma nuusutamine, mitte sellest kirjutamine; surma loomuliku lähedaloleku tunne elusas, surma ja elu ühtsuse tajutav vmt on selle seose saadusi. Võib-olla aitaks siin pöördumine vanade eestlaste animalistliku ja ülimalt poeetilise maailmakäsituse juurde.

Kui rääkida edasi «Hingedeajast» ja «Napoleonist» (muide, väga arusaamatud pealkirjad mõlemad; kummaski raamatus pole seda, mida pealkirjad töötavad: ei esimeses hingi ega teises napoleonel!), siis A ei ole oma surma-poeesiaga nii pealetükkiv kui R. Kui A laseb Anna N-il surra alles päris teose lõpus, nii et see ei paina lugemise ajal, siis Ann Reimaa traagiline surm on pandud lugejat kogu teose jooksul mõjutama. Ka «tapmisviis» on A-l humaansem (infarkt), seevastu R laseb oma teisikul pikka aega parandamatu haiguse käes piinelda. *Sorry*, aga viimasel juhul on küll tegemist masohismiga.

Nii. Neile, kes on süüdi Ann Reimaa ja

Anna N-i üksinduses, on kätte makstud.

Aga kes need süüdlased ja ülekohtu-tegijad siis on? Muidugi mehed. «Hingede-ajas» on asi selge, patuoinak on Martin Määlo; «Napoleonis» on lugu segasem: kõigepealt on süüdi kõik mehed, kes pole Anna N-ile koosluettepanekut teinud, ning kõige rohkem on süüdi... ikkagi doktor. Mis see loeb, et ta Anna N-i lõpuks ära kosis, ikkagi lasi ta Annal liiga kaua piinelda (nagu Martin Määlo Ann Reimaalgi; viimane, vaeseke, suri küll enne ära, kui MM ta õnnelikuks oleks teinud) ja selliste asjade eest tuleb ju vähemalt surmaga kätte maksta. See on sama mis naise ähvardus: kui sa mind maha jätad, siis ma mürgitan ennast ära (hüppan aknast alla, lõikan veenid läbi jmt). Need ei ole just eetilised võtted ja VÖRDÕIGUS-LIKUD partnerid nii ei tohiks käituda...

Kui pöördudagi nüüd tagasi arvustuse algul viidatud emantsipatsiooni-teema juurde, siis tuleb välja, et tegelikult väljendavad need teosed hoopis naiste intensiivset des- emantsipeerumisvajadust. Anna N ega ka Ann Reimaa ei taha ega suuda iseseisvad olla, nad vajavad, nad igatsevad, nad NÕUA- VAD enda kõrvale tuge.

A raamatust see igatsus ka realiseerub: ühel varahommikul tuleb Anna N-ile järele prints (vist isegi valgel hobusel) ning viib ta lossi, kus nad õnnelikult mehe ja naisena koos elavad, kuni Anna N mõistatuslikult, ilma oletatavagi põhjusega teise infarkti kätte sureb. (Ühest küljest oli vaja raamatut mitte- muinasjutupäraselt ära lõpetada; ei sobinuks ju, et «kui nad ära pole surnud, elavad tänase- ni õnnelikult». Teisest küljest — ja see on olulisem — vihjab autor arvatavasti sellele, et Anna N-i jaoks oli õnn siiski hiljaks jää- nud, ta oli pidanud enne seda liiga palju läbi elama, liiga palju kannatama.) R toimib aga äraspidiselt: selle eest, et Martin Määlo Ann Reimaale tuge ei tahtnud või ei suutnud pakkuda ega lapsega tüdrukut ära ei võtnud, makstakse veel teistkordselt kätte — temast tehakse punase nina ja värisevate kätega joodik, kes oma õnnetus keskeas paistes näoga üksinduse käes vaeleb. Selles kõlab hirmuäratav ähvardus: oo, mehed — kartke! mida meie, naised, teiega kõik ära ei või teha, kui te meiega nii ümber ei käi, nagu meie tahame.

No mis seal's ikka. Eks tuleb arvestada. Eelkõige sellega, et ka naiste maailm on segi pööratud. Ja ega nemad selles süüdi pole, nii nõrgukesed, nagu nad on... Isegi mehed ei pea vastu, surevad noorelt ära; infarkti- desse ja insultidesse surnud meeste kontingent on meie suurel kodumaal hirmuäratavalt noor, 40aastaste äkksurmad ja kokkuvarise- mised juba igapäevane nähtus.

Oma õigust avaldada raamatuid meestega võrdselt kasutab nõukogude naissugu niisiis desemantsipatsiooni propagandaks. Milleks nii? Sugupooltevaheline suhtlemine iseasjaks, aga mida on siis võrdõiguslikkus nõukogude naisele andnud?! Nende kõige kättesaadavam hüve on teenida meestega võrdselt raha. Nii maksavadki nad kätte oma võltsemantsi- patsiooni eest. Aga kellele? Sellesama süsteemi ohvritele, saatusekaaslastele.

Ei tunne niipalju naisliikumise ajalugu, et julgeks öelda, kuipalju see kättemaks (naissoo)le endale on suunatud. Aga eks see ole individuaalne, mõnel on võrdne-olemise kiik suurem kui teisel. Kindel on aga see, et naissugu ei saa emantsipeeruda, kui mehed, võim neid ei emantsipeeri.

Järelikult on kättemaks õigustatud (ol- gugi et mitte just kõige täpsemalt orientee- ritud!) ja taotleb üllaid eesmärke, mille tee- nistusse on antud juhul rakendatud romaani- vormi ja kirjade tõepärasusvõime kõrval ka kõhedust tekitav ellujäämine pärast surma.

Kuigi käsitletud teosed on näidatus sar- nased, on nad ka kohutavalt erinevad. Koos vaatlemine ei sea neid veel kunstilises mõttes ühe pulga peale. Aga jäägu (stiili)erisused seekord puutumata; teostusel on A kahtle- mata professionaalsem kui R. Ka ei suutnud ma Reemeti teosest ühtki uut mõtet leida; kogu lahkamine on toime pandud argitead- vuse tasandil ja mitte eheda kirega. A on märksa kirgulisemalt ja sügavamale tunginud, satub seetõttu ka kohati libedale. Siiski on «Napoleonis» liha kondi küljes kinni, samal ajal kui Reemeti «Hingedaege» jääb hinge- tuks (skemaatiliseks ja banaalseks, kuuludes nüüd U. Uibo terminoloogia järgi eesti banaalromaanide raudvarasse).

O sancta simplicitas!

VALDAR PARVE

Seksuoloogilistel probleemidel on sotsioloogi- lisi aspekte

Igor Kon. Interdistsiplinaarne seksuoloogia. «Valgus», Tallinn, 1987. 232 lk.

Nii omaenda kui ka teiste sugukihust tingitud elamusi ja instinktiivset käitumist (mis oletatavasti on «looduse poolest») «kultuuri poolest» olevalte käitumis- ja tunde väljendus- mallidega võrdleval inimesel sugeneb tänapäeval paratamatult hea hulk omaenese hinge- geelu siseseid kokkupõrkeid. Vaimselt erksal ja õpihimulisel on neid esialgu rohkem kui vaimselt küündimatul. Eetilisel inimesel enam kui hoolimatul ja egoistil. Sõnakuulelikul enam kui sõnakuulmatul. Manitsev ja normi- v pedagoogika saavutab siin Prokrustese

efekti — noor, s. o «inimene, kelles kõik on kaunis», leiab endas ikka ja jälle kihuelamusi, mis normiks ülendatud ideaalidega võrreldes ühtaegu nii kehalist kui ka eetilist rahu-
tust põhjustavad.

Sel rahutusel on bioloogilise lähte kõrval ka pedagoogiline läte. Sugukihu «kanaliseerimise» mudeliks on sajandite vältel olnud ristiusus kristalliseerunud kujutlus kõrgemat, inimest jumalale lähendavatest hingetalitustest, armastusest sealhulgas (meenuta P. Abélard'i «Minu viletsustelugu»), ja madalamatest, inimest loomastavatest kehalistest talitustest, suguelust eeskätt. Tulemust oli. Inimesed püüdsid ja püüavad siiani sugukihu ajal võimalikult ühtemoodi toimida. Nad pidasid ja peavad nüüdki mõnesuguseid toiminguid «normaalseks». Eelarvamuspüholoogia leiab sellest üha enam kinnitust: enamik toimib suguelus nii ja mitte teisiti; nii ongi normaalne; teisiti käitujad tuleb normaalseks õpetada või eemale tõrjuda ja karistada. Ka siis, kui tulemuseks oli subjektiivne ebaõnn suguelus, ei olnud kannatajal toetust leida.

Isegi kui Igor Kon oma «Interdistsiplinaarses seksuoloogias» ei oleks teinud muud, kui lugejale selgeks kõnelnud (eri kultuuri rahvaste suguelutavade põgusa kirjeldamise kõrval), et inimese suguline käitumine on mudel ja stsenaarium, on programm, mis keskkonna survele omandatakse — oleks ta ainult sellegagi piisavalt palju ära teinud. Kuidgi iseendast on ju loomulik, et normaalsel suguküpsel inimesel ei saagi suguelu teisiti teostuda kui ühiskonna ja kultuuri poolt võimalikuks tehtud viisidel. Sest ühiskond ja kultuur on eeskätt teised inimesed oma tegudega ja keel, mis neid tegusid märgib ning vahendab. Ent autor näitab ära veel ka selle, kuidas tänapäevakultuuri arengu üks peamisi tendentse — käänne individuaalsuse suurema avaldumise suunas — on juba toonud ja toob veelgi kaasa muutusi suguelu mudelites, soostereotüüpides ja soorollides. (Mis on sooroll, sooline sotsialisatsioon, soosümboolika jms — see on ära seletatud sümpaatses sõnastikus raamatu lõpus.) Raamat näitab, kuidas tänapäeva soostereotüübid ei lähtu enam tingimata mehest kui dominantist ja kuidas seeläbi on toimunud mõõdetavaid nihkeid suguakti (eesti keeli «koinimise») kehalises teostuses. Ta näitab, kuidas mainitud asjaolu häirib soorollide normatiivset määratlemist ja sellega paratamatult sünnitab uutlaadi ärevustunnet, mis kultuuri tasandil on avaldunud mehe naisestumise ja naise mehestumise kontseptsioonide ilmutises. Ent autor näitab samas ka, et ärevus on asjatu:

«Ühiskonnas, kus soorollid olid rangelt

diferentseeritud, peeti endastmõistetavaks, et individuaalsed omadused vastaksid soorolli nõuetele. Kui inivid ei vastanud soorolli ootustele, siis mõjus see kahjustavalt tema positsioonile ühiskonnas, sünnitas temas alaväärsustunnet, neurootilisi reaktsioone jms.

/.../ tänapäeval on soorollid ja soostereotüübid ise mitmetähenduslikud ning tõukavad inimest erisugustes olukordades erisuguseid omadusi ilmutama. Seepärast ei taga range vastavus soorolli stereotüübile enam psüühilist heaolu.

Paljudes uurimustes on kindlaks tehtud, et naiselikkuse kõrge pall on püsivas korrelatsioonis ärevuse kõrge tasemega, madala enesehinnanguga jne (ei ole juhus, et neid omadusigi peetakse tüüpiliselt naiselikeks). Mehelikkuse kõrge pall, mis poistel on korrelatsioonis hea psühholoogilise kohanemisega, seostub täiskasvanud meestel ärevuse kõrge tasemega, neurootilisusega, alanenud enesehinnanguga... Poisid ja tüdrukud, kelle käitumine kõige paremini vastab soorolli ettekirjutustele, paistavad tihti silma suhteliselt madala intellekti ja väiksemate loominguiliste võimete poolest. Inimestel, kes on rangest soostereotüübist suhteliselt vabad, on käitumisrepertuaar rikkam, ja nende psühholoogiline heaolu on suurem...»

I. Koni raamat on õpetlik veel mitmes muuski plaanis. Ta näitab inimese sugulise käitumise uurimise võimalikke suundi ja nende ulatust. Sealhulgas ka seda, kuidas sotsioloogilise uurimise andmed erinevail seksuoloogidel ja isegi ühe uurija erinevais tõis suuresti lahknevad. Protsentide poolest isegi kaks korda. Ta näitab, miks nn deviantse käitumise liigid, eeskätt homoseksuaalsus, on probleemiks kõigepealt füsioloogiale ja psühholoogiale, seejärel sotsioloogiale, ning alles viimases järjekorras juristikale.

«Interdistsiplinaarne seksuoloogia» tõuseb maailmapildi kujundajana üpris mõjusale positsioonile sellegi tõttu, et kauasest ootamisest hoolimata pole ei eesti ega vene keeles kompaktsel kujul esitatud teavet, mis suudaks I. Koni raamatut asendada. Nii-sugune informatsioon peaks õigupoolest iga ülikoolilõpetaja maailmapildis leidma oma kindla koha. Ses plaanis oleks ta oma tähenduselt võrdne näiteks Konrad Lorenzi «Kuningas Saalomoni sõrmuse» teadmise-ga — senikaua, kuni «Nõndanimetatud Kurjus» veel ebasoovitavate raamatute nimekirjas vi-releb. Et aga nimetatud funktsioon ära täita ja arstile, õpetajale, psühholoogile ning juris-tille ka tegelikult käsiraamatuks kujuneda, pidanuks trükiarv korda viis suurem olema.

3500 «Interdistsiplinaarse seksuoloogia»

kõidet on niisiis ca 350 000 potentsiaalse lugeja vahel ära jaotunud. Jaotusprintsipi üle, mis tervishoiuasutusi ja eriotstarbelisi raamatukogusid eelistas, ei ole mõtet nuri-seda. Kui kogu tiraaž oleks lihtsalt poes maha müüdud, oleks raamat vajaliku lugeja eest veelgi enam varjunud. Samuti ei ole tark nuriseda väikese trükiarvu pärast ega heita autorile ette, et ta seda varianti, mis lõpuks

trükki jõudis, parema loetavuse huvides veel kord läbi ei kirjutanud. Või arutleda selle üle, kas tõlkijal olnuks õigus raamat originaal-ist veidi paremaks ja siis ka veidi teiskeelse-maks tõlkida. Sest see raamat oleks üldse väga kergesti ilmumata võinud jääda. Eestikeelsesotsioloogiakirjanduses on nüüd igatahes oluline tühik täidetud, olgugi ta ilmumine tegelikku levi arvestades pigem sümboolne.

VIKERKAAK

«VIKERKAAGI» MÖTTEKILLUSTIK I
ADO GRENZSTEINI (1849—1916)
mõtteid avalikustamisest, tõest ja valest
*Koostanud ja kommenteerinud Mõhk ja
Tõlpa*

*

Eesti* elust avalikust
Võta osa, suguvend!
Siis võid loota tulevikust,
Et ta sulle paranend.

*

Räägi tõtt, see ikka hea,
Kuid ka selles piiri pea,
Sest et inimeste kõtt
Ei või seedi palju tõtt.

*

Kui lambad targaks tehakse —
Kust villa välja võtame?

*

Mu armas, kallid kodumaa,
Puuvilla sa ei kasvata;
Seepärast sinu isandad
Nii väga lambaid kiidavad:
Oi, lamba vill ja lambapea,
See on nii üliväga hea!
Ja vaata imet, lambalgi
See meeldib üsna hüvästi.
Mis tarvis seal puuvilla veel?
Meil lambakari kasvuteel.

*

Tõde tõuseb, vale vaob,
See on õige ülesleid —
Tõusev tõde ära kaob,
Vaov vale rusub meid.

*

Küll nad halba mammonat
Avalikult laidavad;
Ise aga nad ei nihku,
Muudgu pista pisut pihku.

*

Rahu! Rahu! nemad hüüdvad,
Magama meid panna püüdvad;
«Rahus» aega viidetakse —
Lammas paljaks niidetakse.

*

Vaidlust iga laps võib laita,
Aga ega see ei aita.
«Kel on õigus?» küsi sa,
Siis võid vaidlust vaigista.

*

Kes ei haki kisa taha,
Tulgu torni otsast maha.

*

Ta pole näinud midagi,
Ei õppind, lugend ridagi;
Mul otse häbi vaadata —
Ta siiski räägib rahvaga.

*

Langed rumalate kätte,
See on hirmus vististe.
Kukkad «targa» meeste lätte,
See on läila, vennike.

*

Ei totta kieltää saa —
Ei tõtt saa keelata?
Tõtt võib just neelata!

* «Eesti (Estenland), tuleb lauludes et-
te /.../» Vt A. Grenzstein. Eesti sõnaraamat,
1600 uut ja võõrast sõna. Tartu, 1884.

KALEIDOSKOOP

MART SOIDRO Kolmevärviline Eesti

23. veebruaril 1918 kuulutati Pärnus välja Eesti Vabariik. Kaks päeva hiljem saatsid Eestisse saabunud sakslased Eesti Vabariigi valitsuse laiali.

23. veebruaril 1988, samuti ärevas õhkkonnas, otsustasid Tartu Riikliku Ülikooli ÜTÜ eesti filoloogia ja žurnalistika ringi üliõpilased tähistada tollaseid ajaloosündmusi teaduskonverentsiga.

Professor INGE UNT rääkis Eesti Vabariigi aegsest hariduselust, kooliuuendusest, mis eelkõige seotud Johannes Käisi nimega. Hoolimata eelmise sajandi lõpul toimunud venestamisest ja sajandi vahetuse koolisüsteemi paindumatusel (isiksuse arengu ja loova tegevuse mittesoosimine) oli meie hariduselu Tsaari-Venemaa omast tublisti ees. Süsteemne haridus, võõrkeelte tundmine ning kõrge kirjaoskustase löid soodsa pinnase kooliuuenduse tekkeks.

Muudatused toimusid eelkõige algkoolis. 1920. aastal fikseeris Asutav Kogu kohustusliku 6-klassilise algkooli demokraatlikel printsiipidel — haridus oli tasuta, emakeelne ning usuõpetuseta. Tasuline kesk-kool oli viieklassiline, nii et kokku kulus Eesti Vabariigis üldhariduse omandamiseks üksteist aastat. Selle kõrvale tekkis 1934. aastal teinegi haridussüsteem: 4 aastat algkooli + 5 aastat progümnaasiumi + 3 aastat gümnaasiumi. Selline kolmeastmeline haridussüsteem võimaldas tasuta õppida 4 aastat. Samal ajal oli vähe neid, kes oleksid tahtnud leppida vaid progümnaasiumi tasemega. Gümnaasiumi pääses võistluseksamitega, see tagas motivatsiooni, mistõttu polnud vaja õpilasi ühest klassist teise vedada.

Ka praeguse kooliuuenduse juured ulatuvad 20—30ndatesse aastatesse, mil J. Käis töötas välja alghariduse süsteemi ja õppekirjanduse (töövihikud, ainetestid, valiküleanded). Aastatel 1921—1929 oli ta Võru Õpetatud Seminari direktor. NSV Liidu tollasele pedagoogikale omase brigaadimeetodi asemel eelistas J. Käis aktiivset isetegemist. 1935. aastal ilmus tema sulest artikkel «Isetegevus ja individuaalne tööviis», mille kordustrükk 1946. aastal palju pahandust tekitas. Tollane nõukogude pedagoogika ei näinud ette ainetestide kasutamist

ega individuaalse töö võimalikkust. Praegu taotletakse Eesti Vabariigi ajal ilmunud J. Käisi artikleid taasavaldamist.

TIIT PRUULI rääkis Eesti rahvuslipu sini-must-valgete värvide arengu- ja kasutamiskäigust. J. Luiga jt väiteil omasid need värvid olulist tähendust juba 12.—13. sajandil, M. Morrison pakub algtähisena esimest laulupidu, kus peokõneleja Willigerode eesti värve seletanud, et sinine taevast, must mulda ja valge elupuhtust tähendavat. Kuna toodud näited pole leidnud tõsisemat kinnitust, tuleb pidada trikoloori sünnidaatumiks 21. (vkj 17.) septembrit 1881. Sel päeval valiti need värvid Eesti Üliõpilaste Seltsi eelkäija korporatsioon «Vironia» välimärgiks. Paraku ei leidnud see üliõpilasühing rektori poolt ametlikku kinnitust. Eesti üliõpilasühendus õnnestus peagi EÜSi nime all registreerida ja 1884. aasta mais toimus seltsi liikmete ja vilistlaste poolt esimese Eesti lipu pidulik õnnistamine Otepääl.

Sajandi viimasel kümnendil levis sini-must-valge rahvuslik tähendus üle maa, eriti paistis see silma V ja VI üldlaulupeol. Lõplikult kinnistusid need värvid 1905. aasta sündmustes.

Ka 1917. aastal peavad selle lipu all võitlusi rahvusliku idee pooldajad, protesteeritakse Maapäeva laalisatmise vastu, tervitatakse sündivat vabariiki, võideldakse Vabadussõjas. Jõutud omariikluse rahuliku arenguni, tekib poleemika, milline peaks olema riigi- ja rahvuslipu vahekord. Sini-must-valge rahvuslipu kõrval sooviti näha temast erinevat riigilippu. Ometi võttis Riigikogu 27. juunil 1922 vastu Riigilipu seaduse: «§ 1 Eesti riigilipuks on taevasinine (rukki-lillesinine) must-valge lipp. Lipu laiud on ühelaiused. Lipu laiuse ja pikkuse vahekord on 7:11. Märkus. Riigilipu normaalsuurus on 105 korda 164 sentimeetrit».

Tiit Pruuli märkis ka mõningaid lipuga seonduvaid episoode Eesti Vabariigi ajaloost. Nii näiteks on teada, et 1924. a detsembrilestõusjatele oli antud käsk lipp Pika Hermannitornist alla tuua, 1926. a nimetati EÜSi valduses asuv Otepääl pühitsetud siidlipp «ajalooliseks lipuks». 1934. a peeti Tartus ja Otepääl selle lipu suurejoonelisi juubelipidustusi. Järgmisel aastal alustati peaminister Eenpalu juhtimisel aktsiooni «Eesti kodule Eesti lipp».

Põrdepäeval 1940 kõrvaldati sini-must-valge lipp Pika Hermannitornist. Järgmisel hommikul andis aga siseminister Unt käsu

lipp taas heisata. Juba juulikuus pidid kõikjal kõrvuti lehvima NSV Liidu ja Eesti Vabariigi riigilipud.

Saksa okupatsiooni ajal seisid kõrvuti sini-must-valge ja haakristiga lipp. 18. septembril 1944, kasutades ära saksa vägede põgenemist, heisati Pika Hermannini torni jälle sini-must-valge rahvuslipp, mille leitnant Lumiste vahetas 22. septembril punalipu vastu.

Ülevaate lõpus avaldas T. Pruuli lootust, et meie rahvuslipp aastakümneid kestnud alandavast olukorrast taas ausse tõstatatakse ning rahvuslipuna kasutusele võetakse. Ehk ilmub siis päevavalgele ka EÜSi Otepääl õnnistatud lipp, mis seltsi likvideerimisega 1940. aastal kaduma läks.

AAVO KOKK kõneles Eesti Rahvuslaste Klubidest ning nende ajakirjast «ERK».

Esimene rahvuslaste klubi loodi 31. märtsil 1931. aastal Tartus. See ühendas endas üliõpilasi, ülikooli vilistlasi ja Tartu intelligentsi. Samal aastal registreeriti ka Tallinna Eesti Rahvuslaste Klubi. Aasta lõpus nimetab «Rahva Sõna» klubi tuntumad tegelased: professor Jüri Uluots, geoloogiadoktor Artur Luha, majandusteadlane Eduard Poom, riigikohtu esimees Kaarel Parts, Tartu Ülikooli rektor Juhan Kõpp, riigikohtunik Theodor Grünthal, muinsusteadlane Harri Moora ja keeleteadlane Eduard Roos. 1933. aastal hakkas Tartu Eesti Rahvuslaste Klubi välja andma ajakirja «ERK», aastamahuga veidi alla 200 lehekülje. Vastutavaks toimetajaks oli Eduard Roos, tegevtoimetajaks Edgar Kant. Ajakirja sisu võib laias laastus jagada kolmeks: riigipoliitilised, majanduspoliitilised ja kultuuripoliitilised materjalid. ERKide Liidu häälekandjana hakkas «ERK» ilmuma 1934. aastal. Samal aastal andis valitsus välja määruse, mis keelas trükisõnas valitsuse tegevuse arvustamise. Ajakirja üldine toon jääb siiski mõõdukaks, rahvusprobleemid omandavad üksnes praktilise iseloomu: etnograafia, demograafia, nimede eestistamine, rahvuslikud majandusettevõtted jm. 1935. aasta märtsis keelustati Eesti Vabariigis kõik poliitilised parteid. Eesti Rahvuslaste Klubidele on see sündmus oluline, sest suures osas just vastukaaluks erakondadele loodigi klubid. Küllalt oluline muutus toimus kultuuri- ja rahvuslastes kirjutistes 1936. a, kultuuri vaadeldakse ajaloolises perspektiivis, rõhutatakse rahvuslike teaduste arendamise tähtsust ja sellega seoses uut hariduspoliitikat. 1937. aasta välispoliitikast on vaatluse all Eesti-Läti suhted. Huvi selle probleemi vastu on tekitanud Oskar Looritsa väljasaatmine Lätist, põhjuseks Soomes «Kalevala» 100. juubelil peetud kõne liivlaste raskest olukorrast («ERK» 5—6, 1937).

1939. aastal toimus oluline sisepoliitiline sündmus — Hitleri kutsel lahkusid Eestist baltisakslased. Sellega lahenes täiesti ootamatult üks peamisi probleeme, millega Eesti Rahvuslaste Klubid olid tegelnud.

1940. aasta avanumbris teatas toimetus, et algaval aastal kavatakse välja anda 8 numbrit. Ilmuda jõuab neist 3, viimane kannab trükidaatumit 11. juuni 1940. Kokku ilmus ajakirja «ERK» 67 numbrit. Võrreldes teiste samalaadsete ajakirjadega oli iseloomulikuks jooneks oma tegevuse mittekommenteerimine. Enamik aastakäike meenutavad erialaste publikatsioonide kogumikke, valdav enamus autoritised olid elukutselt juristid, vähe oli avaldajate hulgas professionaalseid ajakirjanikke.

Teaduste Akadeemia teaduslik töötaja MATI PÄTS meenutas oma vanaisa, Eesti Vabariigi presidenti Konstantin Pätsi. Perekonna sugupuu ulatub 1747. aastasse, mil Holstre vallas elas mölder Piisko. Leiva tegijana tuntuks saanud mees sai nii ka oma perekonnanime. Seepärast oleks õigem käännata nime ainsuse omastavas Pätsi, mitte Pätsu. Esmakordselt on perekonnanimi fikseeritud 1826. aastal.

Konstantin Päts sündis 23. veebruaril 1874. aastal Pärnumaal Tahkurannas, kooliteed alustas ta Pärnus, järgnes Riia vaimulik seminar ning Pärnu gümnaasium. 1894. aastal astus K. Päts Tartu ülikooli õigusteaduskonda, kuuludes lühemat aega Eesti Üliõpilaste Seltsi. Pärast ülikooli lõpetamist töötas ta Tallinnas juristina advokaat J. Poska abilisena. 1901. aastal asutas K. Päts Tallinnas ajalehe «Teataja». Esimeseks ulatuslikumaks poliitiliseks võitluseks kujunes Tallinna uue linnavalitsuse valimine 1904. aastal, mil temast sai Tallinna aselinnapea. Pärast ebaõnnestunud revolutsiooni 1905. aastal mõistetati K. Päts tagaselja surma. Aastatel 1905—1909 viibis ta maapaos. Teada saanud, et poliitilise kursi muutusega on tema surmaotsus kehtivuse kaotanud, ilmus ta vabahtlikult kohtu-uuri ja ette, mistõttu viibis 1910—1911 vanglas. Esimese maailmasõja ajal teenis K. Päts lipnikuna Pihkvas. 1917—1919 osales ta Eesti riigi rajamise eeltöödel: oli Päästekomitee esimees ja Ajutise Valitsuse peaminister 1919. a maini. (Vahepeal vangistatuna saksa okupatsioonivõimude poolt juunist kuni novembrini Grodnos.) 1921. a jaanuarist — 1922. a oktoobrini oli esimeseks riigivanemaks. Sügisest 1922 oli K. Päts I Riigikogu esimeheks. Oli IV, VI ja VIII valitsuse peaministriks, 1934—1937 valitses peaministrina riigivanema ülesandeks ilma parlamendita. K. Pätsi eestvõttel korraldati 1936. aastal rahvahääletus, mille põhjal Rahvuskogu võttis vastu uue põhiseaduse.

1938. aasta aprillis valiti K. Päts Eesti Vabariigi esimeseks presidendiks. Pärast juunipöõret ei mõelnud president enda julgeolekule, kuigi võimalus Läände põgenemiseks oli olemas. 30. juunil 1940 saadeti K. Päts koos perekonnaga, sealhulgas ka Mati Pätsiga Ufaasse, kus president ja tema poeg arreteeriti 26. juunil 1941. Sellega M. Päts lõpetas oma vanaisa lühibiograafia esitamise ning asutas vastama küsimustele.

Milline oli K. Pätsi edasine saatus?

«Ametlikuks surmadaatumiks on 18. jaanuar 1956. aastal viibis K. Päts Jämejalas. Kokku mul temaga saada ei õnnestunud. Haigla pearsti sõnutsi ei soovinud seda julgeolekuorganid. Julgeolekust seevastu öeldi, et arstid ei soovita. Viimases hädas pöördusin ühe Tallinna kõrge julgeolekutöötaja poole, kellelt kuulsin, et Jämejalas viibis psüühiliselt haige inimene, kel pole endise Eesti Vabariigi presidendiga midagi pistmist.»

Kuhu on K. Päts maetud?

«Ka see on kahjuks teadmata. On palju versioone, kuid kõik ilma reaalse tõepõhjata.»

Kas vastab tõele G. Naani väide, et K. Päts sai nõukogude võimu ajal pensioni?

«Osaliselt. Kuni arreteerimiseni, sest millest me muidu Ufaas elanuksime. 26. juunil 1941 vanaisa vangistati ning minu teada arreteerituile NSV Liidus pensioni ei makstata.»

Kas teil on seoses oma vanaisaga õukogude korra ajal olnud ka ebameeldivusi?

«1952. aastal mind Tallinna Polütehnilisse Instituuti ei võetud. Öeldi, et mul tuleb minna tööstusesse tööle ja näidata, et ma töölisi ei põlga. TPI lõpetasin 1959. aastal.»

Ülikooli õppejõud PEETER OLESK meenutas samuti oma vanavanemaid — Lui Oleskit ja Minni Kurs-Oleskit.

Lui Olesk sündis 30. septembril 1876. aastal. Tema vaimseks isaks oli Villem Reiman, kelle lähedased sugulased L. Oleski adopteerisid. Pärast Treffneri gümnaasiumi lõpetamist õppis L. Olesk Tartu Ülikooli õigusteaduskonnas. P. Oleski arvates sobib tema vanaisa näide illustreerima seda, et tollastes oludes ei olnud inimese sotsiaalne roll püsiv: L. Olesk oli sajangivahetusel EÜSi esimees, 1905. a töötas «Vabas Sõnas», Eesti Vabariigi algaastail oli vabariigi peaprokurör, kohtu- ja siseminister. L. Olesk oli 149 protsessil juhtivaid kaitsjaid, «Vaba Maa» (1923) ja «Uue Sõna» (1925—1926) peatoimetaja.

P. Olesk meenutas oma vanaisa sõnu: «Ärge hakake mitte kunagi ametnikeks!» Ta eelistas olla vabakutseline advokaat, sest tema arvates sööb bürokraatia varem või

hiljem inimese vaimsuse. L. Olesk oli eesti leiboristliku liikumise üks rajajaid. Tollal võisid ühiskonnas avaldavad vaated täita väga laia skaalat, vaadete erinevus võis läbida ka ühte perekonda, nt Oleskite puhul esindas M. Olesk palju vasakpoolsemaid seisukohti kui tema abikaasa L. Olesk, kelle põhimõtted vastandusid igasugusele dogmatismile. Märkimisväärne on selle perekonna puhul ka see, et nad olid Eestis esimesed, kes ilma kirikliku laulatusega perekonna löid. (Teiseks paariks olid L. Jürman ja E. Vilde.) Seetõttu sattusid Oleskid seltskonna põlu alla, nende abielu ei tunnustatud. Poliitilise erimeelsuse tõttu sai L. Oleskist K. A. Hindrey karikatuuride pilkeobjekt, J. Tõnissoni pooldajatest eemaldumise põhjus oli muu hulgas ka religioosset laadi.

P. Olesk ei olnud nõus K. Haaniga, kes raamatus «Karl Menning ja teater «Vanemuine»» väidab, et K. Menningu sõbrad P. Põld ja L. Olesk läksid kodanliku ideoloogia teenistusse. Sellised väited ei ole kohased objektiivsele ajaloo uurijale.

P. Oleski vanaema M. Kurs oli üks naisliikumise aktiviste, tegutsedes ka sotsiaalkoostööd. Pärast mehe surma 1932. aastal hoidis M. Kurs-Olesk end poliitikast eemale, tegeldes üksnes naisliikumisega.

Konverentsi lõpetuseks nentis ülikooli žurnalistika kateedri juhataja MARJU LAURISTIN, et pikki aastaid tõsteti esile üksnes poliitilise spektri üht äärmust. «Kui poliitika muutub ajalooks, siis ta ühtlasi muutub ka kultuuriks. Praegu, kus poliitiline eneseteadvus on tõusnud, ei tohi me lasta kuulutada üht ajaloo teemat tabuks.»

TARTU NAK HOOAJAL 1987/88

INDREK SÄRG:

Praegu võib tunduda, et teatud aeg tagasi oli NAKi mõju suurem, koondist tarvis rohkem, koondislased oma olemasoluga vajalikumad kui nüüd. Varem oli NAK oma värsketele liikmetele ka (ühiskondliku) mõtlemise ja suhtumise stuudiumiks, vist ainsaks reglementeeritud noorteühenduseks Tartus, mille tegevus vabama mõtte levikut soodustada sai. Selline on üks osa NAKi tegevusest praegugi, ehkki suure hulga juurdetekkinud ja aktiveerunud klubide ja seltside taustal võib ta olla vähem märgatav.

Võib-olla oodatav üliõpilasleht või päris oma pidevalt ilmuv väljaanne seoks koondislasi enam ja aitaks kaotada nii mõnegi vanuse- ja autoriteedibarjääri ning tooks, kui mitte autorid, siis kirjutatugi vahetvahel ühte

kohta kokku. Praegu on Tartu NAKi liikmeid Viljandist ja Võrust Tallinnani välja, Tartu-maile jäänud kõigest pooled: «Latse nagu essind linnu / kik ilma laanen laiali».

Ja mis siis sügisel tehti?

10. oktoobril esines NAK ülikooli Vanas Kohvikus.

12. oktoobril — aastakoosolek. Saadeti välja kaks kollektiivkirja: «Edasile» Tartu tänavanimede taastamise asjus ja Kirjanike Liidu juhatuse presiidiumile seoses vajadusega tegusalt tähistada Henrik Visnapuu ja August Gailiti peatseid suurjuubeleid.

26. oktoobril oli Karl Ristikivi mälestusõhtu. Jaan Undusk rääkis romaanist «Hingede öö», K. Ristikivi luulet lugesis Anne Tärnu, Enn Lillemets ja Heino Aadla.

12. novembril heietas Uno Laht mõtteid Ivar Grünthalist ja ajakirjast «Mana».

16. novembril rääkis Margus Laidre meie vanemast ajaloost — teemaks «Rootsi sõjaväe rahvuslik koosseis».

26. novembril — Sven Sildniku ja Jüri Ehlevsti autorõhtu.

21. detsembril — Ivar Ivask 60. Mart Orav: «Ivar Ivask, «World Literature Today» ja Neustadti kirjandusauhingud».

KL Tartu osakonna üritustest olid NAKi meelest kõige lahedamad Jaan (Johnny B.) Isotamme loengud «Eesti ajaloo põhiprobleeme» (19. okt, 30. nov, 14. det).

JAAN MALIN:

Hooaeg 1987/88 jätkus ka kevadpoolel.

22. veebruaril toimus Arno Vihalemale pühendatud õhtu. Nii pildiline kui sõnaline info kunstnik AV-st oli sel ajal koondunud Tallinna näituse koostaja kätte, mistõttu see osa jäi Tartus nõrgemaks. See-eest rääkis Kajar Pruul AV-st kui luuletajast.

14. märtsil tutvustas Valeri Bezzubov uusimat vene nõukogude kirjandust. Jutu üldhoovus oli sarnane A. Tamme ja V. Bezzubovi dialoogiga «Sirbis ja Vasaras».

17. märtsil üritati NAKi tegevuses uut vormi — kohviõhtu. Nagu iga algus oli seegi raske. Õigemini küll harjumatu. Tööplaanis oli sõnale «kohviõhtu» lisatud: «Kõigest, mis südame!» Selle õhtu najal tundub, et avalikustamisega on päris paljud ettevaatlikud: kellestki teisest või millestki muust võib ju kriitiliseltki rääkida, kuid ennast puudutavast eelistatakse justkui vaikida.

28. märtsil esitasid Tiit Pruuli ja Jüri Luik loeng-etenduse Artur Adsonist. Lisandusi pakkus Janika Kronberg. Esimesed keskendusid Adsoni luuleloomingu, viimane — memuaaridele.

7. aprillil kõneles Toomas Haug Karl Ast-Rumorist: «Ühe põlvkonna lõpp». Ülejäänud tegevuse selitab aeg.

PEETER OLESK Lugemisnopeid V

Eestikeelne lugeja on maailmakultuuri-alast kirjandust saanud alati lainetena, niisiis portsjonite kaupa. Kes või mis niisuguseid portsjone mõõdab ja miks ei ole saadud kultuuriloomest jaoks minna üle «pidevaluni», sellele küsimusele vastuse leidmine annab kohe ka võtme avamaks meie rahvusliku kultuuriloomet eripära. Paraku küll alles tulevikus, sest praegu meil seda võtit käes ei ole — millest omakorda järgneb, et maailmakultuuri-alase info kvantumite reaalne kujunemine on suuresti käsitamatu. Kes oskaks näiteks seletada, kas eesti keeles mullu maailmakultuuri kohta ilmunud lektüür oli rikkalik juhuslikult või ettekavatsetult? Kui esimest, siis sattusid paljud publikatsioonid oma avaldamisajalt lihtsalt kokku, kui aga teist, siis kaua selline lainetõus veel kestab? Emmast-kummast sõltub aga näiteks, kas L. Mälli algatusel ja tema ning M. Kivimäe ühistöös tulnud N. Konradi artiklilogule «Ajaloo mõttest. Vaik ajaloo filosoofilisi töid» («Eesti Raamat») järgnevad mahuldasa/sisuldasa vähemasti samaväärsed köited või on meie kultuurile olemuslikum ajada läbi pigem säärase raamatutega nagu M. Zaborovi «Ristisõidjad hommikumaa», mille tõlge J. Pärnilt ilmus kirjastuse «Valgus» A-seerias.

Periodika avaldas 1987 maailmakultuuri-alaseid artikleid/materjale lausa mitmes reas — «Kultuuris ja Elus» («Maailma vaimukultuuri tähistelt»), «Nooruses» (L. Mäll ja M. Kivimäe, «Võõrad kultuurid ei ole võõrad» — järgneb tänavugi), kõigis kõrgkoolide häälekandjais. Ülikoolilehes jätkub siinkirjutaja sissejuhatus maailmakultuuri probleemidesse: «Kultuur ja kontseptsioonid. Kõrvalepõikeks» 23. I 1987, nr 2; «Maailmakultuur ja argipäeva sisu» 24. II 1987, nr 6; «Maailmakultuuri defineerimaks» 3. IV 1987, nr 12; «Maailmakultuuri sisu» 15. V 1987, nr 18; «Maailmakultuuri kogemus. Küsimusi iseendale» 25. IX 1987, nr 25; «Muinsused ja kultuuri saatus» 30. X 1987, nr 30; «Olnu ja taassünd» 27. XI 1987, nr 34; «Humanismist ja renessansist» 27. XII 1987, nr 38—39; «Mälu, mõtlemisviis ja taassünd» 5. II 1988, nr 3. Seal on viidatud selliseidki teoseid, millest siinkohal minnakse täiesti vaikides mööda. Väärtuslikke asju ilmub lihtsalt sedavõrd palju, et neid ei jõua tutvustada ka mitme ülevaate peale kokku. Kultuurist kui niisugusest on näiteks väga põnev lugeda A. Belõi 1920. a peetud ettekannet «Kultuuri filosoofia», mille publikatsioon leidub aastaraamatu «Teaduse ja tehnika filosoofia

ja sotsioloogia» mulluses köites (Moskva, «Nauka», lk 225—248). Kuidas just teadus näeb kultuuri ning iseennast temas, see on kõne all neljas venekeelses tõlkeramatus, mis kõik tulid kirjastuselt «Progress» Moskvas. Esimese autoriks on stressiteooria esitaja Hans Selye (1907—1982), kes originaalis pealkirja all «From Dream to Discovery. On Being a Scientist» ilmunud *quasi*-autobiograafias jutustab oma isiklikust teadustegevemise tehnoloogiast. Otse saab sealt vaevalt midagi üle võtta, kuid meie omadest (praegu) teistsuguste olude tundmaõppimiseks on Selye jutustus väga hea allikas. Teine, «Sammud horisondi taha», on kokku pandud kvantmehaanika ühe rajaja Werner Heisenbergi (1901—1976) füüsikat ja loodus-teaduslikku mõtlemist propageerivatest artiklitest. Kolmas on tõlge G. Nigel Gilberti ning Michael Mulkay 1984 Cambridge'is ilmunud käsitlusest «Opening Pandora's Box. A sociological analysis of scientists' discourse». Neljandaks viidatagu H. Udami (L 1974, nr 9) ja M. Muti (artiklid «Gaston Bachelard'i intiimne ruum» ning «Gaston Bachelard'i vaated tulele» tema raamatus «Kõik on üks ja seesama», Tallinn, 1986) poolt juba tutvustatud G. Bachelard'i töid «Le nouvel esprit scientifique» (1934) ning «La philosophie du non» (1940) ja viit artiklit koondavale kogumikule «Uus ratsionalism». Viimasele täienduseks võiks juurde lugeda veel ka ajakirja «Voprossõ Filosofii» mulluses mainumbris (lk 109—121) avaldatud tõlkeid Bachelard'i eessõnadest oma raamatutele «L'air et les songes» (1943) ja «La poetique de l'espace» (1957).

Neist kõigist saab kogeda, kuidas mõtestatakse teadust oludes, kus teaduslik mõtlemine on reaalselt soovitud. Kui suured vahed ses suhtes võivad olla, nähtub siis, kui võrrelda näiteks kvantmehaanika teise rajaja, antiosakeste ning antiaine ennustaja P. A. M. Diraci 1920. aastate kohta jutustatud mälestusi ajakirjas «Uspehhi Fizitšeskih Nauk» (1987, kd 153, nr 1, lk 105—134) järjega R. Feynmanni originaalis (1985) pealkirja all «Surely You're Joking, Mr. Feynman! Adventures of a Curious Character» ilmunud arutlustele/meenutustele füüsika «tegemisest» («Nauka i Žizn» 1986, nr 12; 1987, nr 2 ja 8 — vt «Vikerkaar» 1987, nr 1, lk 93) ja NSVL TA Keemia Instituudi rajaja akad. G. Razuvajevi mälestustega «Vahelejäetud peatükid. Üksikasjadeta jutustus» ajakirjas «Himija i Žizn» (1988, nr 2, lk 15—19).

Teaduse poolt loodud kujunditest ja teaduse enda põhimõttelistest vahekordadest kujundilise maailmaga on kõige rohkem juttu neis raamatuis, mis on pühendatud *historis-*

mile. Säärastest väärib tähelepanu näiteks Moskva kirjastuse «Mõsl» poolt üllitatud M. Bargi üldistav «Epoohhid ja ideed. Historismi kujunemine» (1987), ajalooteadmuskuni Prantsuse revolutsioonini jälgiv arutus. Sama kirjastus on avaldanud ka J. Melnikova ülevaate «Mõök ja lüüra. Anglosaksi ühiskond ajaloos ning eeposes» (1987), mille sisusse kätketud probleem pole eesti ühiskonnas mitte vähema tähtsusega. TRÜ filosoofide venekeelse toimetistesarja «Töid filosoofiast» kahest viimatisest köitest, «Tunnetuse sotsiaalne determineeritus: teadusliku tegevuse metodoloogiline faktor» (vih. 786) ja «Lääne filosoofia vastuvõtust Venemaal» (vih. 787, mõlemad 1987), see küll veel esile ei tule (vähemasti mitte harjumuspärasest tähenduses — vabandavalt ei ole *estica* nende kogumike otsene aine), kuid esmajoones nähtavasti seetõttu, et me lihtsalt ei oska «eklektilisi nägemusi» analüüsida. Mida on näiteks eesti rahvusliku ajaloo uurijad kas või Villem Reimanist Hans Kruusini oma tööd tehes mõelnud ja kuidas on nende rahvusaaslased hinnanud vastavate uurimuste suhet isiklikult läbielatud ajalukku — see kõik nõuab ilmselt veelgi rohkemat, kui meil praegu on sõakust esile tuua.

Milline üldse on ajaloolaslik mõtlemisviis, seda käsitlevad värskeimalt loetust nii mitmedki tutvustused-uurimused. Vene keeldegi tõlgitud («Ajaloo idee. Autobiograafia», 1980) inglase R. G. Collingwoodi (1889—1943) seisukohti ja maagikakäsitlust esitab ajakirja «Suomen Antropologi» eelmise aasta avanumbris (lk 12—19) ning ajakirja «Historiallinen Aikakauskirja» mulluses 3. numbris (lk 179—186) H. Saari, Collingwoodi kohase väitekirja (Åbo, 1984) autor. Esimesena osutatud ajakirja maksab aga lehitseda ka siis, kui Collingwood ei huvitagi. Ajakiri pakub nimelt kaugel rohkem, kui ootaks too, kellele *antropoloogia* tähendab inimese kere mõtmist. 1986. a avanumbris (lk 10—14) kirjutab S. Näre Jungist, Straussist ning kollektiivsest alateadvusest — otseku siisjuhatauseks ajakirja «Voprossõ Filosofii» tänavuses jaanuarinumbris (lk 133—192) leiduvale tõlkele Jungi enda tööst kollektiivse alateadvuse arhetüüpidest. Ikka tollessamas «Suomen Antropologi» 1986. a avanumbris (lk 15—24) tutvustab T. Laitila oma artiklis «Tullus, Indra ja Dumézil. «Pyhät» kolminaisuudet indoeurooppalaisessa mytologiassa ja sosiaalisessa rakenteessa» väga nimeka, taas ja korduvaltki vene keelde tõlgitud prantsuse etnoloogi-indoeuropeisti Georges Edmond Raoul Dumézili (1898—1986) vaateid. Sama ajakirja eelmise aasta 2. numbris on T. Laitilalt (lk 72—84) ja L. Tarkalt (lk 60—72) artiklid meiega vahetult seotud

M. Haavio müüdikäsitlusest. Alati ettevõtlik A. Annist tegi sedasama 20 aastat tagasi («Keel ja Kirjandus» 1968, nr 8, lk 504—510). Nüüd on seega hea võimalus näha, kuidas suhtutakse Haavio elutöösse «omade hulgas» tagantjärele. Last, not least sisaldab sama ajakirja eelmise aasta 3. number (lk 155—159) V. Anttose artikli teise inglase B. Malinowski (1884—1942) antropoloogist. Eespool mainitud J. Melnikova raamatu ainega liituvad muide mõned mitte sugugi väga spetsiaalsed artiklid, millest olgu märgitud väga soliidse ajakirjas «Vestnik Drevnei Istorii» (1987, nr 4, lk 141—192) ilmunud N. Ssorin-Tšaikovi kirjutis «Mõnede eepiliste stereotüüpide ajaloolis-arheoloogilistest alustest. (Relvastatud sõjamehe kirjeldamisest iiri kangelaseeposes). Kaugelt varasema aja kunstilist/teaduslikku kirjeldamist, tõsi, juba tagantjärele ja mitte kohe sünkroonselt puudutab California ülikooli antropoloogiaprofessor B. Fagan ajakirja «Scientific American» venekeelse väljaande «V Mire Nauki» mulluses augustinumbris (lk 90—94) avaldatud arvustuses mõnedele «jääaja romaanidele» ning esseele.

Mõistagi on ajaloo üle lihtsam ostustada tema faktilise külje põhjal ning ajalooteaduse — mis see on, sellest on väga kaasakiskuvalt kirjutanud «Voprossõ Filosofii» k. a jaanuarinumbris (lk 56—70) pealkirja all «Ajalooteadus ja ajalooline antropoloogia» A. Gureviš — edusamme mõõdetaksegi tavaliselt selle põhjal, kui palju ta uusi fakte esile toob. Asjale nõnda vaadates pole raske tunnistada, et ajaloo — aga maailmakuultuur on ju esmajoones just ajalugu — uurimine läheb praegu tõesti innukalt. Eriti on andmestikku ja protsessi-kirjeldusi lisandunud keskaja kohta. Selle algus on vaatluse all R. Güntheri ja A. Korsunski ühismonograafias «Germanen erobern Rom. Der Untergang des Weströmischen Reiches und die Entstehung germanischer Königreiche bis zur Mitte des 6. Jahrhunderts» (Berlin, Akademie-Verlag, 1986). Keskaja kulgu aga näitavad kõik need tööd, mis on pühendatud ristiusu ekspansioonile, Saksa Ordule ning Hansa Liitu hõlmatud alade saatusele. Näiteks M. Giedroyč'i artikkel «The Arrival of Christianity in Lithuania. Between Rome and Byzantium (1281—1341)» raamatus «Oxford Slavonic Papers. New Series» Vol. XX, Oxford 1987, lk 1—33. Või seeria «Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa» neljanda köitena avaldatud kogumik «Der Handel der Karolinger- und Wikingerzeit. Bericht über die Kolloquien der Kommission für die Altertumskunde Mittel- und Nordeuropas in

Jahren 1980 bis 1983» (Göttingen, 1987), kus leiduvad K.-F. Kriegeri kirjutis Põhja- ja Läänemerel valitsenud mereõiguse kujunemisest kuni 13. sajandini (lk 246—265) ja J. Ferluga käsitlus «Der byzantinische Handel nach dem Norden im 9. und 10. Jahrhundert» (lk 616—642). K. F. Kriegeri tööga liitub omakorda Th. Wolfi doktori-töö «Tragfähigkeiten, Ladungen und Maße im Schiffsverkehr der Hanse vornehmlich im Spiegel Revaler Quellen» (Köln ja Wien, Böhlau, 1986). Sarnaste uurimuste ainestik on väga kohane kontrollimaks «Vikerkaare» lugejatele juba tuttavaks saanud L. Gumiljovi järeldust tema artiklis Vana-Venemaa ja selle naabrite asendist rahvusvahelise kaubanduse ning naturaalse vahetuse süsteemis (Üleliidulise Geograafiaühingu Toimetised, 1987, nr 3, lk 227—234), mille põhjal üleminek rahvusvahelisele kaubandusele ei olnud humanistlikus mõttes progressiivne samm. Võime seda teha ka oma uurijate poolt meie ajaloost prepareeritud materjalil: ülikooli üldajaloo kateedri seeria «Uurimusi Läänemere- ja Põhjalaajaloo» 4. köide (vih. 785, Tartu, 1987) sisaldab pealkirja all «Läänemere- ja Põhjalaajaloo majanduslikud ja poliitilised sidemed XVII—XX sajandil» prof. H. Piirimäe artikli «Laevandus ja laevaehitus Narvas XVII sajandi lõpul» (lk 3—25) ning vastse ajalookandidaadi M. Laidre artikli «Rootsi Liivimaa armee sõjakäik Preisimaale 1678—1679. Plaanid ja tegelikus» (lk 26—48).

Uuema aja oludest on kõnet aga näiteks ajakirjas «Zeitschrift für Ostforschung Länder und Völker im östlichen Mitteleuropa» (1987, nr 3, lk 405—433) avaldatud S. Hartmanni uurimuses «Die Rückgabe Ostpreussens durch die Russen an Preußen im Jahre 1762». Samuti H. v. Wistinghauseni monograafias «Quellen zur Geschichte der Rittergüter Estlands in 18. und 19. Jahrhundert (1772—1889)», mis tuli seerias «Beiträge zur Baltischen Geschichte» (Hannover-Döhren) 3. köitena küll juba 1975, ent jõudis ülikooli raamatukogu uue kirjanduse avariilile alles nüüd. Kes tahab näha, milline oli see sakslaste argipäev, mida kaasa tehes jõudis E. Vilde oma varase pahempoolsuseni, peaks kindlasti lehitsema mullu kirjastuselt «Urania» (Leipzig) ilmunud S. ja W. Jacobbeiti koostatud raamatut «Illustrierte Alltagsgeschichte des deutschen Volkes 1810—1900».

Jõudsasti on täienenud ka nende raamatute rida, mille ainek on Soome ja Karjala piiriala. Põhja-Soome Ajaloouhingu seeria «Studia historica septentrionalia» 10. köitena avaldatud K. Julku monograafia «Suomen itärajan synty» (Rovaniemi, 1987) ongi

pühendatud just piiri kujunemisele. Karjalaste saatus on kõne all kahes mullu kirjastuselt «Karelija» Petroskois ilmunud trükises. S. Kotšurkina on andnud ülevaate «Muistsed karjalased», J. Bepjatõhh ja G. Kovalenko tutvustuse «Karjala Peeter I ajal».

Ajalugu ei ole midugi ainult faktid, ajalugu tähendab ka otsatut hulka kujundeid. Nagu me ei tohi teisi uurides esimesi unustada, nii ei tohi me ka üksnes esimesetega piirduda. Eriti mitte maailmakultuuri puhul, mis on küll rangelt ajalooline süsteem, kuid koosneb suuresti just kujundilisest loominguist. Näiteks esimestest skulptuuridest ja kaljujoonistest, mille kohta ilmub hetkel väga palju töid. Olgu siin viidatud kõigest kolme: kirjastuse «Valgus» 1987 üllitatud ilusast raamatukest «Kaljujooniste ja jänesekäppade maal», autoriks E. Novgorodova, tõlkijaks M. Ollisaar, J. Antipova artiklit antropomorfsete kujukeste semantikast ajakirjas «Vestnik Drevnei Istorii» 1987, nr 4, lk 49—69 ja H. Grimmi «Zur sexuellen Deutung manchen Motive der altsteinzeitlichen Höhlenkunst» ajakirja «Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift» eelmise aasta 3. numbris (lk 361—366). Kuid maailmakultuur koosneb üldse kõigest, mille läbi inimene olemist ja olevat mõtestab. Ses suhtes on väga meeldiv, et vähemasti vene keeles on ilmunud nii mõnedki tõsiselt võetavad raamatud religiooni alalt. I. Krõveljevi «Piibel: ajaloolis-kriitiline analüüs» (Moskva, Poliitilise Kirjanduse Kirjastus, 1985) oli ikkagi veel eelmist kohut mõistev ning alles siis asja uuriv teos. I. Šifmani «Vana Testament ja tema maailm. Vana Testament kui muistse Ees-Aasia kirjanduslik ja ühiskondliku mõtte mälestis» samalt kirjastuselt mullu on aga juba üsna akadeemiline käsitlus. Vaieldamatult akadeemilise tööga on tegemist J. Stajermani uurimuse «Vana-Rooma religiooni sotsiaalsed alused» (Moskva, «Nauka», 1987) näol. Sama tuleb ütelda «Vikerkaare» lugejatele juba tuttava A. Zaitsevi artiklist «Vaba tahe ja jumalik juhtimine Homeroose eeposes» ajakirja «Vestnik Drevnei Istorii» eelmise aasta 3. numbril veergudel (lk 139—142).

Ootuspäraselt jälgivad paljud raamatud-artiklid maailmakultuuri sisu konkreetset keskajal. Kaks inforikast teost avaldati vanade heade aegade akademismi esindanud O. Doliaš-Roždestvenskaja (1874—1939) pärandist. Kirjastuselt «Nauka» Moskvas tuli tema töödest, kirjadest ja tema enda kohta kirjutatud mälestustest koostatud kogumik «Lääne-Euroopa keskaja kultuur», kirjastus «Kniga» tegi 3. trükis kättesaadavaks tema «Kirja ajaloo keskajal», ladina paleograafia aluseid käsitleva käsiraamatu. Keskaegset kunsti

renessansi künnise ja algupoole Itaalias demonstreerib rikkalikult mullu kirjastuse «Iskusstvo» suures sarjas «Maailma kunsti mälestised» teise allseeria 8. köitena ilmunud «Itaalia kunst XIII saj lõpul — XV sajandil». Kaht tollal töötanud suurmeisterit, Raffaeli ja Rubensit, käsitlevad lähemalt eraldi kaks teost. Kirjastus «Izobrazitelnoje Iskusstvo» Moskvas on välja andnud lakoonilise pealkirjaga artiklikogu «Raffael», Leipzigi asuv E. A. Seemanni kirjastus esitas köitetaie J. Heldi töid «Rubens-Studien» (mõlemad 1987). Kuidas renessansiaegne inimene iseennast nägi, seda tasub lugeda B. Cellini autobiograafiast, mille tõlke oma seerias «Renessansiajastu kirjandus» tegi läinud aastal kättesaadavaks kirjastus «Hudožestvennaja Literatura» Moskvas. Mis tollase inimesega aga juhtuda võis ning missugune oli omaaegsete maailmarändurite saatus, seda saab veel ühest aspektist teada kirjastuse «Nauka» seerias «Jutustusi Idamaadest» 1987 avaldatud P. G. Rogersi vene keelde tõlgitud põnevast raamatust «Esimene inglase Jaapanis. William Adamsi lugu». G. Suitsu sõnu kasutades jumekas juhus inspireerimaks ehk kunagi ka raamatut esimesest eestlasest näiteks Aafrikas.

Sootuks uudest küljest käsitleb kultuuri loomet aga Firenze ülikooli õppejõud F. Cardini, kelle 1981 esimeses ja kohe järgmisel aastal juba teises trükis ilmunud raamatu «Alle radici della cavalleria medievale» avaldas kirjastus «Progress» Moskvas mullu küll lühendatud, ent vähemasti illustratsioonidega varustatud tõlkes. Minevikus keskaja kohta kirjutatust väärivad lugemissoovitust kolm mullu kirjastuse «Nauka» poolt Moskvas väljaantud teost. Akadeemilises seerias «Kirjandusmälestised» tulid muuhulgas ka Tours'i piiskopi Gregoriuse (538?—594?) «Frankide ajalugu» — niisil varane kesk-aeg seestpoolt nähtuna, ja L. Tiecki romaan A. Düreri eppohhist «Franz Sternbalds Wanderungen». Teises akadeemilises seerias, mis kannab ehk juba tuttavat nime «Ajaloomõtte mälestised», toodi lugeja ette Moskva ülikooli kunagise väga populaarse professori T. Granovski (1813—1855) «Loengud keskaja ajaloost», mis ei tundu sugugi vananenud olevat.

Nagu näha, väldin ma, mälestused välja arvatud, jonnakalt selliste käsitluste soovitamist, mille aineks on uusim, XX sajandi ajalugu. Ühenduses N. Vavilovi saatusega võiks viiteid asjaomastele töödele ju tõesti (rohkem) anda. Olgu siin juhatatud ajakirja «Priroda» Vavilovi-numbri (1987, 10) juurde, kust leiab viiteid edasigi. Samuti maksab lugeda «Ogonjoki» tänavuse aasta 9. numbril rubriigis «Lugeja sõna» avaldatud V. Zu-

dini tunnustust Vavilovi viimasest teekonnast. Mis sai geneetikast pärast Vavilovi elutöö lõpetamist, sellest kirjutavad kaasaegsetena näiteks V. Aleksandrov — «Znanije — Sila» 1987, nr 10 ja 12; A. Studitski ja V. Sumnoi — «Nauka i Žizn» 1987, nr 12 ning jutustavad ajakirja «Voprossõ Istorii Jestestvoznaniija i Tehniki» vestlusringist osavõtjad — ajakirja eelmise aasta 4. numbris. Kuid need on ikkagi vaid mälestused või ajakajaline publitsistika, mitte aga ammendavad, mitte ühestki nimest saladust tegevad akadeemilised tööd. Meie oma lähima mineviku ajaloost pole aga niigi palju esile tuua...

Siiski ei saa väita, et objektiivse (ma) te andmete-seisukohtade esitamine on tsivilisatsiooni arengu tõlgendamisel üldse välistatud. Näiteks kultuuri ja looduskeskkonna vahelkordade uurimisel suureneb vähemasti ühemõtteliste andmete hulk päris kindlasti. Kes tahab seda väidet kontrollida, lugegu L. Gumiljovi teist artiklit, «Suure stepi inimesed ja loodus. Katsed seletada rändrahvaste ajaloo mõnesid seiku» ajakirjas «Voprossõ Istorii» 1987, nr 11 (lk 64—77). Või H. G. Menschingu ettekannet «Die Grenzen der Sahara in Raum und Zeit. Geomorphologische Bemerkungen zum Paläoklima der nordafrikanischen Wüste vom Tertiär bis Heute» Saksa Leopoldina-Akadeemia aastakoosolekul 1980, mille materjalid mullu Halles akadeemia toimetiste «Nova acta Leopoldina» sarjas pealkirja all «Raum und Zeit» ilmusid. Leksikonilaadsed ülevaated geograafilistest avastustest pakuvad sügavuti vähem, kuid sisaldavad seda puudust korvates oht-rasti kasulikke teatmeid. Sellistest sai ülikooli raamatukogu nüüd endale 1983. a Hermese väikeleksikonide sarjas juba teises trüki ilmunud käsiraamatu «Große Entdecker und Forschungsreisende. Eine Geschichte der Weltentdeckung von der Antike bis zum 20. Jahrhundert in Biographien und Bildern» (Düsseldorf, ECON Taschenbuch Verlag). Et küll geograafiagi vallas on erimeelsused salgamatud, näeb kahest mullu vene keelde tõlgituna ilmunud teosest. Kirjastus «Progress» andis välja R. J. Johnstoni uurimuse «Geography and Geographers. Anglo-American Human Geography since 1945», kirjastus «Mösl» Frederic A. Cooki reisikirjelduse «My attainment of the Pole». Autor on toosama pooluseuurija, kelle retke usaldusväärtust ägedasti kahtluse alla pannud P. Freucheni raamat «Kütid Melville'i lahes» avaldati eesti keeles

juba 1964. Nüüd avaneb siis võimalus veidi kergema vaevaga kui varem rakendada põhimõtet *audiatur et altera pars* täiesti konkreet-selt.

Mis on eelnevas jäänud osutamata või väärrib alternatiivset soovitus, selle saab kätte kas või neistki ajakirjadest, mis pakuvad igas numbris infot kogu olulisema värskelt ilmunud või toimetusele laekunud kirjanduse kohta. Rikkalikult on selliseid andmeid näiteks ajakirjades «Voprossõ Istorii», «Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift» (Berlin), «Byzantinoslavica» (Praha), «Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft» (Berlin-New York), «Ostdeutsche Familienkunde. Zeitschrift für Familiengeschichtsforschung» (Neustadt a. d. Aisch — sisaldab muide rohkesti *estica*'t), «Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen» (Berlin), «Nauka i Žizn», «Nauka v SSSR», «Priroda». Ilmub ka lausa spetsiaalseid perioodilisi väljaandeid, millest saksakeelsed «Deutsche Literaturzeitung für Kritik der internationalen Wissenschaft» ja «Demos. Internationale ethnographische und folkloristische Informationen» (mõlemad Berlin) ei tohiks olla tabamatult haruldased.

Kahjuks ei saa sedasama öelda referatiivsetest kogumikest, mille ülesanne ju ometi peaks olema muidu kättesaamatute väljaannete sisu tutvustamine ka laiemale lugejate ringile. Korraliku ajaloolise hariduse nimel poleks sugugi ülearune lugeda näiteks mullu Moskvas NSVL TA Ühiskonnateaduste-alase Informatsiooni Instituudi poolt avaldatud kogumikku «Kaasaegsed uurimused rooma õigusest». Kui seda ainult kätte saaks! Referatiivsetel ülevaadetel erialases perioodikas (nt G. Knabe «Isikutevaheliste suhete eripärast antiigis. Ülevaade uemast välismaisest kirjandusest» ajakirja «Vestnik Drevnei Istorii» 1987. a 4. numbris, lk 164—181) ei ole kunagi seda põhjalikkust mis spetsiaalseeritud kogumikel.

Lõpuks taas midagi säärast, mis väärrib täit tähelepanu ka erialasest huvist küsimata (või just sellest küsides — tema tekitamiseks!). Lisaks ajakirjadele, mis on nüüd raamatukogude erifondist avariileile toodud või mida on alles tellima hakatud, on ka selliseid väljaandeid, mille esimesed numbrid meie päevil trükiti just tulevadki. Näiteks mullusest Reykjavíkis väljaantav «Tocharian and Indo-European Studies» (TIES), väga vajalik lektüür kõigile, kes tahavad jut-tudest korraliku filoloogilise hariduse tähtsuse üle tõsiselt kaugemale minna.

REIN TAAGEPERA Eesti-vene-inglise keelekolmnurk

Keelesuhteid on Eestis hiljuti palju arutatud. «Vikerkaar» 9/87 üksi sisaldab Edgar Savisaare, Mati Hindi, Artur Laasti ja Henn Mikelsaare mõtteid ses küsimuses. Enamasti on käsitletud kahe keele suhteid. N. Liidu ulatuses esineb küll ka keerulisemaid olukordi. Üksik venelane Karakalpakias võib abiellumise puhul siirduda karakalpaki keelele, sellal kui ses ANSVs levib usbeki keel (sellele viitab karakalpakide suhteliselt madal juurdekasv), sellal kui usbekide hulgas levib laialt vene keele oskus (kui rahvaloenduse arve puhta kullana võtta). Võib tunduda, et Eestis kolmanda keele küsimusi ei kerki, ent seda ainult seni, kui ei märka, et N. Liit on osa maailmast. Maailmast, kus inglise keel levib kahetsusväärset kiiresti.

Olen ise näide sellest. Algkooli lõpetasin veel eesti keeles Kesk-Euroopas, keskkooli prantsuse keeles Põhja-Aafrikas, ülikooli aga juba inglise keeles Kanadas. Kümne aasta tagant taas Soomes viibides nentisin ehmatusega, kuidas inglise keel oli vahepeal sisse imunud Helsingi tänavapilti kuulutuste, kaubanimede ja moesõnade näol. Ehkki Soomes kui riigil oleks vaja rohkem prantsuse, saksa ja vene keele oskajaid, valib umbes 90% õpilasist inglise keele esimeseks võõrkeeleks, sest nad arvavad, et see on isiklikult kasulikum. Nende arvates on inglise keel kujunenud ülemaailmseks suhtlemiskeeleks, ja kui peaaegu kõikjal niimoodi arvatakse ja vastavalt õpitavat võõrkeelt valitakse, siis muutub arvamus tegelikkuseks. N. Liit pole ses suhtes erandiks. Nähes mu inglise- ja prantsuskeelset Kanada passi kõnetasid mind ametnikud Tallinna sadamas mitte prantsuse, vaid inglise keeles.

Teised suhtlemiskeeled nagu suahiili, prantsuse ja vene võivad veel edasi levida oma traditsioonilisis mõjupiirkonnas, aga nad tunnevad inglise keele hingeõhku kuklal. Pole siis ime, et regionaalsete suhtlemiskeelte propageerijadki teinekord esitavad argumente, nagu et «75 protsenti maailma teaduslikust informatsioonist ilmub inglise või vene keeles» (vestlus Vitali Kostomaroviga, «Rahva Hääle» 25. august 1982). Küllap ilmub ka üle 50% maailma teaduslikust teabest eesti ja inglise keeles. Nali naljaks, aga meie maailm on keelelise murrangu keskel, nii et peab harjumuslikke reaktsioone ümber

mõtleva. Milline on see harjumuslik keelepilt?

Viiekümne aasta eest oli maailmas mitu võistlevat suurkeelt ja ühega kõikjal läbi ei saanud. Eestis polnud ebatavaline, et haritlane valdas vene, saksa, inglise ja prantsuse keelt. Prantslaste huvides oli keeleliselt prantsustada bretoone ja senegallasi, sest see tugevdas prantsuse keele asendit teiste suurkeelte vastu, ja sama mõtteviisi valitses teiste suurkeelte puhul. Vähemlevinud keelte kõnelejad asusid kaitseseisundisse, kui nad oma keelest kui kultuuriväärtusest teadlikuks said. Kujunes kahe keele võistlusi, kus bretooni keele kaotus oli prantsuse keele võit ja vastupidi — ja samuti oli see kõigi suurkeelte mõjupiirkonnas. See pilt on juurdunud maailma teadvusse, muude hulgas ka eestlastel ja venelastel, aga see pilt on aegunud.

Suurkeelte võistluse ajajärk on nüüd lõppenud inglise keele võiduga. Kätte on jõudmas aeg, kus saamaks maailmas hakkama pole vaja õppida mitmeid võõrkeeli — jätkub inglise keelest üksi. Seal, kus oma keel on tugevasti juurdunud, lisandub ülemaailmne suhtlemiskeel omale keelele ilma seda eriti ohustamata. Sellist suunda märkab eriti Aafrikas. LAVIS on paljud mustad rahvuslike «kodumaade» vastu, mis kõige negatiivse kõrval annaksid võimaluse suulu jt keeltele areneda. Need mustad nõuavad hoopis õigust olla ühisriigis, kus inglise keel domineerib. Paljude piirkondade täielik siire inglise keelele asetaks seda suuremat survet ülejäänud keeltele.

Seal, kus regionaalne suurkeel vähemat naaberkeelt teadlikult või kogemata nõrgestab, võivad uues olukorras mõlemad kaotada ja hoopis inglise keel võita. Need lõuna-aafrika mustad, kes buuride hariduspoliitika tõttu valdavad paremini afrikaani keelt kui oma keelt, nõuavad õigust õppida inglise keeles, sest oma keelt nad arendada ei looda ja afrikaani keel pole oma. Neegrikeelte nõrgestamine on ses olukorras afrikaani keele asendile pigem kahjulik kui kasulik.

On olnud aegu, kus Gruusias abhaasidele ja osseetidele gruusia keelt liigselt peale määriti, ent tulemuseks on olnud vist rohkem venestumine kui grusiinistumine, sest kui oma keelt enam ei suuda hoida, pakub ju vene keel laiemad võimalused. See nähe avaldub edaspidi palju laiemas maailma-mõõdustikus — inglise keele kasuks.

Tuleb ehk üllatusena, et Stalini meetodid Eestis tõid kaasa rohkem eestlaste inglistu-

mist kui venestumist, aga nii see on. Valmar Adams arvab, et «Stalini-ajastu ike oli raskem tatarlaste ikkest» («Edasi», 11. septem-ber 1987). Igatahes viidi umbes 100 000 eestlast sundasumisele ida poole. Kuigi suur osa naasis hiljem ja suur osa suri, jäi osa võõrsile elama ja nende järglased kõnelevad peamiselt vene keelt. Hirm küüditamiste eest pani aga ka üle 60 000 eestlase põgenema lääne poole. Enamus asus lõpuks ingliskeel-sesse riikidesse ja nende järglased on nüüd valdavalt keeleliselt inglismustas. Stalini mee-todite toodang Eesti osas on niisiis kuni 10 000 uut vene keele kõnelejat, aga vähemalt 30 000 uut inglise keele kõnelejat. Inglise keele levimise ajajärgul on ehk venelastel selle saavutuse üle veel enam põhjust mõtisk- kella kui eestlastel.

Samasuunalisi tulemusi võib olla praegu- sel nõudel, et kõik kandidaativäitekirjad Eestis tuleb esitada vene keeles. Kvaliteedi- kontrolli saaks korraldada ka mitmes keeles, aga on täiesti õigus, et eestikeelsele tuuma- füüsika väitekirjal oleks vaid paar lugejat. Sama argumenti alusel peaks aga väitekirja kirjutama hoopis inglise keeles, sest kui sel töö on maailmatasemelist kaalu, saab ta jõu- da maailma füüsikute pere teadvusse ainult inglise keele kaudu. Kui see töö aga on vaid solidne näpuharjutus, siis võib selle avaldada samahästi nii eesti kui vene keeles. Laiem küsimus on muidugi, kas peab üldse keelama-käskima, kus aga vähegi saab. Kui Tartus peaks kunagi kirjutatama väitekhri Baudelaire'i kohta, siis miks mitte prantsuse keeles? Ja Underi kohta eesti keeles. Aga ükskord algab aeg, kus tuumafüüsika väite- kirjade puhul enam ei saa mõõda inglise keelest ja keeleregulatsioon mureneb parata- matult. Kui rahvas on võõrutet kirjutamast oma keeles, hakatakse siis Underistki kirju- tama inglise keeles. Ka vene keelepiirkonna huvides on, et seda ei juhtuks ja et eestlased säilitaksid tugeva vastupanuvõime inglise keelele, mida saab anda ainult kiindumus esivanemate keelde.

Keelesuhteid N. Liidus ja seega ka Eestis mõjutab uus olukord maailmas, mis valgub üle piiride ja vajub kaela tv-satelliitidelt. Seda saaks takistada vaid ulatuslik eraldumine muust maailmast, majandusliku kängumise hinnaga. Varem ei olnud vene keele arengule ja püsimisele vaja, et naaberkeeled püsiks, nüüd aga on. Vastupanu inglise keele levikule on selline eestlane, kes oma keelest mõnu tunneb, tõhusam liitlane kui mõni teine, kes pealiskaudseil põhjusil vene keelele siirdub ja sama hõlpsasti on valmis edasi siirduma inglise keelele.

* See arv ei ühti Nõukogude Eesti ajaloolaste hinnanguga. Toim.

Samuti on nüüd venelaste seisukohast tähtsam kui kunagi varem vältida arusaama- matusi keelekõsümuses. Enam kui 100 miljoni kõnelejaga keel võib kergesti ka kogemata ühe miljoni kõnelejaga keelele liiga teha — või sellise mulje jätta. Muljed on teinekord tähtsamad kui reaalsused. Kui nõrgem pool ekslikultki arvab, et ta tunneb survet, siis ei aita selgitustöö, et mingit «venestumist» ei ole — selline selgitus võib panna vaikima, aga muudab survealuse tunnet veelgi tugeva- maks. Aitab vaid, kui saab oma keelt kasu- tada poes, postil ja igas muus tegevuses. Väite- kirjadeski. Eestil on venekeelne Elleri-mark, aga Soomes on tillukesel Ahvenamaal saada- val omad, ainult rootsikeelsed postmargid: «Åland» ja mitte «Finland». Küllap soomla- sed teavad, miks selline lisakulu end ära tasub maailmas, kus inglise keel on kolmnurga kolmandaks tipuks.

JÜRI RÄTSEP

On aeg selgitada tõde I

Eesti esindusteatrilega külgneval Georg Otsa tänaval keelati 1983. aasta teatrikuul sõidu- kite peatamine ja parkimine. Keeld kestis etenduste edukust häirimata üheksa kuud.

Selleks ajaks oli teisel pool tänavat paik- nevast kohtuhoonest välja pühitud kaabli- trasside rajamisel tekkinud ehituspraht. Vesti- büüli kitsendusikäik oli võetud kirjutuslaua taga istuva korraldajuri kontrolli alla. Kohtu- saal oli pidulikum kui kunagi varem. Ainu- üksi heli- ja vaatlusseadmete päevarendis pidi olema suurem kui toimuvat jäädvustava istungisekretäri kuupalk. Neid seadmeid jät- kus kõikjale ja kõigeiks, ka vastutustunnet tõstma.

Kümne vahialuse Patareisi kohtuhoone- nesse toimetamine korraldati esimestel kohtu- päevadel sireenide huilgamise saatel. Mere puiestee ja Pärnu maantee külglüklus seisis. Oli tunda tõsimeelset püüdlikkust ja ärevat ületähtsustamist. Kas kardeti mõne tähtsa kohtualuse äravarastamist või muidu kaotsi- minekut? Või tähendas see hoopis seda, et kurjategija rüüd hakati sobitama eaka ja nimeka eesti rakendusteadlase, tehnikadok- tori ning Lenini preemia laureaadi Johannes Hindi selga?

Kohtusaal oli kramplikult vaikne, huvilisi sissepääsu juures vähe. Konvoi reastas kohtu- alused istuma spetsiaalse barjääri taha, mida dubleeris konvoisoldatite spaleer. Kui vastas- poolsest külgukselt sisenesid kohtualuste kaitsjad kombekohase tervitusnoogutusega, kordas vanemohvitser sõjaväelisel nõudliku tooniga, et kaitsjate ning kohtualuste suhtle- mine on protsessil rangelt limiteeritud.

Muidu üsnagi aktiivseid kohalikke krimi- naalkroonikuid ei olnud saalis märgata. Või

kartsid nad, et keeld kohtusaalis märkmeid teha kehtis ka nende kohta (?!).

Poodiumil võttis kohad sisse kohtukoosseis — H. Tammistu, E. Tammjärv ja A. Vardja. Advokaatide vastaslaua taga valmistusid süüdistust toetama Ü. Roots, P. Männik ja K. Luiga ning ka spetsialistina tutvustatud J. Teimann. Protsessi pealt kuulama asusid ka kaks varukaasistajat. Protsessi sisutu rakenduslik osa oli aimamatult pikk ja pingevaba. Kohtuistung avati 21. märtsil 1983 täpselt kell 10.

Juba siis oli teada, et protsess tuleb pikk ja vaevaline, aga et see kõik jõuludeni kestab, ei osanud veel keegi arvata. Ainuüksi süüdistuskokkuvõtet loeti ette neli tööpäeva. See aeg kulus mõtisklusteks riikliku hoiakuna kõlava tänamatuse, bürokraatliku formalismi, majandusliku ja poliitilise väikluse, normirakenduse piiramatuse ning muude käsitlusehävete üle, mis täna — täpselt viieaastase ajavahe kauguselt — iseloomustavad stagnatsiooni ja mõndagi protsessi.

Tuli istuda vankrisse, mille juhtohje tõsise väärikusega sikutati, märkamata seda, et need olid päralaua külge kinnitatud. Suund ei olnud muudetav, allajõudmise tempot võidi paiguti aeglustada või kiirendada — enam-vähem olenevalt sellest, kummalt poolt anti märku. Oli sedagi, et osutati sõnatu žestiga ülespoole... ja sõit läks edasi.

Tahtmine avada nn «Johannes Hindi jt protsessi» varjus hoitud tahke on mitmesuunaline. Laiem üldsus ju ei teagi, et Johannes Hint ja koos temaga kohtu all olnud Spetsiaalse Konstrueerimis- ja Tehnoloogia-büroo (SKTB) «Desintegraator» juhtkonda kuulunud isikud ei saanud Eesti NSV Ülemkohtus karistada vaieldamatu süü ega kasuahnuse eest, vaid vähemasti vaieldava süü ja suuresti ajast ette jõudmise eest. Tolleaegne keskajakirjandus, pööramata kuigivõrd tähelepanu isegi kohtuotsuse käsitluslaadile, jättis faktidega ümberkäimise vabaduse poolest varju kõik kohalikud kuulujutud. Ometi põhistasid hiidprotsessil esinenud kaitsjad sisulise vaidluse käigus juba siis valdavalt oma kaitseluste õigeks mõistmise kõigi inkrimineeritud sätete järgi. Nüüd tähendaks analoogilises asjas teistsugune hoiak advokaaditööks kõlbmatust.

Ajavaimule vastavalt imetles aprillikuise «Pravda» (!) artikli autor juba juunis vastukajade kaalukust. Pealkirja «On aeg selgitada tõde» all saadi teada, mida arvasid Johannes Hindi kohta A. Zuk Saranskist, V. Volkov Kaliningradist, moskvalased A. Titov ja S. Kazatškin, krasnodarlane M. Trussov ning... A. Krupinin Narvast. Neile oli kõik ja kohe selgeks saanud.

Õnneks on aeg säilitanud ka niisuguseid mõtteviise, mida toetab avaram maailmapilt, terve loogika ja erk sotsiaalne tundlikkus. Osutaksin Kirjanike Liidu mulluse aasta-koosoleku ülevaatele (Arvo Valtoni sõnavõtt), et aimataks, miks otsustasin varastada oma loole pealkirja just sealt, kuhu ta nii halvasti sobis.

1982. aasta sügiseni ei teadnud ma Johannes Hindist kuigipalju rohkem kui A. Zuk Saranskist. Teadsin natuke silikaltsiidist, olin kuulnud desintegraatoritehnoloogia avarduvatest perspektiividest, neid arendava ettevõtte kollektiivi suutlikkusest, ettevõtlikust voojust ja tulemustest. Ning et tollesse ettevõttesse vastuvõetuid kadestati, tõsi küll, pisut vähem kui selle juhti. Olin kuulnud Johannes Hindi kärsitust enesekindlusest ja otsekoheusest, ka sellest, kuidas ta suruti põlvili, kuid ta tõusis jälle. Kuiva faktina teadsin veel seda, et Johannes Hint lõi esimese NSV Liidu ja kapriigi (Austria) vahelise segafirma. Üks moemehesest ajakirjanik paigutas 1981. aasta kevadel Johannes Hindi populaarseimate eestlaste esikümnesse.

Sellestki vähesest oli selge, et Johannes Hint ei tohi kohtuprotsessil jääda sisulise kaitseta. Lootsin oma kolleegidelt talle tõhusat abi, kuni korraga olin inimeste juhuvalikute tõttu ise selles rollis selle erakordse saatusega mehe kõrval tema viimase eluaasta traagikat jagamas.

Johannes Hint sündis 20. septembril 1914 Saaremaal Lümanda vallas ja suri 5. septembril 1985 Tallinna vanglas. Esimest korda ootas ta Tallinna Keskvanglas kohtuotsust Saksa okupatsiooni algusaastatel, olles enne seda osa võtnud uue inimsõbralikuma Eesti loomisest ja säilitamise katsetest. 27aastane ehitusinsener jäeti ellu ja saadeti Ellamaa vangilaagrisse. Sealt põgenenud, aerutas ta sõudepaadiga Soome, kuid vangipõlvest polnud sealgi pääsu.

Võidu eel pääses ta Eestisse tagasi, kus temast sai silmapaistev teadlane uute ehitusmaterjalide ja tehnoloogiate valdkonnas. 1953. aastast oli Hint tehnikakandidaat, 1962. aastast tehnikadoktor, samast aastast Lenini preemia laureaat. 1964. aastal sai ta Eesti NSV teeneliseks teadlaseks. Riiklikke auutasusid ja NSV Liidu Rahvamajanduse Saavutuste Näituse suurigi kuldmedaleid oli mitu. Kümme aasta tehnikaraamatu ja -brošüüri ning vähemalt 90 teaduslik-tehnilise artikli autor (viimastest kolmandiku avaldas ta poolteise aasta jooksul enne vahistamist). Umbes 30 leiutise autor või kaasautor, millest üle poole on patenteeritud välismaal. Juba vahialuse Hindi teadussaavu-

tusi tunnustas NSV Liidu Teaduste Akadeemia Teadusliku Nõukogu büroo.

Kodumaisele silikaltsiidile eluõiguse väljavõitlemiseks kulus keha- ja vaimujõudu. Ekspertid ja instituudid löid «omavärvaid» seitse aastat, enne kui ilmakaared selgeks said. Samal ajal saatis Hindi leuitist, mis NSV Liidus litsentsilepingu nr 1 (tähistab NSV Liidu litsentsisuhete algust!) alusel välja ostetud, stabiilne edu Jaapanis, Itaalias ja mujalgi. Hindi viimase vangipõlve alguseks oli siiski üksnes Tšaikovski linnas jõutud silikaltsiidist ehitada 0,5 miljonit ruutmeetrit elamispinda. Ainuüksi Austrias realiseeritud litsentsid olid kolme aastaga toonud riigile puhast valuutat 2 miljoni dollari ulatuses.

Enne silikaltsiidi taassündi oli Johannes Hindi töötuba Tartu mnt väikese rauapoe õuemaja keldris. Seal ta oligi kirjutanud oma saatuslikuks saanud «Mõningate XX sajandi auate inimeste tragöödia».

Desintegraatoritehnoloogia enese olemusest ja selle majanduslikust efektist rääkis autor Johannes Hint kohtusaalis nii: «Ainete mõjutamist kiirelt üksteisele järgnevate põrgetega kasutati alul ainult lubjast ja liivast valmistatud ehituskivi — silikaltsiidi tootmisel. Praktika näitas, et see tehnoloogia täiesti uudne printsiip võimaldas valmistada kvaliteetseid suuremõõtmelisi ehitusplokke, paneele ja muid ehituskonstruksioone senisest umbes kaks korda odavamalt. Kapitaaletused vastavate tehaste ehitamiseks on üle kahe korra väiksemad ja tehnoloogiliseks protsessiks vajalik energiakulu toormaterjalide hankimisest kuni valmistoodeteni on samuti üle kahe korra väiksem.

Hilisemas töös selgus, et sellel ainete mõjutamise printsiibil on universaalne tehnoloogiline iseloom. Ained, mida on töödeldud sellele printsiibile vastavalt, saavad uued, senistega võrreldes paremad tehnoloogilised omadused. Aktiviseerimisel tekivad ainete füüsikalise-keemiliste näitajate muutused, mis tehnoloogiliste protsesside kulgemist soodustavad.

Kolmele tehnoloogilisele põhikomponendile — temperatuurile, dispergatsioonile ja katalüüsile on baseerunud seni kogu tehnoloogia. Nüüd on lisandumas neljas põhikomponent — ainete mehhaaniline aktivatsioon suurte mehhaaniliste energiatega.»

Nende arengusuundade viljelemiseks kerkiski Sõjamäe turbaraba kohale Hindi uus ettevõtte «Desintegraator». Nii tema juhti kui kaastöötajaid innustas teadmine, et uue, inimestele kasuliku UDA-tehnoloogia ellurakendamine on käegakatsutavas läheduses. Kohtuistungil selgitas Kasahhi NSV riikliku preemia laureaat tehnikadoktor pro-

fessor V. Danjuševski menetluse suunajate iroonilisele hoiakule tähelepanu osutamata: «Uue seadme projekteerimiseks kuni katseeksplari käikuandmisele kulus 1—2 aastat tavalise 5—10 aasta asemel. Seadmete tehniline tase on erakordselt kõrge. Siberi ja Kasahstani rasketes tingimustes näitasid «Hindi inimesed» üles silmapaistvat ennastalgavust seadmete paigaldamisel.»

NSV Liidu Plaanikomitee enda algatusel, mis tugines NSV Liidu TA akadeemiku N. Jenikolopovi juhtimisel tegutsenud riikliku ekspertkomisjoni järeldusele, arutati 10. veebruaril 1981 Plaanikomitee kolleegiumi istungil desintegraatoritehnoloogia evitamist NSV Liidu rahvamajandusse. Istung ise koos juurdekuulva näitusega oli ainulaadne; esmakordselt sõjajärgsetel aastatel arutati üheainsa ettevõtte tööd nii kõrgel tasemel. Plaanikomitee määrus kirjutati alla 4. mail 1981, sihtprogramm UDA-tehnoloogia kiireks evitamiseks pidi koostatama samal aastal. Täpselt kahe nädala pärast, 18. mail 1981, aastal algutati Eesti NSV Prokuratuuris kriminaalasi SKTB «Desintegraator» juhtkonna suhtes.

Eesti NSV TA Toimetiste 1983. aasta esimeses ühiskonnateaduste vihikus (juba alanud kohtuprotsessi ajal) ilmus majanduskandidaat Jaan Tepandi artikkel «Desintegraatoritehnoloogia majanduslikust potentsiaalidest». Käsitledes selle tehnoloogia levikut NSV Liidus ja rahvusvahelises ulatuses ning ka mõistetavaid takistusi laiema leviku teel, on artikli autor tehnoloogia kompleks-efekti tuletamisel ettevaatlik, kinnitab aga siiski: «Kuid kui jutt on riigi kogu kaubatoodangu omahinna alandamisest vähemalt mõne protsendi võrra, tuleb rääkida kümnetest miljarditest rubladest.» 1983. aasta 1. märtsiks, vahetult kohtuprotsessi eelseks ajaks, oli UDA-tehnoloogia majanduslik efekt siiski 144 miljonit 653,9 tuhat rubla.

Tänaseks on tehnoloogia evitamise loiduse tõttu, mis saabus järsult 1981. aastal, kümned tuhandet tonni defitsiitset materjali (tsement, plastmassid, kumm) jäänud kohalike ainete ga asendamata. NSV Liidu Riikliku Plaanikomitee teaduse ja tehnika osakonna vanemekspert L. Lobov kinnitas kohtuistungil tunnistajana, et kriminaalmenetlusest tingitud takerdumise maksumus NSV Liidu rahvamajandusele oli juba siis mõeldav miljardist suurema summaga. UDA-tehnoloogia arengu seost kriminaalmenetluse käigus rakendatud meetmetega näitavad baasettevõtte SKTB «Desintegraator» arengunäitajad tollest perioodist:

1979	10 052 rbl	3,64 milj rbl	2,27 milj
1980	25 850 rbl	15,46 milj rbl	8,75 milj
1981	22 099 rbl	18,74 milj rbl	8,25 milj
1982	11 345 rbl	9,24 milj rbl	2,2 milj

Nende arvude juures peatumisel arvestatagu, et Johannes Hint vahistati 13. novembril 1981 (Tapa raudteejaamast teel Moskvast Tartusse Maarjamõisa haiglasse, kus ta abikaasa elas viimaseid elunädalaid). Osa ettevõtte ametiisikutest oli vahi alla võetud mõnevõrra varem, teised säilitasid vabaduse tasuks teatavate hoiakute ja hinnangute eest, mis aga määrasid lõpuks ka nende eneste saatuse.

Menetlusele oli tunnulik, et represseerimisele määratud isikute töö — kõige eespoolkäsitletu — valgustamiseks ei tohtinud olla ühtegi heledat kiirt. Oli piinlik, kuidas kas või NSV Liidu Teaduste Akadeemia esindajate antud hinnangud kuulutati menetluse suunajate poolt asjasse mittepuutuvaks. Argumenteeritud seisukohad ei mahtunud toimiku kaante vahele, mis oli sisse seatud vaid teatavaks otstarbeks. Majandustegevuse mõningate külgede üsnagi suvaline vastandamine bürokraatlikult tõlgendatud eeskirjadele toitus lennukast fantaasiast. Nii köideti eesti õigusemõistmise ajaloo suurim (üle 100 kõite) kriminaalasi, mille menetlus ei tohiks olla lõppenud enne tänasele vääriliste konjunktuurivabade hinnangute sisulist arvestamist.

Siinne ajakirjaruum saab mahutada vaid ühe osalenu nägemuse sellest, mida kuritegedena käsitleti, ei jõua aga selgitada seda, milleks ja kelle huvides niisugust protsessi vaja oli. Seda ei aimanud oma eluajal Johannes Hint isegi. Näib, et see pseudokriminaalne draama kujundati stagnatsioonijüngrite argimõtlemisest kõrgemal ja eks ikka juba siis näitamaks, mille kõigega küll Eestis mõtestatud töö ja maailmatasemel teaduse siltide varjus ei tegelda.

Esimene kohtumine vahialuse Johannes Hindiga toimus 29. septembril 1982. Kaitsjal tuli seda oodata kevadest alates täielikus teadmatuses. Mai algusest peale peetud telefonikõned Viljandist pealinna tollaegsele ENSV Prokuratuuri eriti tähtsate asjade uurijale E. Vallimäele ei lasknud midagi konkreetsemat aimatagi. Johannes Hindi Tartus elav tütar Pille Pae käis nende kuude jooksul mõnedki korrad Viljandis, sest mure mõistagi süvenes ja nõutus kasvas; kas mina ometi ka justiitstõotajana tõesti kusagilt teada ei saa, mis ta isaga tehakse ja toimub. Kindel oli ta vaid oma perekonnas valitsenud

vaimu tõttu selles, et isa midagi omakasulist teha ei saanud... kui ehk tollaegses mõttes poliitilist. Tütar arvas veel sügiselgi, et asi laheneb ilma kohtuta või vähemasti mõistliku protsessiga nii, et isa oma süvenenud hüpertooniatõbe ja muid kroonilisi haigusi saaks ravidatema pere juures Tartus sealsete arstiteadlaste hoole all.

Lootused hävisid 29. septembri õhtupoolikul, kui E. Vallimäe leidis niipalju mahti, et töördõmsa naerutusega ulatada kaitsjale Johannes Hindi süüdistuse tekst. Selle dokumendi mõte ja maht ongi vaevanud paljude inimeste ajusid nüüd juba aastaid.

Johannes Hindiga kohtumine ise sai teoks sama tööpäeva lõpul, kui viimane ja väga tähtsaks nimetatud uurimistoiming oli korda saadetud. Sealtsamast, otse videokamera eest, juhatas E. Vallimäe Johannes Hindi kaitsjaga vestlemiseks vabasse kabinetti. Alatiseks jäi meelde Johannes Hindi kärsitu küsimus: «Aga kuhu jääb meie kokkuleppe teine pool?» E. Vallimäe vastus — doktor Hint ärgu olgu liiga kärsitu ja arvestatagu ka seda, et uurimisbrigaad ei olevat oma lubadustegi suhtes kuigi iseseisev — ütles kaitsjale vaid seda, et uurimise eetilise tase ei olnud ametinimetuste ja aukraadide vääriline.

Oma kohmetuvõitu kaitsjat kohtles Johannes Hint kaastundliku lohutajana. Mõne minutiga püüdis ta mulle selgeks teha oma teadlasekreedo olemuse ning elluviimise tähtsuse, seejärel ka selle, et ta majandusasjus võis oma oskusi mõneti ülehinnata. Tema riisujaks ja salakaubavedajaks tituleerimine on aga mingi seletamatu pahatahtliku eksihoiaku tuletit, mille selgitamisel ta loodab kaitsja ja kohtu kaasabile.

Niisugune vaba jutt tuli mul kurvalt noogutades ära kuulata vaid parkümmend minutit pärast seda, kui oli lõppenud Johannes Hindi «süü ülestunnistamise» videosalvestamine. Kurikuulsa stalinlasest justiitsideoloogi akadeemik A. Võšinski «tõendite kuninga nna» sai poole tunni jooksul hakama üsna häbitu striptiisiga, kuid kui mitmel korral teda järgnenud kohtuprotsessikuudel ja -otsuseski sellisena tõsimeelselt kummardati!

Tean oma praktikast, kui abitu ja häbitugi võib paista mõni uurija, kes oma töö kõiki hindamiskriteeriume ja hindajaidki ei tunneta. NSV Liidu Prokuratuuri eriti tähtsate asjade uurija T. Gdijan ja ENSV Prokuratuuris samal ametikohal töötanud E. Vallimäe oskasid vähemalt selles protsessis Johannes Hindi kaitsja kohe suruda niisugusele positsioonile, kust nende eetilise platvorm oli algusest peale nähtav. Esimene neist sai muude tähtsate asjade kõrvalt anda

vaid kärsitud korraldusi asja mõõtmete suu-
rendamiseks, teine kavaldas üle, et faktiilise
liidrina neid oma ülemuse lootusi realiseeri-
da. Ei tea, keda veel teeniti, kuid nõu
targemaks ja ausaks uurimiseks ei saadud
kusagilt. Uurimisbrigaadi ülejäänud tosin-
kond vaheldunud liiget ei olnud ilmselt kuigi
iseseisvad oma kohati üsna kirkaid eriarva-
musi kehtestama. Juhitud kollektiivi riski-
vabalt improviseerivad menetlushoiakuid
jäävad iseloomustama toimikumaterjalid.

Jätaksin vihjatud «kokkuleppe teisest
poolest». Sellega anti 68aastasele haigele
vangile lubadus teda üle viia inimväärsesse
ravitingimustesse. Ent seegi oli vaid eriti
tähtsate asjade uurija trikk. 27. septembril
1982 anti pühapäevaõhtuse kaugekõnega
Pille Pae trepikojanaabri telefoni kaudu
talle teada, et ta peab olema koos kümne tu-
hande rublaga järgmisel hommikul Tallinnas
ENSV Prokuratuuris, kui tahab säästa oma
isa lootusi paremale ravile. Hiljem selgus,
et tütre kiiruga oli jooksul kokkulaenatud
viis tuhat rubla oli vahialune Johannes Hint
kandnud kohe vabatahtlikult oma
avalduse alusel riigituludesse oma süü-
tõendamiseks, nagu oluks tal niisuguseid
summasid kõigele ja kõigile oma
vangirüü tagataskust võtta. Asja mõte on aga
selles, et riisumise rängima erikoosseisu
ametlik piir algab teatavasti 10 000 rublast.

Eesti ajaloo kõige haritumale kohtu-
aluste seltskonnale õpetati seaduses selgelt
deklareeritud kaitseõigust väga omalaadsetl.
Koodeksi vastav säte alustab süüdistatavale
õiguste selgitamist sellest, et tal on õigus
teada, milles teda süüdistatakse. Johannes
Hindile esitati vahistamise järgnenud päeval
— 14. novembril 1981 — selgelt formaalne
süüdistus, mille mõnerealine tekst osundas
üsna umbmäärasele vahistamisalusele. Tege-
likku süüdistust ootas Johannes Hint Pata-
reis teadmatusel, tervisehädast ja öösiti
käratsevast määratlematust kaaskonnast rusu-
tuna kümme kuud ja kümme päeva. Üld-
juhul peab kogu kohtueelne kriminaalmenet-
lus valmis saama kahe kuuga (ülejäanutel
kõik niimoodi oligi). 23. septembril 1982
võis Johannes Hindile näida, et lõpuks on
ta sellest ootamispingest vabastatud, kuid
tegelikult algasid kujuteldamatu ägedusega
uued vintutsused. Vaid uurijad teavad, mille
poolest erines Hindi kohtlemine tollest, mida
juba siis nimetati pöördumatult möödunuks.

Süüdistusena esitati 25 masinakirjalehte
arvudest ja hinnangutest põimitud teksti, mille
sisu mõistmine oli Hindi ettevõtte mitme
aasta dokumentatsiooni kõrvutamata ja kor-
ralikku arvutustehnikat rakendamata või-
matu. Süüdistus oli formuleeritud kolme
erineva liiduvabariigi kriminaalkoodeksite

kümne paragrahvi järgi. Eks pidanud uurija
neid sätteidki selgitama. Mis kellaajal süüdis-
tuse esitamine ja osundatud kriminaalsea-
duste selgitamine Johannes Hindile algas, ei
tea keegi, aga vaevalt sai see olla märgata-
valt varem normaalse tööpäeva algusest.
Ent juba sellesama 23. septembri hommikul
kell 10.30 alustas uurija E. Vallimäe J. Hindi
ülekuulamist kõige olulisema süüdistuse ko-
gumahtu käsitleva küsimusega — «kas süüdis-
tatav tunnistab end süüdi?».

On selge, et süüdi tuleb end tunnistada
süü tegeliku olemasolu ja selle tunnetamise
puhul. Õige hinnang väidetava kuriteo suhtes
saab formeeruda vaid siis, kui süüdistuse
sisu mõistmiseks on piisavalt aega olnud. Hin-
dile süüdistusega tutvumiseks antud aja jook-
sul võidi vaid ehk selgitada, mida head süüdi-
tunnistamine endaga kaasa toob.

Tagantjärele sai mõistetavaks ka see, miks
üsnaagi kummaliselt saavutatud süü deklara-
tiivse ühelauselise ülestunnistuse videosal-
vestamist nii tähtsaks peeti. Professionaalse
vormistuse järgi võib leida, et Johannes
Hint ise avaldas soovi oma ülestunnistuse
videosalvestamiseks. Tegelikult teati ette, et
süüdistatava sisulised hinnangud talle inkri-
mineeritud kuriteokoosseise kuigi toekalt ei
kinnita ja et selline planeeritud peataolek ei
saa kesta kaua (ei kestnud esimese erapoo-
letu arutlemisvõimaluseni).

Sai selgeks seegi, miks jäeti tähelepanuta
Johannes Hindi 21. juulil 1982. a esitatud
taotlus, et talle võimaldataks kaitsja osavõtt
alates süüdistuse esitamisest, kuna ta «ei suu-
da tervise halvenemise ja kõrge ea tõttu ise-
seisvalt realiseerida oma kaitseõigust». NSV
Liidu peaprokuröri vanemabi Kazakovi
motiveerimata kirjaga jäeti see rahuldamata.
Sama saatust tabas tervise halvenemisele
osundavaid taotlusi üldreeglina kohtumenet-
luse lõpuni.

Viitaksin veel ühele dokumendile sealt-
samat eluurimismaterjalide tookordsest
lõpukõitest. Eeluurimise ja vahi all pidamise
tähtaja pikendamise määрус kannab 1982. a
15. septembri kuupäeva. Selle määruse teks-
ti konstateeritakse muu olulise kõrval, et on
arreteeritud Johannes Hint ja võetud süüdis-
tatavana vastutusele ENSV Krk § 68 lg 1,
93¹, 161 lg 2, 165 lg 2, 15 lg 2 ja 165 lg 2, 166
ja 167, Vene NFSV Krk § 174 lg 2, Ukraina
NSV Krk § 70 ning Valgevene NSV Krk § 75
järgi. Väidetakse, et Johannes Hint tun-
nistas end esitatud süüdistuses
täielikult süüdi. Samal paberilehel
sanktsioneeriti tähtaegade pikendamine 21.
septembrini 1982.

Kõrvutades seda olulist dokumenti samas
kõites asuva süüdistatavana vastutusele võt-
mise määrusega, selgub, et ei 15. ega ka 21.

septembril 1982 ei olnud seda keeruka paragrahvireaga süüdistust Johannes Hindile veel esitatud ja uurija ei saanud veel teada, kas J. Hint tunnistab end süüdi või mitte. Süüdistus esitati ju tegelikult alles 23. septembril 1982!

Niisuguseid koolutatud sisuga pabereid oli köidetes muidki, kuid viitan siin vaid neile, mida sai analüüsitud avalikul kohtuistungil peetud kaitsekõnes.

Tutvujale sai selgeks, et menetlust pidi kaunistama (ja ehk ka soovimatut asjasse süvenejat segama) köidete võimalikult suur arv. See selgus segiläbi esitatud köidetega tutvumisel. Nii pidi välditama tarbetut ajakulu — ka neil e n e s t e l olevat niimoodi võimalik häirimatult asjaga edasi töötada. Tutvumine pidi mitme (ka ühe eriti kohatu) meenutamise kohaselt käima kähku, kuid võttis siiski poolteist kuud aega. Niimoodi, hooletu üleolekuga, mobiliseeriti tegelikult erilisele tähelepanule moonutatud ja tihti sisutute hoiakute suhtes.

Just nimelt üsnagi suure tarbetu ajakulu läbi sai materjalidega tutvujale selgeks, et iluköideteks oli vormitud palju mõttetuid või mõttega kordusdokumentegi ning ka lausa makulatuuri (muidugi konkreetse asja aspektist).

Üks uurimisliin oli iseseisva kriminaalasja vormis kogunud 18köitelises mahus materjale seoses ravimtaimede varumisega. Seal ei leidunud midagi kuriteolist. Ometi koostas uurija E. Vallimäe veel a l l e s 21. septembril 1982 kriminaalasjade ühiseks menetluseks liitmise määruse, et j u b a 24. septembril 1982 praktiliselt järgmise uurimistoimingu koostada seda tööloiku hõlmav kriminaalasja osalise lõpetamise määrus. Niisama lihtsalt kasvatati 75köiteline kriminaalasi paaritunnise kirjatöö lisamisega 93köiteliseks.

Kuigi selline toimimisviis võis tõsta uurijate niigi kõrget väärikustunnet, andas see süüdistatavate ja kaitsjate usaldustunnet vähemalt samavõrd.

(Järgneb)

IKKA KURESSAAREST. VEEL ÜKS KIRI.

Sergei Zalõgin küsis ajalehes «Literaturnaja Gazeta»: «Milleks loobuda vanast nimest?» ja tõi üsna drastilisi näiteid, kuidas mõtlematult (kampanialikult) antud nimed kõrva riivavad ja segadusi tekitavad.

Artikkel võib lugeda: «Sõitsin Lermontovist Belinskisse. . .», aga lubage küsida, mille poolest erineb sellest lause «Tee viis Kingisepast Kingisseppa. . .»?

Nimi seotub alati millegi kindlaga — eseme või kohaga, terve kultuuriga. Ning minu meelest ei ole neid õigus nii lihtsalt muuta. Nagu kirjutab ka S. Zalõgin, me ei saa ju ühel heal päeval öelda, et must on valge ning valge on must. Seda ei saa teha, küll aga saab (ei saadud) niimoodi muuta kohanimesid. Enne oli Inkerman, nüüd on Belokamensk, enne oli Kuressaare, nüüd on Kingissepa. . . Seda loetelu võiks lõputult jätkata ja usun, et see paneb iga vähegi mõtleva inimese pead vangutama ning minul küll närib südames üks ussike, kes ütleb, et kuidas nii, meie kodusaare pealinn on ju ainuke kohanimi Eestimaal, mis nõukogude võimu (algus) aastail muudetud, et kas siiski. . .

Läinud aastal, kui VEEL arutati teemal «Kingissepa taas Kuressaareks», lugesin leheveergudelt, et lihtsaim viis on inimese mälestuse jäädvustamiseks anda tema nimi tänavale või linnale. Ei usu, et Viktor Kingissepa isiksus selle all kannataks, kui ta sünnilinn ei kannaks tema nime. Ja huvitav, kas saarlastest revolutsionäär oleks sellega üldse nõus olnud — oma lihtsuses ja tagasihoidlikkuses? Jutt ei ole ju tõesti V. Kingissepa isikust, tema osast ajaloo, aga milline seos on tema nimel linna kaugema ajaloo?

Olen täiesti veendunud: kui me ei suuda selgitada inimestele ühe isiku tähtsust ühiskonna kujunemisel, siis ei tee seda ka sellises «hurraa»-vormis, et paneme aga võimalikult rohkem silte külge, küll siis. . . Ega kunstlikult ikka armastama ei pane.

Huvitav, kas peale V. Kingissepa juubelit, see on siis peale 1988. a, oleks linnale Kuressaare nimi sünnis ja sobilik?

Tsiteerin S. Zalõginit: «Kui jäädvustada kellegi nime linna või tänava nimena, siis mitte mingil juhul vana ümber nimetades. . .»

Tõesti, andke andeks, on lausa totter seostada V. Kingissepa ISIKUT linna nimega ning sellega, mida praegu tehakse.

On ju kahtlemata tore, et kodulinn nii kauniks on saamas, et veelgi rohkem tööd ees on, aga kas tõesti seda tehakse ainult seepärast, et hoida kõrgel V. Kingissepa nime? Kas siiski linna juured ei ulatu kaugemale? Kas ei ole see hoopis asi, mida nimetatakse

kultuuripärandiks?

Praegu aga saame oma Kingissepa-nimelise linnale, koolile, tänavale, kolhoosile, tema majamuuseumile lisaks V. Kingissepa monumendi. Aga kas ei piisaks viimastest? Mõtlen kurvalt, et ühele teisele maailmanimega mehele, Bellingshausenile, ei ole meie linnas üldse ruumi jäetud.

Usun, et teiste eluliste ja oluliste probleemide hulka kerkib taas ka küsimus Saaremaa pealinna nimest ning ta hakkab õige pea kandma oma ajalooliselt väljakujunenud nime — Kuressaare.

Saarlane Rita Sepp

Toimetusele. Arvestades saarlastelt saabunud kirju, eriti aga Saaremaa r a h v a arvamust, tundub meile, et Kingissepa Rajooni R a h v a saadikute Nõukogu Täitevkomitee peaks tõsiselt kaaluma referendumi korraldamist Saaremaa r a h v a hulgas Kingissepa linna nime asjus.

Lp ajakirja «Vikerkaar» toimetust!

Mind hämmastavad viimasel ajal ajakirjanduses levitatavad üksikisikute avaldused mingisuguste sisevaenlaste olemasolust meie vabariigis. Leitakse nii sotsialismivaenlasi kui ka natsionaliste.

See on naeruväärne ja sarnaneb «pimedas toas olematu musta kassi otsimisega». Sotsialismi vaenlasi meil ei ole juba ammu, võib-olla ainult mõni üksik «vanade heade aegade» taganutja. Muidugi on meil palju unistajaid Eesti Sotsialistlikust Rahvusriigist. Kuid neile ei saa kuidagi natsionalisti silti külge kleepida. Sel juhul oleks ka ENSV juba nimeliselt suur natsionalismi ilming. ENSV-l on siiski vabariigi staatus ja see ei ole lihtsalt administratiivne üksus, nagu paljud «kaugemaiseivad ametkonnad» seda soovivad näha.

Siit ka järeldus: ENSV-s peavad enamusrahvaks olema eestlased. Migratsioonile peab järsk lõpp tulema. Kõigi migratsioonibuumi ajal sissesõitnute ENSV-s elamine tuleks lugeda ajutiseks (erandina juba assimileerunud migrantid), mille kohta Vabariigi valitsus ka vastava seaduse peaks välja töötama. Võib kindel olla, et siis kaovad ka kõik nn natsionalismi nähud.

Oma kirja lõpus tahaksin välja pakkuda ühe kujuteldava situatsiooni! Ütleme, et needsamad «kaugemaiseivad ametkonnad» toovad Venemaale (Vene NFSVsse) värbamise korras umbes 120 miljonit hiinlast, neist 7 miljonit Moskvasse (suhe ENSVs) ja kindlustavad nad elamispiinnaga (kelle arvel?). Kujutlete piltil!

Palun Teid minu kirja ajakirjas «Vikerkaar» kommenteerida.

Olen Teie ajakirja potentsiaalne lugeja ja tellija.

Lugupidamisega Ülo Alasi,
autojuht

Lgp toimetust!

Teie ajakiri on avaldanud viimasel ajal mitmesuguseid, võiks öelda, omal ajal keelatud materjale ja dispuute. Paljud asjad neist puudutavad nn valgeid laike jms. Minul omalt poolt oleks pakkuda teile artikli teemana seni veel käsitlemata küsimus, mis puudutab meie ajaloo ja arenguga seotud sümboleid. Mõtlen siin eelkõige «vihatud» eesti rahvusvärve, millises küsimuses olen juba mõningaid dispuute pidanud piisavalt kõrgel tasemel (1986. a toimus mõttevahetus selles osas EKP KK esindajaga). Kuid nagu sellest selgus, on veel paljugi lah-tine, seda enam, et viimasel ajal on hoogustunud «valgete laikude» avastamine. Ma isiklikult arvan, et rahvusküsimusega kontekstis peaks ka seda, seni keelatud teemat käsitlema.

Palun avaldada oma arvamust sellest, ning kui tõesti see teid huvitab, siis milliste le momentidele peaks rõhku asetama.

Lugupidamisega Tiit Saare

Lugupeetud toimetust!

Viimase aasta jooksul on teie ajakirjas ilmunud mitmeid Eestis rahvussuhete probleeme käsitlevaid materjale. Meie, Tartu Ülikooli vene keele ja kirjanduse osakonna üliõpilased, oleme teie ajakirja venekeelse väljaande lugejad ning tahaksime avaldada teostatust nende küsimuste avaliku diskuteerimise vaimule.

Inimeste jaoks, kes objektiivsetel põhjustel ei ole piisavalt tuttavad Eesti uusima ajaloo ja kaasaegse kultuurisituatsiooniga, tundub selline diskussioon olevat kasulik ja vajalik. Mõningad väljaõeldud arvamused võivad küll näida pinnapealsetena ja tõtlitena, kuid kujunenud situatsiooni eelarvamustevaba analüüsimise jaoks on vaja nimetada asju (ka ebameeldivaid) nende õigete nimedega. Just selles seisneb meie arvates «Raduga» publikatsioonide põhiline väärtus. Toimetuse positsioon on ülimal määral kooskõlas aja vaimuga ning soodustab glasnosti arenemist vabariigis. Loodame, et ka 1988. aastal jätkab ajakiri ajaloo ja tänapäeva keerukate küsimuste avameelset arutamist, soodustades tõelise internatsionalismi arenemist ja kindlustumist.

Lugupeetud «Vikerkaare» toimetust!

Täname Teid, et lühikese ajaga olete suutnud ajakirjast kujundada otsekohe, ausa ja sirgeseljalise vaimu kandja!

Eriti hinnatav on, et rahvast erutavaid probleeme olete vaagitud tõeliselt teaduslikul alusel, andes sõna oma ala asjatundjatele (M. Hint, E. Savisaar jt).

Loodame väga, et Te ei lase end heidutada oma joonest loobuma inimestel ja kildkonnal, kelle maailmanägemine on kujunenud Eesti-maast kaugel, kelle juured ei ole oma rahva vaimus ja kultuuris ja kelle elu aktiiv on kujundatud ja mõõdunud Stalini ja Brežnevi ajastus. Hiljutine pleenum* sundis paralleelse tõmbama 1950. a pleenumiga.

Soovime kogu ajakirja kollektiivile loominguilisi leidmisi ja võitlusvaimu edaspidiseks! Teiega on kogu Eestimaa enamik.

Tervitades

Urve Andressoo,
Tallinna Pedagoogikakooli vanemõpetaja
Olli Toomik,
Narva-Jõesuu sanatooriumi arst

* EKP KK VII pleenum 1987 dets. (Toim.)

MEIE VIGU JA LISANDUSI

Nr 1.

M. Orava kirjutises «Märkmeid Ants Orase tegevusest aastal 1940/41», on lk-l 62 läinud vahetusse viitenumbriid¹⁸ ja¹⁹; viitestikus lk-l 63 aga on 2. veeru ülalt 6. reas trükitud «18» — p. o. «18». Lk 75/76 on R. Jacobson, p. o R. Jakobson.

Nr 2.

Lk 63 on Andres . . . , p. o Aleksander Keskküla. R. Kruusi «Kaleidoskoobi»-loo pealkiri lk 93 p. o Annuška ja Wolandi radadel mililits ees.

Nr 3.

Lk 53 «üldeaduslik» p.o «üldteaduslik»; lk 67 A. Kuiga p. o A. Luiga; lk 71 «olmeareaalid» p. o «olmereaalid»; lk 91 «Europotsentristlik ühisus» p. o «. . . ühtsus», J. C. Oats p. o J. C. Oates; lk 93 «luuletusega» p. o «luuletustega».

Ja veel. Jaanuarinumbris avaldatud sirvilaudkalendri koostajad paluvad teatada, et punases või punakaspruunis trükkis levitatavate sirvilaudade eest nad ei vastuta, ega ole noile — ebatäpseile ja omavolililisele — jälgendusile kohaldatavad ka «Vikerkaares» toodud seletused.

LEONHARD LAPIN korrigeerib Rein

Raua artiklit «Sissevaateid luulelukkku III. Dada ja sürrealism I» (Vk 1987, nr 12): «Rein Raud kirjutab: «. . . Dada põhimõtteid püüti ellu viia mitmes kunstiliigis, eriti kirjanduses, kujutavas(?) kunstis ja filmis. (. . .) Ainus osa dadaismist, mis tänini uurijate pidevat tähelepanu pälvis, on dada kirjandus.»

Siinkohal R. Raud eksib rängalt. Lääne sõjajärgne kultuurielu demonstreerib just dada edasikestvist ning õitsengut kujutavas kunstis, rääkimata veel kriitikute ja uurijate huvist (dadast ja temast arenenud taides on ilmunud suur hulk soliidseid monograafiaid). Oma väidet täpsustamaks nimetaksin USAs 1950. aastate lõpus ja 1960. aastate alguses vastukaaluks end ammendanud abstraktele ekspressionismile arenema hakanud uut — neo-dada-liikumist (seda mõistet võib nüüd leida kõigis moodsa kunsti leksikonides). Algses neo-dadas rakendati otseselt dada assamblaaži-tehnikat (mis eesti keeles võiks kõlada «esemete kuhjamise»-tehnikana). Neo-dada tähtsamate meistritena nimetatakse hilisemaid pop-art'i klassikuid Jasper JOHNS'i ja Robert RAUSCHENBERG'i kui dada meetodi elluäratajaid ja taide mõjustajaid 1960. aastatel ja 1970. aastate alguse kunstiliikumises. Eestis on sel perioodil neo-dadast mõjustatud nii Tartu «Visarid» kui ka Tallinna «SOUP-69». Konkreetsemalt algas USAs huvi dada vastu juba 1951. aastal, mil R. Motherwell avaldas põhjaliku uurimuse dada maalijatest ja poetidest. Johns ja Rauschenberg muutsid aga selle huvi ajaloolisse ilmingusse elavaks taideks. Teiste tuntumate neo-dada meistritena nimetagem praegu juba moodsa kunsti klassikuteks võetavaid kunstnikke: A. ossorio, E. Baj, Y. Klein, F. Arman, V. Gentils, D. Spoerri, CHRISTO, E. Kienholz, L. Nevelson, César, E. Trova, L. Fontana. Dada-etenduste traditsiooni arendati samal perioodil laialt viljeldud häppeningis, mille oluline mõju ka avangard-teatril (lähemalt vt «Teater. Muusika. Kino» 1987, nr 5; L. Lapin, «Mängides happeningi»).

Dada loova pärandi edasiarendamine ei lõppenud aga neo-dadaga, ka järgnenud kunstivooludes — pop-art'is, kontseptualismis, performance'is, environment'is — on tugev dada-traditsioon. Seega võib dadat pidada kaasaegse kunsti üheks fundamentaalseks suundumuseks. Tema pärand on tugevalt mõjustanud ka eesti nüüdiskunsti, kirjanduses on meil seevastu dada traditsioon päris olematu.

R. Raua ülalnimetatud väide kahjuks desorienteerib meie moodsas kultuuris väheinformeeritud lugejat.»

Mis jääb toimetusel öelda? I. Kahtlemata võinuks R. Raua osundatud väljendus olla vähem resoluutne. II. Sama selge ent on seegi, et R. Raud kõneleb antud kirjakohtas dadast eeskätt kui «ajaloolisest» kunstiliikumisest. L. Lapin aga kui «ajatust» stiilivoolust. III. Rangelt võttes (ja kaudmõjusid arvestades) tundub liigjulge ka L. Lapini arvamus, nagu oleks eesti kirjanduses «dada traditsioon päris olematu». Muide, koguni üks R. Raua luule soomekeelse tõlkevalimiku «Lumeen hautautunut» sealseid arvustusi kannab pealkirja «Esihistoriallista dadaa» («Helsinki Sanomat», 18. XII 1987)...

KALEV KESKÜLAL on üht-teist lisada oma kirjutisele «Ajakiri «Tänapäev» ja võitlev eesti kirjanik» (Vk 1988, nr 3 ja 4): Artikli kirjutamisajal ei olnud mul mingeid andmeid «Tänapäeva» toimetaja Eduard Roone edasise, s. o «Tänapäeva»-järgse saatuse kohta. Teadsin vaid, et ta oli sündinud 1910. a-l ja kaasaegsete mäletamist mööda olevat ta

veel toimetamistöö ajal lõpetanud Tartu Ülikooli, arvatavalt filosoofiateaduskonna. «Vikerkaare» märtsinumbri ilmumise järel sain kirja lugejalt A.-G. Simmolt, kes kirjutab: «Võibolla pakub Teile huvi mõni seik E. Roone elust. Olin temaga üheskoos Tartu vangla II korruse 7. kambris. Ta oli väga arukas ja tore inimene. Mina olin tol ajal 21aastane — arstiteaduskonna üliõpilane. Mul on meeles põgusalt vestlused temaga pooletunnistel jalutuskäikudel vangla hoovis. See oli 1941. a mai-juunikuu piirides. Kas ta oli minuga koos kuni vangla evakueerimiseni juunikuu viimastel päevadel, seda kahjuks ei mäleta. /- - -/ Kahjuks ma ei mäleta enam isegi seda, kas Roonet kohtasin või ei — ei Kirovi tapivanglas ega hiljem laagrites. /- - -/ Muidugi pean Roone arreteerimist ebaõiglaseks ka stalinismi positsioonidest lähtudes. Oli ju tema ja ajakiri «Tänapäev» toleaeegse Eesti kõige progressiivsem ajakiri ja kirjasõnas Pätsi autoritaar-režiimi kõige arukamaks opositsionääriks.»»

MEIE AUTOREID

Tanel Tammet (s 1965), TRÜ V kursuse matemaatikaüliõpilane.

Milvi Piir (s 1971), Nuia Keskkooli X klassi õpilane.

Erik Salumäe, Viljandi IV Keskkooli abiturient.

Eesti NSV Kirjanike Liidu juures olev firma «Kupar» on endale seadnud kaks ülesannet. Tahame jõuda selleni, et kirjaniku laual valminud käsikiri jõuaks raamatuna kauplusse vähem kui poole aastaga. Osa raamatute müügi tulust kanname kirjanduselu fondi, kust maksame kirjanikele loomingulisi stipendiume ja ühekordseid loomingulisi toetusi — see on kirjastustegevuse kõrval teine suur ülesanne.

«Kupra» raamatuid ostes toetab lugeja laiemat kirjanikeringi; «Kupar» on vahendajaks eesti rahva ja tema kirjanike vahel. Kirjanduselu fond võtab vastu ka annetusi. Inimestelt on laekunud 500 ja 1000 rbl, Rakvere rajooni Nõmmküla sovhoos annetas 1000, väikefirma «Mainor-Konsultant» 3000 rbl jne. Praegu on «Kupra» stipendiaatideks Hando Runnel ja Doris Kareva.

KUPAR

Heino Kiik, «Kupra» esimees, Tallinnas, 24. märtsil 1988. a.

Vikerkaar

Toimetuse kolleegjum:

Nelli Abašina, Boriss Bernštein, Valeri Bezzubov, Lehte Hainsalu, Jaak Jõerüüt, Ülo Kaevats, Maie Kalda, Mart Kalm, Veiko Lõhmus, Mihkel Mutt, Rein Raud, Toivo Sikk, Rein Veidemann, Peeter Vihalemm.

Toimetus:

Peatoimetaja **Rein Veidemann** 60 17 72. Peatoimetaja asetäitja **Alla Kallas** 60 17 72. Vastutav sekretär **Jüri Ojamaa** 60 18 58. Algupärane ja tõlkekirjandus **Märt Väljataga** 60 18 58. Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika **Mihkel Tiks** 60 18 58, **Kajar Pruul** 60 18 58 (Tartus teisip. reedeni k 13—15 tel 33 396). Keeletoimetaja **Tiina Lias** 60 18 58. Kunstiline toimetaja **Jüri Kaarma** 60 18 58. Tehniline toimetaja **Katrin Mürk** 60 18 58. Korrektor **Tiiu Vseiov** 60 18 58. Masinakiri **Viivi Tammik** 60 18 58.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Toimetuse aadress: Tallinn 200031, J. Gagarini pst 30. Laduda antud 05. 04. 1988. Trükkida antud 13. 05. 1988. Ofsetpaber 70×100/16. Formaadile 60×90 kohaldatud tingtrükipoognaid 7,8. Arvestuspoognaid 10,54. MB-00018. Tellimuse nr. 1438. ЕКР Keskkomitee Kirjastuse trükkikohta. Tallinn, Pärnu mnt 67-a. Trükiarv 36 000. Адрес редакции: Таллин 200031, Бульв. Ю. Гагарина, 30. Издательство «Периодика». Журнал «Викерkaar» № 6, июнь 1988. На эстонском языке. Цена 45 коп.

Vikerkaar

Hind 45 kop.
78245